औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउने र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग गर्ने गराउने सम्बन्धी

अध्ययन प्रतिवेदन

२०७५

नेपाल सरकार

श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय

उच्चस्तरीय कार्यदल

२०७५

आभारोक्ति

वैदेशिक रोजगारमा गएका नेपाली श्रमिकले विदेशमा कमाएको रकम बैक तथा वित्तीय संस्थाबाट नेपाल भित्र्याउने र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त अनुभव, सीप र पूँजीलाई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा प्रयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने सम्बन्धमा सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्न बैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डको मिति २०७५।२।३.को निर्णय अनुसार गठन भएको यस कार्यदलले आफूलाई प्राप्त कार्यदेशमा आधारित भएर यो प्रतिवेदन तयार पारेको छ ।

नेपालको अर्थतन्त्र र आम नेपालीको जन-जीविकामा ठूलो महत्व रहेको विप्रेषणलाई अधिकाधिक मात्रामा औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउने र उत्पादनमुलक क्षेत्रमा उपयोग गन बिषयमा प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा विभिन्न सरोकारवाला निकाय तथा विज्ञहरुसंग परामर्श, अन्तरक्रिया र छलफलहरु गरिएको थियो । यस क्रममा सहभागी भई आफ्ना अनुभव, सुझाव, विचार, टिप्पणी र वौद्धिक पृष्ठपोषण दिएर पुऱ्याउनु भएको योगदानको लागि म सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यो अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा विषय क्षेत्रसँग सम्वन्धित सूचना र सुझाव संकलनका साथै अध्ययन विश्लेषण सहित प्राविधिक पृष्ठपोषण गर्ने आप्रवासन विज्ञ श्री उपासना खड्का, नेपाल राष्ट्र बैङ्कका उप-निर्देशक श्री खगेश्वर भण्डारी र श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयका शाखा अधिकृत श्री सुरेश सुवेदीलाई समेत धन्यवाद दिन चाहन्छु । कार्यदलमा रही यो प्रतिवेदन तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने कार्यदलका सबै सदस्यहरु प्रति आभार ब्यक्त गर्दै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अध्ययनको क्रममा कार्यदललाई निरन्तर मार्गदर्शन दिई उत्साह प्रदान गर्नु हुने श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्री माननीय गोकर्ण विष्टज्यू प्रति कार्यदलको तर्फबाट हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अन्त्यमा, नेपालको बैदेशिक रोजगारी र विप्रेषणको व्यवस्थापनमा यो प्रतिवेदन सहयोगी बन्ने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

संयोजक
महेश प्रसाद दहाल
सचिव
श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय

माघ २०७५

विषय सूची

आभारोक्ति
कार्यकारी सारांश

परिच्छेद-१: परिचय 1
१.१ पृष्ठभूमि 1
१.२ कार्यदलको गठन 3
१.३ कार्यदलको कार्यादेश 3
१.४ अध्ययन विधि 4
१.५ अध्ययनको सीमा 5
१.६ प्रतिवेदनको ढाँचा 5

परिच्छेद-२: विद्यमान नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था 6
२.१ परिचय 6
२.२ नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था 6
२.३ विप्रेषण व्यवस्थापनमा भएका अर्न्तराष्ट्रिय प्रयासहरु 11
२.४ संस्थागत व्यवस्था र सेवा प्रवाहको स्थिति 11
२.५ साझेदारहरूसँगको सहकार्य र समन्वय 13

परिच्छेद-३: विप्रेषणको विश्लेषण 14
३.१ परिचय 14
३.२ वैदेशिक रोजगारीको प्रवृत्ति 14
३.३ विप्रेषणको प्रवृत्ति 15
३.४ विप्रेषणको देशगत स्थिति 16
३.५ विप्रेषण भित्र्याउने माध्यमहरु 17
३.६ विप्रेषण सम्वन्धी लागत 18

परिच्छेद-४: विप्रेषण सम्वन्धी अभ्यास 19
४.१ परिचय 19
४.२ औपचारिक माध्यमबाट विप्रषण भित्र्याउन नेपालले अवलम्वन गरेका उपायहरु 19
४.३ विप्रेषणको उपयोग उत्पादनमूलक क्षेत्रमा अभिवृद्धि गर्न भएका प्रयासहरु 20
४.४ विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन भएका अर्न्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरु 21
४.५ विप्रेषणलाई पूँजीमा रुपान्तरण गरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रवाहित गर्न अर्न्तर्राष्ट्रिय जगतमा अवलम्वन गरिएका प्रयासहरु 24
४.६ अनुभव र सीपको उपयोग 26

परिच्छेद-५: सिफारिस एवं सुझाव 28
५.१. नीतिगत, संस्थागत एवं कानूनी व्यवस्था 28
५.२. औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउने उपाय सम्बन्धी सुझावहरु 29
५.३. विप्रेषणको उत्पादनमूलक उपयोगमा प्रोप्साहन गर्ने उपाय सम्बन्धी सुझावहरु 35
५.४ सिफारिस एवं सुझावको सार संक्षेप 38

बक्सहरु

बक्स १: संवैधानिक व्यवस्था ७
बक्स २ विप्रेषणको कारोवार सम्वन्धी कानुनी व्यवस्था १०
बक्स ३: वैदेशिक रोजगारीको व्यवस्थापन सन्दर्भमा कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था १३
बक्स ४: पाकिस्तानमा विप्रेषण सम्वन्धी विशेष सुविधाहरु २३
बक्स ५: Remittance Card को प्रकार र सो वापत पाइने सेवा सुविधा २३
बक्स ६: विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने खर्चको जानकारीका लागि Website २४
बक्स ७: वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन कार्यक्रम को लागि रणनीतिक व्यवस्था ३४
बक्स ८: धितोपत्रको सार्वजनिक निष्काशनमा आरक्षण व्यवस्था ३७

चित्रहरु

चित्र १: वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारको संख्या (भारत वाहेक) १४
चित्र २: बैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदार विवरण १४
चित्र ३: बैदेशिक रोजगारीमा कामदारहरु जाने प्रमुख देशहरुको विवरण १५
चित्र ४: प्राप्त विप्रेषण (रु अर्वमा) र कूल ग्राहस्थ आय (जिडिपी) अनुपात १५
चित्र ५: विप्रेषण उपयोग हुने क्षेत्रहरु १६
चित्र ६: मुख्य श्रम गन्तव्य मुलुकबाट नेपालमा भित्रिएको विप्रेषणको विवरण १६
चित्र ७: विप्रेषणमा संलग्न वैंकहरुको स्थिती (प्रतिशतमा) १७
चित्र ८: पाकिस्तान विप्रेषण योजना २१
चित्र ९: एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली ३०
चित्र १०: वैदेशिक रोजगार बचतपत्र ३२

अनुसूचीहरु

अनुसूची १: विप्रेषण सम्बन्धी लागत विवरण

अनुसूची २: वैदेशिक रोजगार बचतपत्र निष्काशन सम्बन्धी कालक्रमिक तथ्याङ्क

अनुसूची ३: विप्रेषणको लागत शोधभर्ना गर्न लाग्ने अनुमानित दायित्व

अनुसूची ४: वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरुको अभिलेख फारम

अनुसूची ५: नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

सन्दर्भ सामग्री

कार्यकारी सारांश

१) सन् १९८० को दशकदेखि शुरु भएको आर्थिक उदारीकरण र विश्वव्यापीकरणको लहर सँगै विश्व श्रम बजार पनि चलायमान भएको छ । यसबाट वैदेशिक रोजगारीका क्षेत्रमा धरै अवसरहरु श्रृजना भएका छन् । देश र क्षेत्रगत आधारमा रोजगारीका अवसर फरक फरक हुन्छन् भने तलव र भत्ता लगायतका सेवा सुविधामा समेत भिन्नता हुने गर्दछ । त्यसैले रोजगारीका अवसर कम भएका तथा न्यून सेवा सुविधा हुने मुलुकबाट रोजगारीका पर्याप्त अवसरहरु भएका र तलव सुविधा राम्रो भएका मुलुकहरुमा श्रमिकहरु जाने गर्दछन् जसलाई स्थानगत लाभ (Place Premium) भनिन्छ । यसैकारण वैदेशिक रोजगारीमा उल्लेखनीय वृद्धि भई विप्रेषण नेपालको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण हिस्सा बन्न पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा रु. ७५५ अर्व वरावरको विप्रेषण प्राप्त भएको थियो । यो रकम कुल ग्राहस्थ उत्पादनका अनुपातमा २५.१ प्रतिशत बराबर हो ।

२) नेपालमा खासगरी आ.व. २०५४/५५ देखि वैदेशिक रोजगारी वढ्न थालेको हो । आ.व. २०५४/५५ सम्म वार्षिक रुपमा श्रम स्वीकृति लिएर वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरुको संख्या दश हजार भन्दा कम रहेकोमा आ.व. २०७४/७५ सम्म आइपुग्दा वार्षिक ३ लाख ५४ हजार पुगेको पाइन्छ । वैदेशिक रोजगार विभागको अभिलेख अनुसार हालसम्म ४३ लाख नेपाली कामदार श्रम स्वीकृति लिएर बैदेशिक रोजगारीको शिलशिलामा विभिन्न देशहरुमा गएको पाइएको छ ।

३) मलेसिया, कतार, साउदी अरेबिया र संयुक्त अरब इमिरेट्स नेपालीहरुको लागि प्रमुख श्रम गन्तब्य मुलुकहरु हुन् । वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपाली कामदारहरु मध्ये करिव ८७ प्रतिशत कामदारहरु रहेका यी चार मुलकहरुबाट आ.व. ०७४।०७५ मा रु ३०० अर्व विप्रेषण नेपाल भित्रिएको थियो ।

४) नेपालमा विप्रेषणको प्राप्ती, उपयोग तथा कारोबार व्यवस्थापनका लागि नीतिगत, कानूनी र संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले विप्रेषण विनियमावली, २०६७ जारी गरी व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थालाई विदेशी विनिमय कारोबार गर्न इजाजतपत्र प्रदान गर्ने गरेको छ । नेपालको संविधान २०७२ मा राज्यको श्रम र रोजगार सम्बन्धी नीतिमा वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पूँजी, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा नै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गरिने उल्लेख छ । वैदेशिक रोजगार नीति २०६८, वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ र चौधौं योजना (२०७३।७४-२०७५।७६) ले समेत विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट प्राप्त गरी यसको उत्पादनमूलक उपयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति अङ्गिकार गरेका छन् । तथापि प्राप्त विप्रेषणको झण्डै ८० प्रतिशत अंश उपभोगमै खर्च हुने गरेको (नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/०६७) पाइएको हुँदा पूँजी निर्माणमा विप्रेषणको योगदान न्यून नै रहेको छ ।

५) नेपालमा विप्रेषण औपचारिक तथा अनौपचारिक दुवै माध्यमद्वारा भित्रिने गरेको छ । अनौपचारिक माध्यमबाट भित्रिने विप्रेषणको अद्यावधिक एवं आधिकारिक तथ्याङ्क नभएतापनि यस्तो माध्यमबाट उल्लेख्य मात्रामा विप्रेषण भित्रिने गरेको अनुमान छ ।

औपचारिक माध्यमाबट प्राप्त हुने विप्रेषणको करिव ६० प्रतिशत हिस्सा विप्रेषण कम्पनी र ४० प्रतिशत बैंकिंङ्ग प्रणालीबाट प्राप्त हुने गरेको छ ।

६) प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरुबाट नेपालमा २०० अमेरिकी डलर पठाउँदा औषत ४.५ प्रतिशत र ५०० अमेरिकी डलर पठाउँदा ३ प्रतिशत लागत लाग्ने गरेको छ । विप्रेषणका अनौपचारिक माध्यमहरु कम खर्चिलो हुने, विनिमयदर वढी पाइने, सहज, शिघ्र र घरदैलोमा नै पुगेर सेवा दिने जस्ता कारणहरुले गर्दा वैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारहरु हुण्डी लगायतका अनौपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण रकम पठाउन आकर्षित हुने गरेको पाईन्छ । त्यसैले अनौपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाउने कार्य नियन्त्रण गर्न उपयुक्त नीतिगत, संस्थागत र प्रकृयागत व्यवस्था हुन आवश्यक छ ।

७) विप्रेषण व्यवस्थापनलाई समग्र रुपमा समन्वय र मार्ग निर्देशन गर्ने गरी एक उच्चस्तरको स्थायी संयन्त्र गठन गर्न समेत उपयुक्त देखिन्छ । विप्रेषणको खण्डिकृत तथ्यांक (Disaggregated Data) अध्यावधिक गर्दै तथ्यमा आधारित नीति निर्माण गर्नु पर्दछ । विप्रेषण व्यवस्थापन दुइ देश वीचको बिषय भएकोले नेपाल राष्ट्र बैंकले गन्तव्य मूलुकका केन्द्रीय बैंकहरुसँग विप्रेषण लागतको न्यूनीकरण तथा अनौपचारिक वित्तीय कारोवार निरुत्साहित गर्ने विषयमा सहकार्य गर्न आवश्यक छ ।

८) दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) र Global Compact of Migration (GCM) ले समेत विप्रेषण लागत कम गर्ने लक्ष्य लिएको तथा कोलम्बो प्रोसेसमा विप्रेषण एउटा बिषयक्षेत्र समेत भएकोले त्यस्ता मञ्चलाई विप्रेषण लागत कम गर्ने सम्बन्धमा विश्वब्यापी र क्षेत्रीय साझेदारीको रणनीति तयार गर्न अधिकतम उपयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

९) विप्रेषक वा निजको परिवारलाई प्रोत्साहन प्याकेजको व्यवस्था गर्न सकिएमा विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन मद्दत पुग्न सक्दछ । एकिकृत बिप्रेषण व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा प्रवासी श्रमिक कार्डको व्यवस्था गरी सूचना प्रणालीमा विप्रेषणकर्ताको विस्तृत अभिलेख राख्ने र विप्रेषण पठाएको रकमको आधारमा Reward Point को गणना गरी विप्रेषकलाई विभिन्न प्रकारका सेवा सुविधा, सरकारी सेवा शुल्कमा छुट एवं सहुलियत दिन उपयुक्त हुन्छ । यसबाट निजको Credit History तथा आयश्रोत प्रमाणित गर्नमा समेत सहयोग पुग्दछ । प्रवासी कार्डलाई श्रमिकको परिचय र श्रम स्टिकरको प्रतिस्थापन लगायतका वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थापनका विविध पक्षहरुमा समेत उपयोग गर्न सकिने गरी विकास गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

१०) नेपाल राष्ट्र बैंकले निष्काशन गर्ने वैदेशिक रोजगार वचतपत्रलाई प्रभावकारी वनाउन बैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड लगायतका सरोकारवाला निकायहरुलाई कृयाशिल गराउने, अभिमुखीकरण पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने, गन्तव्य देशहरुमा रहेका नेपाली कामदारहरुको विवरण यकिन गरी बजारीकरणको रणनीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक देखिन्छ । त्यसैगरी विप्रेषण व्यवस्थापन रणनीति अन्तर्गत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संजाल ग्रामीण तहसम्म विस्तार गर्ने, श्रमिक एवं निजको परिवारलाई वित्तीय साक्षरता कार्यक्रममा समेट्न र श्रम स्वीकृति लिनुपूर्व नै बैंक खाता खोल्ने कार्यलाई अनिवार्य गरी प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

११) विप्रेषण कारोवार गर्ने कम्पनी एवं बैंक तथा बित्तीय संस्थाहरुको एकिकृत सूची तयार गरी वेबसाइट र मोवाइल एप मार्फत सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था मिलाउन उपयुक्त देखिन्छ । अघिल्लो आर्थिक वर्ष भन्दा १५ प्रतिशत बढी परिवर्त्य विदेशी मुद्रा विप्रेषणबाट भित्र्याएमा त्यस्ता संस्थाहरुलाई Best Remittance Company Award जस्ता सम्मान प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउन वाञ्छनीय हुन्छ । त्यसैगरी गन्तव्य मुलुकहरुसंग मोबाईल वालेट (M-Wallet) बाट रकम आदान प्रदान गर्नेगरी Product Integration र प्रोत्साहनका लागि आवश्यक नीतिगत, कानूनी र संस्थागत व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

१२) वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली वा निजको परिवारका सदस्यहरुले आवेदन गर्न पाउने गरी विभिन्न कम्पनीका प्राथमिक सेयरको ५ प्रतिशत आरक्षण गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ । यसका लागि धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन नियमावली, २०७३, मा संशोधन गर्नु पर्ने देखिन्छ । यस्ता आरक्षण गरिएको सेयरमा विप्रेषणवापत पठाइएको रकम मात्र लगानी गर्ने व्यवस्था मिलाइनु पर्छ ।

१३) सर्वेक्षण अध्ययन भइसकेका परियोजनाहरुको परियोजना बैंक बनाउने र त्यस्ता परियोजनाको लागत जुटाउन विप्रेषणकर्ताले स्वेच्छिक रुपमा शेयर लगानी गर्न पाउने व्यवस्था भएमा यसले पनि उत्पादनमूलक क्षेत्रमा विप्रेषणको लगानी वढाउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

१४) स्थानीय स्तरमा संघीय सरकारको सहजीकरणमा स्थानीय तह र विप्रेषणकर्ताको संयुक्त योगदान रहने गरी “विप्रेषण कोष” को स्थापना गर्ने र कोषको संचालनका लागि सरोकारवालाहरुको प्रतिनिधित्वमा समन्वय समिति गठन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ । समिति मार्फत स्थानीय तहमा प्राथमिकता प्राप्त परियोजनाहरुको पहिचान गरी सोही कोषबाट लगानी गर्ने नीति अबलम्वन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । साथै उक्त कोषबाट विप्रेषणकर्ता वा निजको परिवारका सदस्यहरुले सहकारीमा आधारित व्यवसायलाई सहुलियतपुर्ण ऋण प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गर्न पनि उपयुक्त हुन्छ ।

१५) विप्रेषणको सन्र्दभमा ज्ञान, सीप, अनुभव जस्ता सामाजिक विप्रेषण (Social Remittance) पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण रहेकोले आगामी दिनमा यसको उपयोगमा प्राथमिकता दिन पर्ने दखिन्छ । वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरुले सिकेको सीप, अनुभव, पूँजी र उनीहरुले नेपालमा गर्न चाहेको व्यवसाय वा रोजगार आदिको अभिलेख राखी सोही बमोजिम रोजगारी एवम् स्वःरोजगारीका कार्यक्रम संचालन गर्ने वातावरण सृजना गर्न सकेमा प्राप्त विप्रेषणलाई अधिकाधिक मात्रामा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रवाहित गर्न गराउन सकिने देखिन्छ ।

१६) यो अध्ययन पूर्व प्रतिवेदनहरुको विश्लेषण, छलफल, विभिन्न सरोकारवालाहरुसँग अन्तरक्रिया, राष्ट्रिय एवं अन्तराष्ट्रिय अभ्यासहरुको अध्ययन जस्ता विधिहरु अवलम्वन गरी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । प्रतिवेदनमा मूलत विप्रेषणलाई अधिकाधिक मात्रामा औपचारिक माध्यमबाट कसरी भित्र्याउने र यसको उत्पादनमुलक क्षेत्रमा उपयोग गर्नका लागि नीतिगत, कानुनी, संस्थागत, रणनीतिगत एवं कार्यक्रमगत क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधारका लागि सुझावहरु समेटिएका छन् । सुझावहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेमा विप्रेषण व्यवस्थापनमा उल्लेखिय सुधार हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

परिच्छेद-१: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

विश्व अर्थतन्त्रमा वैदेशिक रोजगारीको महत्वपूर्ण स्थान छ । यातायात तथा संचार क्षेत्रमा भएको अभूतपूर्व विकास संगै विश्व श्रम बजारमा मानिसहरुको पहुँच सहज भएको छ । तथापी वैदेशिक रोजगारीमा जान लाग्ने खर्च वढी भएको, सूचनामा पहुँच कम रहेको र उपयुक्त सीपको अभाव रहेको जस्ता कारणले अझ पनि गरिब परिवारका सदस्यको वैदेशिक रोजगारीमा सहज पहुच पुग्न सकेको छैन ।

सन् १९८० को दशक देखि लागू भएको आर्थिक उदारीकरण तथा विश्वव्यापीकरणले वैदेशिक रोजगारीलाई थप सहज बनाएको छ । विश्वका विभिन्न मुलुकमा रहेका आकर्षण तथा विकर्षण तत्वहरु (Pull and Push Factors) ले विश्व श्रम बजारलाई गतिशीलता प्रदान गरेको छ । रोजगारीका अवसर तथा तलव, भत्ता एवं सेवा सुविधामा भिन्नता हुने भएकोले श्रमिकहरु कम अवसर तथा सेवा सुविधा हुने मुलुकहरुबाट कामको पर्याप्त अवसर भएका र तलव सुविधा राम्रो भएका मुलुकमा जाने गर्दछन् । जसलाई अर्थशास्त्रीहरु स्थानगत प्रिमियम (Place Premium[१]) भन्ने गर्दछन् । श्रम रोजगारीबाट सन् २०१७ मा विश्वभर ६१३ अर्व अमेरिकी डलर विप्रेषणको रुपमा प्रवाहित भएको थियो ।[२] विप्रेषणको वितरण सम्बन्धी विश्लेषण गर्दा सबभन्दा गरिब २० प्रतिशत परिवारमध्ये ४८ प्रतिशत र सबभन्दा धनी २० प्रतिशत परिवारमध्ये ७५ प्रतिशतले विप्रेषण प्राप्त गर्ने गरेको पाइन्छ ।[३]

विश्वमा आर्थिक उदारीकरण पूर्व सीमित नेपालीहरु मात्र वैदेशिक रोजगारीमा जाने गरेकोमा आर्थिक उदारीकरण पश्चात यो प्रवृत्ती वढेको छ । हाल संस्थागत रुपमा नेपालले वैदेशिक रोजगारीका लागि ११० देशहरु खुल्ला गरिएको छ भने ब्यक्तिगत तर्फ १७१ देश खुल्ला गरिएको छ । तर कतार, युएई, जापान, कोरिया, बहराईन, इजरायल, जोर्डन र मलेसिया गरी जम्मा ८ देशसँग मात्र द्विपक्षीय सम्झौता एवं समझदारी गरिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा ३ लाख ५४ हजार ८२ नेपाली श्रमिकहरुले वैदेशिक रोजगारीमा जान श्रम स्वीकृति लिएका थिए । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ देखि २०७४/७५ सम्म करिब ४३ लाख युवाहरु श्रम स्वीकृति लिएर विदेश गएको देखिन्छ । हाल दैनिक एक हजारको हाराहारीमा युवा श्रम स्वीकृती लिई वैदेशिक रोजगारीको लागि विदेशिने गरेका छन् । वैदेशिक रोजगारीबाट सामान्यतया २ देखि ३ वर्षमा स्वदेश फर्कने भए तापनि फर्किएका श्रमिकको अद्यावधिक अभिलेख उपलब्ध नभएकोले हाल विदेशमा कार्यरत नेपालीहरुको संख्या यकिन गर्न कठिन भएको छ । तथापी वैदेशिक रोजगारीका उद्देश्यले विदेशमा कार्यरत नेपालीहरुको संख्या करीब ५० लाख जति रहेको अनुमान गरिएको छ ।

विप्रेषण नेपालमा प्राप्त हुने विदेशी मुद्राको एक प्रमुख स्रोत हो । नेपालमा विप्रेषणबाट प्राप्त विदेशी मुद्रा अन्तर्राष्ट्रिय दातृ निकाय तथा मित्र राष्ट्रहरुले प्रदान गर्ने अनुदान तथा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको रकम भन्दा पनि बढी छ । विश्व बैंकको सन् २०१५ को तथ्याङ्क अनुसार नेपालले प्राप्त गरेको विकास सहायता कुल ग्राहस्र्थ उत्पादनको ५.६१ प्रतिशत तथा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी ०.२४ प्रतिशत मात्र रहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्याङ्क अनुसार आर्थिक वर्ष

---

[१]Clemens, Michael A., Claudio E. Montenegro, and Lant Pritchett, "The Place Premium: Wage Differences for Identical Workers across the US Border, CGD Working Paper 148, Washington, DC: Center for Global Development 2008.

[२]World Bank. 2018. "Migration and Development Brief 29." World Bank, Washington, DC, April.

[३]Prakash Dahal (2014): The impact of remittances on economic growth in Nepal: an analysis of a significant basis of development, Asia Pacific Journal of Public Administration

२०७४/७५ मा नेपालमा रु. ७५५ अर्व विप्रेषण प्राप्त भएको छ जुन कुल ग्राहस्थ उत्पादनसँगको अनुपात २५.१ प्रतिशत हो । यसमा भारत बाहेक अन्य मुलकहरुबाट अनौपचारिक माध्यमबाट भित्रिने विप्रेषण र विदेशबाट फर्किदा आफ्नो साथमा ल्याएको नगद विदेशी मुद्रा समावेश छैन[4] ।

विप्रेषणले उपभोग प्रवृतिमा वृद्धि ल्याउँछ । परिणामतः आयातमा वृद्धि हुन जान्छ । यसले राजस्व संकलनमा समेत सकारात्मक असर पार्दछ । वैदेशिक श्रम बजारमा उपलब्ध रोजगारीका अवसरले गर्दा मुलुकको गरिबी घटाउन समेत ठूलो सहयोग पुग्दछ । नेपालमा लामो समयसम्म सशस्त्र द्वन्द्व तथा राजनीतिक अस्थिरता भएको अवस्थामा पनि गरिबीको मात्रा कम हुदै जानुमा विप्रेषणको भूमिका महत्वपूर्ण छ । विभिन्न अध्ययनहरुले देखाए अनुसार सन् १९९५ देखि २००४ सम्ममा नेपालको गरिबी घटाउनमा विप्रेषणको योगदान २० प्रतिशत[५] रहेको अनुमान थियो । वैदेशिक रोजगारीमा गएका कामदारहरूले पठाउने विप्रेषण आयमा क्रमिक वृद्धि भई हाल विप्रेषण रकम नेपाली परिवारको आम्दानीको एक प्रमुख स्रोतको रूपमा स्थापित भएको छ । नेपाल जस्तै विश्वका अन्य देशहरुमा पनि वैदेशिक रोजगारी तथा विप्रेषणबाट गरिबी घटाउनमा सहयोग पुगेको पाइन्छ । ल्याटिन अमेरिका[६], अफ्रिका[७], एशिया[८] लगायत सबै विकासशील महादेशहरुमा[९] वैदेशिक रोजगारी तथा विप्रेषणले सकारात्मक प्रभाव पारेको पाइन्छ । बालश्रममा कमी, शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रमा गरिने खर्चमा वृद्धि, जीवनस्तरमा भएको सुधार आदिलाई वैदेशिक रोजगारी तथा विप्रेषणको सकारात्मक योगदानको रुपमा लिन सकिन्छ ।

उपरोक्त फाइदाहरु हुदाहुदै पनि वैदेशिक रोजगारीका नकारात्मक पक्षलाई नजरअन्दाज गर्न सकिदैन । विप्रेषणले खर्चयोग्य आम्दानी (Disposable Income) मा वृद्धि गर्दछ । यसले गर्दा विप्रेषण प्राप्त गर्ने परिवारका सदस्यहरुमा पूर्ववत् मेहनत गर्ने बानीमा कमि आउनुको साथै काम गर्नुपर्ने वाध्यता पनि नहुँदा देशको कुल श्रम आपूर्तिमा ह्रास आउने सम्भावन रहन्छ । परिणामस्वरुप ज्यालामा वृद्धि हुने, मुलुकको उर्वराभूमि बाँझो भूमिमा परिणत हुने, आयात र उपभोगमा वृद्धि हुने, स्वदेशी उत्पादनमा ह्रास आउने लगायतका समस्या देखा पर्दछन् । विप्रेषणको कारण Dutch Disease को लक्षण पनि देखापर्ने गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त विप्रेषणले वास्तविक अर्थमा विदेशी विनिमयको अधिमूल्यन र स्वदेशी मुद्राको अवमुल्यन भई निकासीको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा ह्रास आउछ[10] । यो एक नीतिगत चुनौती पनि हो । यी नकारात्मक प्रभावबाट बच्न देशमा लगानीको वातावरण र रोजगारीको अवसर सृजना गर्न जरुरी छ ।

नेपालमा विप्रेषणलाई नीतिगत, कानूनी तथा व्यवहारिक रुपमा व्यवस्थित गर्न विविध प्रयास गर्दा गर्दै पनि विप्रेषणको अनौपचारिक कारोवार र अनुत्पादक प्रयोगलाई न्यूनीकरण गर्न कठिनाई भइरहेको छ । यसै सन्दर्भमा विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउने, यसको उत्पादनमूलक उपयोगको सम्भावना पहिचान गर्ने र विदेशमा सिकेको सीप र प्राप्त अनुभवलाई स्वदेशमा प्रयोग गर्ने सम्भावनाको अध्ययन गर्न गठित कार्यदलले उपरोक्त विषयहरु विश्लेषण गरी सुझाव सहितको यो प्रतिवेदन तयार गरेको छ ।

[४] Informal Remittance from India is estimated by Nepal Rastra Bank.

[५] Lokshin, M., Bonch-Osmolovski, M., & Glinskaya, E. (2010). Work-related migration and poverty reduction in Nepal. Review of Development Economics, 14, 323–332.

[६] Acosta, P., Fajnzylber, P., and Lopez, H. 2007. The Impact of Remittances on Poverty and Human Capital: Evidence from Latin American Household Surveys. World Bank Policy Research Working Paper 4247. The World Bank.

[७] Anyanwu, J.C., and Erhijakpor, E.O. (2010) 'Do remittances affect poverty in Africa?', African Development Review, 22(1): 51-91.

[८] Yoshino, N., F. Taghizadeh-Hesary, and M. Otsuka. 2017. International Remittances and Poverty Reduction: Evidence from Asian Developing Countries. ADBI Working Paper 759. Tokyo: Asian Development Bank Institute.

[९] Adams, J. 2005. Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? World Development. 33(10): 1645—1669

[१०] Sapkota, C. (2013). Remittances in Nepal: Boon or Bane? Journal of Development Studies, 49(10), 1316- 1331.

१.२ कार्यदलको गठन

औपचारिक माध्यमबाट बढि भन्दा बढि विप्रेषण रकम भित्र्याउने र यसको उत्पादनमूलक उपयोग अभिवृद्धि गर्ने विषयमा राय सुझाव पेश गर्ने गरी देहाय बमोजिमको एक उच्च स्तरीय कार्यदल गठन भएको थियो ।

संयोजक : सचिव, श्री महेश प्रसाद दहाल श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय
सदस्य : डिपुटी गभर्नर, श्री चिन्तामणि सिवाकोटी, नेपाल राष्ट्र बैंक
सदस्य : बोर्ड सदस्य एवम् सहसचिव, श्री उत्तरकुमार खत्री, अर्थ मन्त्रालय
सदस्य : बोर्ड सदस्य एवम् सहसचिव, श्री दुर्गाप्रसाद भण्डारी, परराष्ट्र मन्त्रालय
सदस्य : सहसचिव, श्री प्रविणराज अर्याल, ऊर्जा, जलश्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय
सदस्य : सहसचिव, श्री हरि वस्याल, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय
सदस्य : उपसचिव, श्री दुर्गा प्रसाद भुर्तेल, पर्यटन मन्त्रालय
सदस्य : उपसचिव, श्री पृथुराज तिवारी, उद्योग मन्त्रालय
सदस्य : अध्यक्ष, बैंकर्स एसोसियसन, श्री ज्ञानेन्द्र प्रसाद ढुंगाना
सदस्य : बोर्ड सदस्य एवम् अध्यक्ष, वैदेशिक रोजगार व्यवसायी संघ, श्री रोहन गुरुङ
सदस्य : अधिवक्ता, श्री निशा बानिया
सदस्य सचिव : सहसचिव श्री रामप्रसाद घिमिरे, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय ।

उपरोक्त कार्यदललाई अन्तराष्ट्रिय प्रयास, अन्य मुलुकका अनुभव तथा तथ्यांक संकलन, विश्लेषण जस्ता कार्यमा आप्रवासन विज्ञ उपासना खड्का र नेपाल राष्ट्र बैंकका उप-निर्देशक खगेश्वर भण्डारीले बिशेष योगदान गर्नुभएको थियो । कार्यदलको लागि आवश्यक पर्ने व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयका शाखा अधिकृत सुरेश सुवेदीले गर्नुभएको थियो ।

१.३ कार्यदलको कार्यादेश

अध्ययन कार्यदललाई देहाय बमोजिम को कार्यादेश (ToR) दिइएको थियो :

- विदेशमा नेपाली श्रमिकले आर्जन गरेको रकम के कसरी नेपाल पठाएका छन् त्यसको अवस्था विश्लेषण गर्ने,
- विदेशबाट औपचारिक रूपमा रकम पठाउन अवलम्बन गरिएका विधिहरू के कस्ता छन् समीक्षा गर्ने,
- औपचारिक माध्यमबाट रकम नपठाउनुका कारणहरू पहिचान गर्ने,
- नेपाल जस्तै विप्रेषण भित्र्याउने मुलुकले औपचारिक रूपमा रकम ल्याउन अवलम्बन गरेका विधि र प्रक्रिया के कस्ता छन् तिनको अध्ययन गर्ने,
- नेपालले औपचारिक माध्यमबाट रकम भित्र्याउन लिनुपर्ने नीति, बनाउनुपर्ने कानून र संस्थागत व्यवस्था तथा अन्य तयारीको सम्वन्धमा सिफारिस गर्ने,

- विप्रेषणको रकमलाई विकास निर्माण तथा उत्पादनमूलक कार्यमा प्रयोग गर्न सफलता प्राप्त गरेका अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरूको अध्ययन गरी नेपाल पठाएको रकमको एकीकृत परिचालनको सम्भावना के हुन सक्छ सिफारिस गर्ने,
- विदेशबाट पठाएको रकमबाट ठूला परियोजना सञ्चालन गर्न सक्ने गरी पूँजी निर्माण गर्न विप्रेषण लगानी कोषको (Remit Investment Fund) स्थापना तथा परिचालनको सम्भावना के कस्तो हुन सक्छ सिफारिस गर्ने ।

१.४ अध्ययन विधि

अध्ययनको क्रममा देहायबमोजिमको अध्ययन विधि अवलम्बन गरिएको थियो:

- वैदेशिक रोजगार तथा विप्रेषणसँग सम्बद्ध नीतिगत तथा कानूनी दस्तावेजहरूको अध्ययन,
- औपचारिक रुपमा भित्रिएको विप्रेषणको लागत तथा देशगत, क्षेत्रीय र अन्तराष्ट्रिय तहगत तथ्यांकको तुलनात्मक अध्ययन तथा विश्लेषण,
- विप्रेषणलाई औपचारिक विधिबाट कसरी भित्र्याउन सकिन्छ र त्यसको प्रयोग अधिकाधिक रुपमा कसरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा गराउन सकिन्छ भन्ने विषयका सम्बन्धमा विगतमा गरिएका अध्ययन अनुसन्धान र प्रकाशित तथा अप्रकाशित प्रतिवेदनहरूको अध्ययन,
- विप्रेषणलाई औपचारिक विधिबाट भित्र्याएका मुलुकहरूको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अध्ययन,
- विप्रेषणको प्रयोग कसरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा गराउन सकिन्छ भन्ने विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासको अध्ययन,
- विप्रेषण सम्बद्ध सरोकारवाला, सम्बन्धित सरकारी निकायहरु, विज्ञ, कूटनीतिज्ञ, सञ्चारकर्मी, वैदेशिक रोजगार व्यवसायी, अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्था, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू, विदेशमा रोजगारीमा रहेका र रोजगारीबाट फर्केका श्रमिकहरु तथा तिनका परिवार, नागरिक समाज तथा अन्य सेवा प्रदायकसँग अन्तरक्रियात्मक छलफल (अनुसूचि ४)

यस अध्ययनमा नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा विप्रेषण सम्वन्धमा भए गरेका अध्ययन तथा प्रतिवेदन, आर्थिक सर्भेक्षण, वैदेशिक रोजगार विभागको प्रतिवेदन, वाणिज्य बैंक, वित्तीय संस्था तथा रेमिट्यान्स कम्पनीहरु बाट प्राप्त द्वितीय तथ्याङ्क (Secondary Data) लाई मुख्य स्रोतको रुपमा लिइएको छ । द्वितीय तथ्यांक सम्बन्धी सन्दर्भ ग्रन्थ तथा प्रतिवेदनहरुको अध्ययन समीक्षा (Desk Review) पनि गरिएको छ । त्यसै गरी अध्ययन गरिएका प्रमुख दस्तावेजहरुमा नेपालको संविधान २०७२, चौधौं योजना (२०७३/७४-२०७५/७६), नेपाल सरकारका विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरु, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदनहरु, समय समयमा भएका विप्रेषण सम्वद्ध अध्ययन

प्रतिवेदनहरु तथा विप्रेषण सम्बन्धी अन्य उपलब्ध कागजातहरु (Remittance Documents) रहेका छन् ।

१.५ अध्ययनको सीमा

यस अध्ययनका निम्नानुसारका सीमाहरू रहेका छन्:

- यस अध्ययनमा औपचारिक माध्यमबाट देशमा भित्रिएको विप्रेषणको मात्र विश्लेषण गरिएको छ । अनौपचारिक क्षेत्रबाट आउने गरेको विप्रेषणको वस्तुगत अध्ययन हुन सकेको छैन । उपलब्ध सीमित तथ्यांकको आधारमा मात्र विश्लेषण गरिएको हुँदा यो अध्ययन पूर्ण रहेको भन्न सकिने अवस्था छैन ।
- विप्रेषणको उपयोग सम्बन्धी राष्ट्रिय स्तरको प्रतिनिधिमूलक र पछिल्लो समयको तथ्यांक (Representative and Recent Data) को अभावका कारण सरोकारवालाहरूसँग सीमित अन्तरक्रिया गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।
- नेपाली कामदारहरुको प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरू (Major Destination Countries) बाट प्राप्त विप्रेषणको अवस्था मात्र यस अध्ययनले समेटेको छ ।
- यो अध्ययन मूलतः उपलब्ध कागजातको अध्ययन विश्लेषण (Desk Review) र अन्तरक्रियात्मक छलफल (Interaction) मा सिमीत रहेको छ ।

१.६ प्रतिवेदनको ढाँचा

प्रस्तुत प्रतिवेदनलाई विभिन्न पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । परिच्छेद एकमा नेपालको सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषणको महत्व दर्शाउदै यस प्रतिवेदनको पृष्ठभूमि प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद दुईमा विप्रेषण व्यवस्थापनको विद्यमान नीतिगत, कानूनी र संस्थागत संरचनाको पुनरावलोकन गरिएको छ । परिच्छेद तीनमा विप्रेषणको प्रवृत्ति, स्थिति र लागत सम्वन्धमा विश्लेषण गरिएको छ । परिच्छेद चारमा विप्रेषणलाई औपचारिक रुपमा भित्र्याउने र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहित गर्न नेपाल तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगतले अवलम्वन गरेका अभ्यासहरु प्रस्तुत गरिएको छ । परिच्छेद पाँचमा समग्र विश्लेषणको आधारमा वढि भन्दा वढि विप्रेषण औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन र प्राप्त विप्रेषणलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने सम्वन्धमा सुझावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद-२: विद्यमान नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्था

२.१ परिचय

नेपालमा वैदेशिक रोजगारीको लामो इतिहास छ । यसबाट हामीले रोजगारीको क्षेत्रमा प्रशस्त अनुभव हासिल गरेका छौं । यिनै सिकाईकै आधारमा नीतिगत सुधार गर्दै विविध कार्यक्रमहरु संचालन गरिएका छन् । वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित गर्ने क्रममा वैदेशिक रोजगार नीति, २०६८, वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ र नियमावली २०६४ तथा सान्दर्भिक निर्देशिकाहरु लागू गरिएका छन्। संस्थागत व्यवस्था अन्तर्गत मुख्यरुपमा श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, वैदेशिक रोजगार विभाग, श्रम तथा रोजगार कार्यालयहरु, वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड, वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण र विदेश स्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगहरू कार्यरत छन्। नेपाल राष्ट्र बैंकले विप्रेषण आप्रवाहलाई नियमन र व्यवस्थित बनाउन विप्रेषण विनियमावली, २०६७ लागू गरेको छ । यसै आधारमा हाल ५० वटा रेमिट कम्पनीहरुले विप्रेषणको कारोवार गरिरहेका छन् । त्यसैगरी विप्रेषणलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा परिचालन गर्ने प्रयोजनको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकले समय समयमा वैदेशिक रोजगार बचतपत्र निष्काशन गर्दै आएको छ ।

वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषण दुवै बहुआयामिक विषय हुन् । यसलाई उचित तरिकाले संवोधन गर्न नेपालको संविधान, वैदेशिक रोजगार सम्वन्धमा सरकारको दीर्घकालिन सोँच, विप्रेषण सम्वन्धी विद्यमान नीति र कानून, नियामक निकायहरुको भूमिका तथा वित्तिय संस्थाहरुको दक्षता एवं क्षमता जस्ता पक्षहरुको विस्तृत विश्लेषण गरी नीति एवं कार्यक्रहरुमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा जानको लागि आवश्यक वित्तीय साधन जुटाउन वित्तीय पहुच कस्तो छ ? घर परिवारका सदस्यहरुको बैंकमा खाता छ छैन ? वैदेशिक रोजगार बजारमा ज्यालाको लागि सौदाबाजी गर्ने क्षमता छ छैन ? विप्रेषण औपचारिक वा अनौपचारिक कुन माध्यमबाट पठाइन्छ ? विप्रेषण आय उपयोग गर्ने के कस्ता अवसरहरु उपलब्ध छन् ? भन्ने जस्ता पक्षहरुको विश्लेषणबाट वैदेशिक रोजगारी तथा विप्रेषण प्रणालीमा सुधार गर्न सकिने देखिन्छ ।

२.२ नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था

नेपालको संविधान ले रोजगारीको हकलाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । नेपालको चौधौं योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) ले वैदेशिक रोजगारीलाई बढी उत्पादनशील, सुरक्षित, मर्यादित र व्यवस्थित बनाउँदै लैजाने उद्देश्य लिएको छ । वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित गर्न बैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६४ को व्यवस्था समेत गरिएको छ । यस्तै विप्रेषण आप्रवाहलाई व्यवस्थित गर्न विप्रेषण विनियमावली पनि जारी गरिएको छ ।

उपरोक्त नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्थाद्वारा विप्रेषणलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयास गरिएको भए तापनि यसको उच्चतम् व्यवस्थापन हुन सकेको देखिदैन । अनौपचारिक माध्यमबाट भित्रिने विप्रेषणको अद्यावधिक र आधिकारिक तथ्याङ्क नभएपनि यस्ता माध्यमबाट उल्लेख्य मात्रामा विप्रेषण भित्रिने गरेको अनुमान गर्ने गरिन्छ । तसर्थ सबै विप्रेषण औपचारिक माध्यमद्वारा भित्र्याउनको लागि विद्यमान नीति, संरचना, प्रक्रिया र कार्यक्रमहरुमा सुधार गर्नु आवश्यक छ ।

(क) **<u>वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४</u>**

वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन तथा वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदार र वैदेशिक रोजगार व्यवसायीको हक हित संरक्षण गर्नको लागि वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ तथा नियमावली, २०६४ कार्यन्वायनमा ल्याइएको छ । उक्त ऐनले नेपाली श्रमिक विदेश पठाउने प्रकृया, वैदेशिक रोजगार व्यवसायीलाई अनुमती दिने, धरौटीको व्यवस्था गर्ने, श्रम इजाजत प्रदान गर्ने, एजेन्सीहरुको अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने, वैदेशिक रोजगारी सम्वद्ध मुद्दाहरु हेर्ने तथा सजाय गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । विदेशमा कमाएको आय सरल र सुलभ तरिकाले नेपाल भित्र्याउने सम्बन्धमा आवश्यक प्रबन्ध मिलाउनको लागि नेपाल सरकारलाई परामर्श दिने जिम्मेवारी वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्डलाई दिएको छ । उक्त ऐनको दफा ६९ मा वैदेशिक रोजगारीमा गएका नेपाली कामदारले आर्जन गरेको वचत रकम बैंक वा इजाजतप्राप्त बैंकिंग सेवा प्रदान गर्ने संस्था मार्फत स्वदेश पठाउनु पर्ने वा स्वदेश फिर्ता आउँदा आफू संगै लिएर आउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै कुनै नेपाली कामदारले सम्झौतामा उल्लिखित समयावधि भित्र विदेशमा रही कमाएको आय बैंक वा बैंकिंग सेवा प्रदान गर्ने संस्था मार्फत स्वदेश फिर्ता पठाएमा त्यस्तो कामदारलाई तोकिए बमोजिमको सुबिधा प्रदान गरिने समेत व्यवस्था छ ।

बक्स १: संवैधानिक व्यवस्था

- नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई नेपालको कुनै पनि भागमा पेशा, रोजगार गर्ने र उद्योग, व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रता दिएको छ (धारा १७ (च)) । यस्तै प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारी र रोजगारीको छनौट गर्न पाउने (धारा ३३) र प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यासको हक सुनिश्चित गरेको छ (धारा ३४) ।
- नागरिकलाई सम्मान पूर्वक बाँच्न पाउने, पेशा व्यवसाय संचालन गर्न र रोजगार हुन पाउने स्वतन्त्रता दिएको छ । प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यास, उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक रहनेछ । यसका अलावा प्रत्येक श्रमिकलाई कानून बमोजिम ट्रेड युनियन खोल्ने, सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउने हक समेत संविधानले दिएको छ ।
- संचार माध्यममा श्रम प्रतिको अपहेलना, लैंगिक विभेद दुरुत्साहन गर्ने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
- पेशा व्यवसायको आधारमा कार्यस्थल लगायत सवै स्थानमा कुनै पनि प्रकारको भेदभाव गर्न नपाइने, गरेमा दण्ड सजाय गरी पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था समेत गरिएको छ । महिलालाई सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था गरिएको छ ।
- राज्यको निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत श्रम तथा रोजगार नीतिमा बैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित र व्यवस्थित गर्ने, विदेशमा आर्जन भएको पूँजि, सीप, प्रविधी र अनुभवलाई स्वदेशमा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

(ख) **<u>वैदेशिक रोजगार नीति, २०६८</u>**

वैदेशिक रोजगार नीति, २०६८ मा वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित तथा विश्वसनीय बनाउँदै यसबाट प्राप्त हुने प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष फाइदाहरूलाई उपयोग गरी दिगो आर्थिक तथा सामाजिक विकासका माध्यमबाट गरिबी न्यूनीकरणमा सघाउ पुऱ्याउने उल्लेख गरिएको छ । यस नीतिमा विप्रेषणलाई मानव विकासका कार्यमा उपयोग गर्दै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्न देहाय बमोजिमका प्राावधानहरु राखिएका छन्:

- वैदेशिक रोजगारीको क्रममा हासिल गरेको सीप, ज्ञान र उद्यमशीलता स्वदेशमा उपयोग गरी स्वरोजगार र रोजगारका अवसर विस्तार गर्न अनुकुल वातावरणको सृजना गर्ने ।
- वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदार तथा निजका परिवारलाई वित्तीय साक्षरता प्रदान गरी विप्रेषणको उपयोग प्रभावकारी बनाउने ।
- विप्रेषणलाई आधिकारिक माध्यमबाट पठाउन उत्प्रेरित हुने गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुबाट विशेष प्याकेज कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
- नेपाली कामदारले औपचारिक माध्यमबाट पठाउदाको कमिसन शुल्क शोधभर्ना दिने र यसलाई विशेष सुविधासंग आवद्ध हुने व्यवस्था मिलाउने तथा सोको लागि प्रचारात्मक अभियान संचालन गर्ने ।
- वैदेशिक रोजगार ऋणपत्रहरुको माध्यमबाट नेपाली कामदारहरुले विदेशमा आर्जित रकमको सुरक्षित, व्यवस्थित र उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गर्न जोड दिने ।
- आकर्षक लगानीका क्षेत्रहरु तथा राष्ट्रिय प्राथमिकताका आयोजनाहरुमा वैदेशिक रोजगारमा रहेका नेपालीहरुले शेयर लगानी गर्न पाउने गरी विशेष व्यवस्था गर्ने ।
- वैदेशिक रोजगारमा गई फर्किदा कामदारले ल्याउने निश्चित सामग्रीहरुमा लाग्ने भन्सार तथा करहरुमा विशेष छुट तथा सुविधा प्रदान गर्ने गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- वैदेशिक रोजगार सम्वन्धी तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रममा विप्रेषण सम्बन्धी विषय समावेश गर्ने ।
- वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका नेपाली कामदारले हासिल गरेको ज्ञान, सीप क्षमतालाई स्वेदशमा उपयोग हुने गरी उद्यम विकास सम्बन्धी मेसिनरी औजार/उपकरणको आयातमा भन्सार तथा कर लगायतका विशेष छुट (प्याकेज सुविधा) उपलब्ध गराने ।
- विप्रेषण आयको हस्तान्तरणमा वैङ्क, वित्तीय संस्था तथा Money Transfer जस्ता संस्थाहरु ग्रामीण क्षेत्रमा विस्तार गर्ने र तिनीहरुको भूमिका प्रभावकारी बनाउन जोड दिने ।
- योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुमा वैदेशिक रोजगार र विप्रेषणलाई आवद्ध गर्ने ।
- विप्रेषणलाई उद्यम क्षेत्रमा लगानी गर्न चाहने वैदेशिक रोजगारमा गएका नेपालीहरुले आफ्नो समुदायको विकासको निमित्त पठाएको विप्रेषण रकममा नेपाल सरकारले थप विनियोजन गरी सामुदायिक विकास तथा स्थानीय पूर्वाधार निर्माणका कार्यक्रमहरु संचालनको व्यवस्था गर्ने ।
- विप्रेषण तथा यसको अधिकतम उपयोगका सम्वन्धमा अध्ययन/अनुसन्धान गर्ने ।

(ग) चौधौं योजना (२०७३/७४-२०७५/७६)

दशौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५९-२०६४) पछिका योजनाहरूमा नेपाल सरकारले योजनाबद्ध रूपमा विप्रेषण आप्रवाहलाई संस्थागत गर्ने तथा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गरी बचत तथा लगानी अभिवृद्धि गर्ने नीतिमा जोड दिएको छ। यसका साथै उक्त योजनाहरूमा वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त विप्रेषणलाई कुल गार्हस्थ्य बचत बढाउने रणनीतिको रूपमाम स्वीकारिएको छ।

चौधौ योजना (२०७३/७४-२०७५/७६) ले वैदेशिक रोजगारीलाई बढी उत्पादक, सुरक्षित, मर्यादित र व्यवस्थित बनाउँदै जाने उद्देश्य लिएको छ । यस योजनाले विप्रेषणलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्ने रणनीति अगाडि सारेको छ । वैदेशिक श्रम बजारलाई कामदारमैत्री बनाउन जनशक्तिको विकास र थप गन्तव्य मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय श्रम सम्झौता गर्ने, विप्रेषणलाई

औपचारिक माध्यमबाट देशमा ल्याउने व्यवस्था गर्ने र सो को उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गर्ने नीति समेत यस योजनाले लिएको छ ।

यस योजनाले औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण आप्रवाहमा थप वृद्धि गर्न विप्रेषण आप्रवाहको लागतलाई कम गराई औपचारिक आप्रवाह बढाउँदै उत्पादनशिल क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गर्ने रणनीति लिएको छ ।

(घ) आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को वजेट वक्तव्य

चालू आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को बजेट वक्तव्यले स्वदेशमा रोजगारीका पर्याप्त अवसर उपलब्ध नभएसम्म वैदेशिक रोजगारलाई अल्पकालीन रणनीतिका रूपमा उपयोग गर्ने नीति लिएको छ । द्विपक्षीय सम्झौता गरी न्यूनतम सीप सिकेर मात्र वैदेशिक रोजगारीमा जान पाउने, प्रत्येक प्रदेशमा वैदेशिक रोजगार सेवा कार्यालय स्थापना गरी श्रम स्वीकृति लगायतका सेवालाई सहज तुल्याउने जस्ता विषयहरु यस बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएको छ । मुलुकभित्र थप रोजगारी सिर्जना गरी क्रमशः नेपालीलाई वैदेशिक रोजगारीमा जान नपर्ने वातावरण बनाउन प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम संचालन गरिने भएको छ । व्यावसायिक कृषि, सिंचाइ, खानेपानी, नदी नियन्त्रण, वन, पर्यटन, यातायात पूर्वाधार र तीनै तहका सरकारहरुका सार्वजनिक निर्माणका अन्य क्षेत्रलाई यस कार्यक्रममा आबद्ध गर्ने नीति रहेको छ । यस प्रकार सार्वजनिक विकास निर्माणका कार्यबाट थप रोजगारी को अवसर प्रत्याभूत हुनेछ ।

वेरोजगार जनशक्तिको दर्ता र रोजगारीका अवसरहरुको सूचना आदान प्रदान गर्न प्रदेश सरकार संगको सहकार्यमा रोजगार सूचना केन्द्र स्थापना गर्ने, वैदेशिक रोजगार सेवा प्रदायक कम्पनीहरुलाई आन्तरिक रोजगारी व्यवस्थापनमा समेत परिचालित गर्ने जस्ता नीतिहरु वजेटमा उल्लेखित छ । यस्तै श्रम वजारमा माग अनुरुपको सिपयुक्त जनशक्ति आपूर्ति गर्न छोटो अवधिका निःशुल्क तालिम सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम रहेको छ । उच्च शिक्षा हासिल गरेका युवालाई उद्यम व्यवसायमा आकर्षित गर्न शैक्षिक प्रमाणपत्र धितो राखि ५ प्रतिशत व्याज अनुदानमा रु. ७ लाखसम्म ऋण उपलब्ध गराउने, त्यस्तो कर्जाको अनिवार्य सुरक्षण हुने र व्यवसायको बीमा गर्ने व्यवस्था का साथै नवीन ज्ञान, सिप र क्षमता भएका उद्यमीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न सुरुवाती पूँजी उपलब्ध गराउन च्यालेञ्ज फण्डको व्यवस्था बजेटले गरेको छ । बजेटले वैदेशिक रोजगारीबाट सीप सिकेर फर्किएका नेपालीलाई परियोजना धितोमा रु १० लाख सम्मको सरल उद्यमशिलता ऋण उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ ।

(ङ) नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

नेपाल राष्ट्र बैंकले विदेशी विनिमय कारोबार गर्न इजाजतपत्र लिई विप्रेषकको रुपमा काम गर्ने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाको प्रयोजनको लागि नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७ जारी गरेको छ । उक्त विनियमावलीले विप्रेषणको कारोबार गर्न चाहने फर्म, कम्पनी वा संस्थाले त्यस्तो कारोबार गर्नका लागि अनिवार्य रुपमा नेपाल राष्ट्रबैंकबाट इजाजतपत्र लिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त विनियमावलीले इजाजतपत्र प्राप्त गर्नका लागि प्रिन्सिपल[११] कम्पनी भई कारोबार गर्ने विप्रेषक फर्म, कम्पनी वा संस्थाको लागि पाँच करोड रुपैयाँ, विदेशस्थित प्रिन्सिपल कम्पनीको एजेन्ट भई विप्रेषणको कारोबार गर्ने फर्म, कम्पनी वा संस्थाको लागि एक करोड रुपैयाँ न्युनतम चुक्ता पूँजी कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

[११] विदेशमा रहेका नेपालीले आर्जन गरेको विदेशी मुद्रा रकमान्तर गर्नका लागि रकम संकलन गरी नेपालमा रहेका सरोकारवालालाई भुक्तानी गर्ने प्रयोजनको लागि परिवर्त्य विदेशी मुद्रा नेपालमा रकमान्तर गर्ने स्वदेशी वा विदेशी फर्म, कम्पनी वा संस्था ।

विप्रेषण कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्राप्त फर्म, कम्पनी वा संस्थाले प्रचलित कानून तथा राष्ट्र बैंकले समय समयमा जारी गरेका परिपत्र, आदेश, निर्देशन अनुसार विदेशी मुद्रामा विप्रेषण नेपाल भित्र्याउने (Inward Remmittance) कार्य गरी आफै वा आफूद्वारा नियुक्त सब-एजेण्ट वा सब-रिप्रिजेन्टेटिभ मार्फत सम्बन्धित व्यक्ति (Beneficiary) लाई नेपाली रूपैयाँमा मात्र भूक्तानी गर्नुपर्ने जस्ता व्यवस्था विनियमावलीले गरेको छ । विप्रेषणको कार्य गर्न इजाजतपत्र प्राप्त व्यक्ति वा कम्पनीले विदेशबाट अग्रीम भूक्तानीको रुपमा बैकिङ्ग प्रणाली मार्फत विप्रेषणको रकम परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा नै नेपाल ल्याउनु पर्नेछ ।

बक्स २: विनियमावलीमा भएको अन्य प्रावधानहरु

- विदेशस्थित कम्पनीको एजेण्ट भै नेपालमा रहेका सम्बन्धित व्यक्ति (beneficiary) लाई उपलब्ध गराएको रकमको शोधभर्ना विदेशी मुद्रामा नै प्राप्त गर्नुपर्नेछ ।
- नेपालमा प्रिन्सिपल वा एजेण्ट भई कारोवार गर्नेले विदेशबाट विदेशी कम्पनी मार्फत प्राप्त विदेशी मुद्राको विप्रेषण सम्बन्धी बैंक स्टेटमेण्ट मासिक रुपले विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- विप्रेषण कारोवारबाट सिर्जना हुने कुनै पनि किसिमको वित्तीय वा विदेशी विनिमय दायित्व राष्ट्र बैंकले बहन गर्ने छैन ।
- प्रिन्सिपल कम्पनीसँग भएको अन्तिम संझौताको नवीकरण तथा थप संझौता हुनासाथ सोको प्रतिलिपि राष्ट्र बैंकमा पेश गर्नु पर्नेछ ।
- विप्रेषकले आफूले पाउने कमिशन विदेशी मुद्रामा नै प्राप्त गर्नु पर्नेछ ।
- विप्रेषण सम्बन्धी कारोवारको सिलसिलामा कुनै किसिमको अनियमितता भएको पाइएमा विप्रेषकले राष्ट्र बैंकमा पेश गरेको बैंक ग्यारेण्टी जफत गरी कानून बमोजिम थप कारवाही अघि बढाइने छ ।
- विप्रेषकले विदेशी मुद्रा प्राप्त गर्ने (Inward Remmittance) कार्य मात्र गर्न पाउनेछ । यसरी प्राप्त विदेशी मुद्रा प्राप्त भएको मितिले बढीमा पन्ध्र दिनसम्म विदेशी मुद्रामै बैंकमा खाता खोली राख्न पाइनेछ ।
- विप्रेषकले विदेशी मुद्रा विदेशमा पठाउने (Outward Remmittance) कार्य गर्न पाउने छैन ।
- विप्रेषकले सब-एजेण्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभ नियुक्त गर्नु परेमा कार्यनीति तथा शर्तहरू सहितको आन्तरिक नियम बनाई नियुक्त गर्न सक्नेछ ।
- विप्रेषकले नियुक्ति गरेको सब-एजेण्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभले निर्धारित कार्यनीति तथा नियम बमोजिम कार्य नगरेमा एजेन्ट/प्रिन्सिपलले त्यस्ता सब-एजेण्ट तथा सब- रिप्रिजेन्टेटिभलाई हटाउने तथा नियमानुसार कारवाही गर्न सक्ने छ ।
- विप्रेषकले प्रिन्सिपलबाट प्राप्त विदेशी मुद्रा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) प्रयोजनका लागि रेमिट भएको होइन भन्ने कुरामा यकिन गर्नु पर्नेछ । सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी कुनै प्रकारको कारोवार भएको पाइएमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ बमोजिम कारवाही हुनेछ ।

(च) वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति

वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३/७४-२०७७/७८) ले प्रभावकारी नियमन र सुपरीवेक्षण प्रणाली अबलम्वन गरी वित्तीय प्रणालीलाई स्थिर, स्वस्थ तथा सक्षम बनाउने, प्रभावकारी भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने, वित्तीय प्रणालीमा सुशासन कायम गर्ने, वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने, वित्तीय पहुँच वृद्धि गर्ने र अनौपचारिक वित्तीय कारोवारलाई औपचारिक प्रणालीको दायरामा ल्याउने लगायतका रणनीति अंगिकार गरेको छ । यसबाट विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन र यसको लागत कम गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ । नेपाल भित्रिने विप्रेषणमा भएको वृद्धि संगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप संकलनमा सहजता भएको तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट गरिने ऋण लगानी उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह हुनुको सट्टा पूँजीबजार र घरजग्गा व्यवसायमा केन्द्रित हुन पुगेको हुदा यसमा सुधारको आवश्यकता महशुस भएको छ ।

२.३ विप्रेषण व्यवस्थापनमा भएका अर्न्तराष्ट्रिय प्रयासहरु

उपरोक्त नीति नियमका अलावा नेपाल सरकारले द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा विश्वव्यापी मापदण्डहरुमा विप्रेषणको लागत कम गर्ने र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग गर्ने विषयमा जोड दिएको छ । नेपालले गन्तव्य देशहरुसँग गरेको द्विपक्षीय श्रम सम्झौता र समभ्रूदारी पत्रमा रोजगारदाताले श्रमिकको नाममा वैंक खाता खोल्ने, उक्त खातामा हरेक महिना तलव भूक्तानी गर्ने र औपचारिक माध्यमबाट नेपालमा विप्रेषण पठाउने प्रवन्ध मिलाउनु पर्ने प्रावधान राखेको छ । विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमद्धारा पठाउने उद्देश्यले दुई मुलुकका केन्द्रिय वैँङ्कहरु बीच पनि सम्झौता हुने गरेको छ । Indo-Nepal Remittance Scheme ले भारतस्थित नेपालीहरुले सहजरुपमा नेपालमा विप्रेषण पठाउन सहजीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाएको छ ।

क्षेत्रीयस्तरमा कामदार पठाउने एशियाका १२ वटा मलुकहरुको साझा मंच Colombo Process को हाल नेपालले अध्यक्षता गरिरहेको छ । कोलम्वो प्रक्रिया अन्तर्गत विप्रेषण सम्वन्धी एक प्राविधिक कार्य समूह वनाइएको छ । यसले विप्रेषण व्यवस्थापनसँग सम्वन्धित असल अभ्यास आदानप्रदान गर्ने, सदस्य मुलुकको विप्रेषण व्यवस्थापन सम्वन्धी अध्ययन गर्ने र Global Compact for Migration (GCM) जस्तो विश्वव्यापी संयन्त्रमा विप्रेषण ब्यवस्थापनका पक्षमा सामुहिक आवाज उठाउने यस समूहको उद्देश्य रहेको छ । यस कार्य समूहको अध्यक्षता पाकिस्तानले गरिरहेको छ ।

दीगो विकास लक्ष्य अन्तर्गत सन् २०३० सम्म विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने लागतलाई ३ प्रतिशत भन्दा कम गर्ने रहेको छ *(SDG 10.7: target 10.c, by 2030, reduce to less than 3 percent the transaction costs of migrant remittance and eliminate remittance corridors with costs higher than 5 percent* । उक्त लक्ष्य मोरक्कोको माराकेशमा पारित Adoption भएको GCM मा समेत समावेश भएको थियो ।

२.४ संस्थागत व्यवस्था र सेवा प्रवाहको स्थिति

देहाय बमोजिम का संस्थाहरु विप्रेषण व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रुपमा क्रियाशिल रहेका छन्:

(क) नेपाल राष्ट्र बैंक

नेपाल राष्ट्र बैंकले विप्रेषण कारोबारको व्यवस्थापन, नियमन, तथ्याङ्क व्यवस्थापन तथा विप्रेषण सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गरेको छ । केन्द्रिय बैंकको रुपमा रेहको नेपाल राष्ट्र बैंकले विद्यमान कानून तथा नीति नियमको अधिनमा रहेर विदेशी विनिमय सम्बन्धी निर्देशन जारी गर्ने, ती निर्देशनको कार्यान्वयन गराउने र सोको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्ने कार्य गर्दछ । विप्रेषण विनियमावली, २०६७ बमोजिम विप्रेषणको कारोवार गर्न हाल सम्म ५० वटा विप्रेषण कम्पनी स्थापना भै सकेका छन् । यस्तै बाणिज्य बैंक तथा केही विकास बैंकहरुले विदेशी विनिमय नियमन गर्ने ऐन, २०१९ अनुसार अनुमति लिई विप्रेषणको कारोबार गर्ने गरेका छन् ।

(ख) बैंक तथा विप्रेषण कम्पनीहरु

हाल नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा ५० वटा विप्रेषण कम्पनीहरु लाई विप्रेषणको कारोवार गर्न इजाजतपत्र प्रदान गरिएको छ । इजाजत प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले नेपाली कामदारहरुको प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरुः मलेसिया, साउदी अरेविया, संयुक्त अरब इमिरेट्स, कतार, दक्षिण कोरिया लगायतका देशहरुमा सेवा प्रदान गर्दै आएका छन् । यी बैंक तथा विप्रेषण कम्पनीहरुको विदेशी मुलुकस्थित बैंक एवं वित्तीय संस्थाहरुसंग व्यवसायिक साझेदारी रहेको छ । वैंकहरुको हकमा नेपाल

"बैंकर्स एसोशिएसन" र विप्रेषण कम्पनीहरुको हकमा "नेपाल रेमिटर्स एसोशिएसन" जस्ता निकायहरु छाता संगठनको रुपमा रहेका छन् ।

(ग) <u>श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय</u>

श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय वैदेशिक रोजगारको व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने एक मुख्य जिम्मेवार निकाय हो । यसको कार्य मूलतः वैदेशिक रोजगारको नीति निर्माण, मातहतका निकायको अनुगमन, नियमन र वैदेशिक रोजगारको समग्र व्यवस्थापन अनुकूल वातावरण निर्माण गर्नु हो । नेपाल सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली, २०७४ ले यस मन्त्रालयलाई वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी देहायको कार्य गर्ने जिम्मेवारी दिएको छ[१२]।

- वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, व्यवस्थापन र नियमन,
- रोजगार सम्बन्धी तथ्यांक व्यवस्थापन, अध्ययन र अनुसन्धान,
- श्रम सहचारीको व्यवस्थापन,
- रोजगार उन्मुख सीपमूलक एवं व्यावसायिक तालिम संचालन,
- मन्त्रालय सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग सन्धी सम्झौता, आदि ।

श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले गन्तव्य मुलुकसँग द्विपक्षीय श्रम समझदारी एवम् सम्झौता गर्दा विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन गन्तव्य मुलुकले सहजीकरण गर्नुपर्ने विषयलाई समेट्ने गरेको छ । यसको अतिरिक्त वैदेशिक रोजगारबाट भित्रिएको सीप एवम् पूँजीलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रयोग गर्नका लागि नीतिगत मार्गदर्शन गर्ने कार्य पनि यस मन्त्रालयको जिम्मेवारीमा पर्दछ ।

(घ) <u>वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड</u>

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ३८ अनुसार वैदेशिक रोजगारलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र मर्यादित बनाउन र कामदार तथा व्यवसायीको हक हित प्रवर्द्धन गर्न वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डको गठन भएको छ । यस वोर्डले नेपाली कामदारले विदेशमा कमाएको आय सरल र सुलभ तरिकाले नेपाल भित्र्याउने सम्वन्धमा आवश्यक प्रवन्ध मिलाउनको लागि नेपाल सरकारलाई परामर्श दिने कार्य गर्दछ ।

वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारले वोर्डले स्वीकृत गरेको पाठ्यक्रम अनुसार अभिमुखिकरण, तालिम लिनु पर्नेछ । त्यस्तो पाठ्यक्रममा विदेशमा कमाएको आय सरल, सहज र सुरक्षित रुपमा नेपाल पठाउने विषय अनिवार्य रुपमा समेटेको हुनपर्नेछ । वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारले वैदेशिक रोजगार कल्याणकारी कोषमा निश्चित रकम जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उक्त रकम अभिमुखिकरण, तालिम र सूचनामुलक जानकारी सम्प्रेषण जस्ता कार्यहरुमा समेत खर्च गर्न सकिनेछ ।

(ङ) <u>श्रम कूटनीति सम्बद्ध नियोग</u>

वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरूको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भए सँगै श्रम कूटनीति नेपालको परराष्ट्र नीतिको एक प्रमुख अंगको रूपमा स्थापित हुन पुगेको छ। विप्रेषण लगायत श्रमसँग सम्बन्धित बिषयमा उच्चस्तरीय भेटघाट र बैठक गरी आवश्यक सूचना प्रवाह गर्ने कार्य श्रम

---

[12]नेपाल सरकार कार्यविभाजन नियमावली, २०७४, नेपाल राजपत्र ०७४।११।१०

कुटनीतिको दायरा भित्रको विषय रहँदै आएको छ। गन्तव्य मुलुकमा सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरुमा नेपाली नियोगहरुले समन्वयकारी भूमिका निर्वाह गर्दछन् । नेपाली नियोगहरुले गर्ने वैदेशिक रोजगारीसंग सम्बन्धित काममा सहयोग पुऱ्याउन हाल गणतन्त्र कोरिया, मलेशिया, कतार, कुवेत, साउदी अरेबिया, बहराईन र ओमानस्थित नेपाली नियोगहरुमा श्रम सहचारी/श्रम काउन्सेलरको पनि व्यवस्था भएको छ।

(च) <u>वैदेशिक रोजगार विभाग</u>

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ ले वैदेशिक रोजगारमा जाने नेपाली कामदारहरुलाई श्रम स्वीकृति दिने अधिकार वैदेशिक रोजगार विभागलाई दिएको छ । यस विभागले श्रम स्वीकृति लिई वैदेशिक रोजगारमा जाने नेपाली कामदारहरुको विवरण वैदेशिक रोजगार व्यबस्थापन सूचना प्रणालीमा एकीकृत गरी राख्ने गर्दछ । वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरुको लागि वैदेशिक रोजगार विभाग सम्पर्क बिन्दु भएको कारण औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याई उत्पादनमुलक क्षेत्रमा उपयोग गर्नका लागि कामदारहरुलाई सूचना तथा जानकारी दिने कार्य यस विभागले गर्दछ ।

(छ) <u>गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्था</u>

वैदेशिक रोजगारमा रहेका कामदार र निजको परिवारलाई लक्षित गरी उनीहरूको हक हितको संरक्षण, जनचेतना अभिवृद्धि, नीतिगत पैरवी र न्यायमा पहुँच जस्ता क्षेत्रमा कतिपय निजी क्षेत्र र गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू क्रियाशील छन् । यस्ता संस्थाले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमहरु प्रत्यक्ष रुपमा विप्रेषणसँग सम्वन्धित नभए पनि वित्तीय साक्षरता र उद्यमशीलता केन्द्रित भएकोले विप्रेषण व्यवस्थापनमा पनि सहयोगी रहेको पाइएको छ ।

२.५ साझेदारहरूसँगको सहकार्य र समन्वय

वैदेशिक रोजगार व्यवस्थापनमा भिन्न भिन्न निकायको संलग्नता रहने हुँदा विप्रेषण व्यवस्थापनका लागि विभिन्न निकायवीच समन्वय गर्ने कार्यमा मन्त्रालय एवं वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड वढी क्रियाशिल रहनु पर्दछ । वैदेशिक रोजगार र विप्रेषण सम्वन्धी गठित समितिहरुमा सरकार, निजी क्षेत्र एवं बिज्ञहरुको संलग्नता हुँदाहुँदै पनि हाल सम्म विप्रेषणलाई केन्द्रमा राखी कार्य गर्ने स्थायी प्रकृतिको समिति निर्माण भएको देखिदैन । विप्रेषणको उत्पादनमूलक उपयोग र औपचारीक माध्यमबाट ल्याउने सन्दर्भमा छलफल, सम्वाद र अन्तरक्रिया गरी सरकारलाई नीतिगत पृष्ठपोषण गर्न एक विप्रेषण सम्वाद संयन्त्र वनाउन उपयुक्त हुन्छ ।

बक्स ३: वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थापन सन्दर्भमा भएको कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था:

क्र.सं	सम्बद्ध वोर्ड समिति	कानूनी तथा नीतिगत दस्ताबेज
१	वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड	वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ३८
२	वैदेशिक रोजगार निर्देशक समिति	वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६८ को दफा ६
३	योजना कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा समिति	वैदेशिक रोजगार नियमावलीको नियम २९(क)
४	विशेषज्ञ समिति	वैदेशिक रोजगार नियमाबलीको नियम ४६
५	उच्चस्तरीय वैदेशिक रोजगार समन्वय समिति	वैदेशिक रोजगार नीति, २०६८ को १० (क)

परिच्छेद-३: विप्रेषणको विश्लेषण

३.१ परिचय

यस परिच्छेदमा नेपालको वैदेशिक रोजगारीको प्रवृत्ति तथा विप्रेषण आयको सम्वन्धमा विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषण वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषण सम्वद्ध पाँच पक्षहरु: (क) वैदेशिक रोजगारीको प्रवृत्ति (ख) विप्रेषणको समग्र प्रवृत्ति (ग) विप्रेषणको देशगत स्थिति (घ) विप्रेषण भित्र्याउने माध्यम (ङ) विप्रेषण लागत मा केन्द्रित छ ।

३.२ वैदेशिक रोजगारीको प्रवृत्ति

वैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण गर्ने र विकर्षण गर्ने दुवै तत्वहरु रहेका हुन्छन् । बढ्दो युवा श्रमशक्ति, न्यून आन्तरिक रोजगारीका अवसर, देश बाहिर अदक्ष एवं अर्ध-दक्ष श्रमशक्तिको बढ्दो माग र वैदेशिक रोजगारीमा रहेकाको देखासिकी प्रभाव (Demonstration Effect) जस्ता कारणहरुले नेपाली युवा रोजगारीका लागि विदेशिने क्रम बढ्दो छ । नेपालमा खासगरी आ.व. २०५४/२०५५ देखि वैदेशिक रोजगारी वढ्न थालेको देखिन्छ । आ.व. २०५४/२०५५ सम्म वार्षिक रुपमा भारत बाहेकका मुलुकमा वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीको संख्या १०,००० भन्दा कम रहेकोमा यो संख्या आ.व. २०५८/२०५९ मा १ लाख नाघेको देखिन्छ । यो क्रम वढ्दै गएर आ.व. २०७०/७१ मा ५ लाख २७ हजार पुगेको थियो । यसपछिका वर्षमा सो संख्या क्रमश घट्दै गई आ.व. २०७४/७५ मा आइपुग्दा ३ लाख ५४ हजारको हाराहारीमा रहेको छ ।

चित्र १: वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारको संख्या (भारत वाहेक)

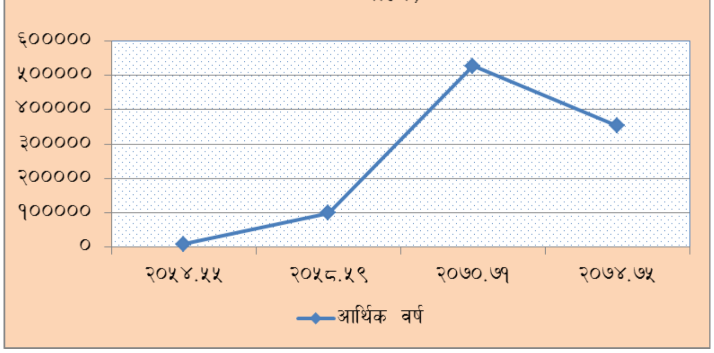

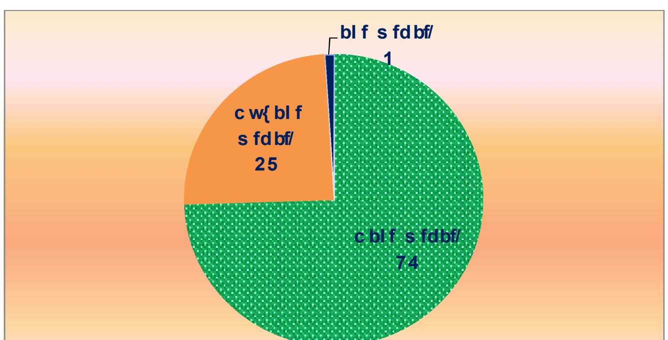

चित्र २: बैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदार विवरण

स्रोत: श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय

नेपाली श्रमिक का प्रमुख गन्तब्य मुलुकहरु मलेसिया, कतार, साउदी अरब र संयुक्त अरब इमिरेट्स रहेका छन् । कुल बैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरु मध्ये ८७.१५ प्रतिशत कामदारहरु यिनै ४ मुलुकहरुमा रहेका छन् । विगत १० वर्षको तथ्यांक हेर्दा वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिकहरू मध्ये पुरुष ९५.६२ प्रतिशत र महिला ४.३८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसरी विदेश जाने मध्ये अधिकांश अदक्ष (७४.५ प्रतिशत) कामदार रहेका छन् भने बाँकि रहेका २५.५ प्रतिशतमा दक्ष जनशक्ति १ प्रतिशत र करिव २४.५ प्रतिशत अर्ध-दक्ष कामदार रहेको देखिन्छ ।[13]

[13]वैदेशिक रोजगारका लागि श्रम आप्रवासन नेपालको स्थिति प्रतिवेदन, २०७२/७३ २०७३/७४, पृष्ठ १०-, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय

चित्र ३: बैदेशिक रोजगारीमा कामदारहरु जाने प्रमुख देशहरुको विवरण

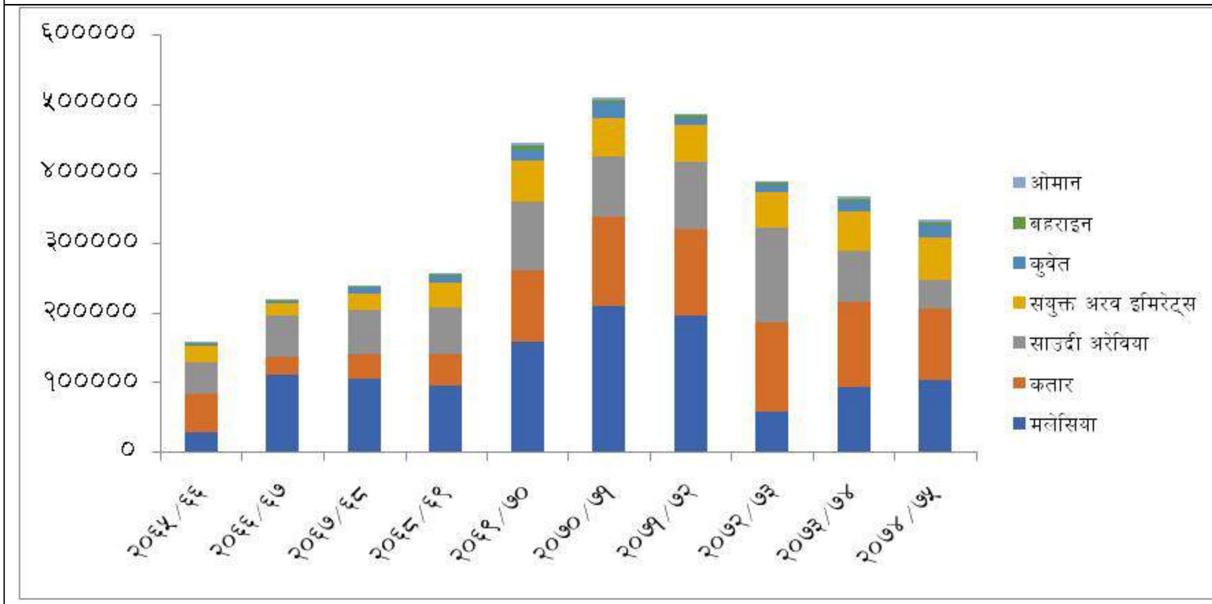

श्रोतः वैदेशिक रोजगार विभाग, २०७५

३.३ विप्रेषणको प्रवृत्ति

वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरुको संख्या वृद्धि भएसंगै नेपाल भित्रिने विप्रेषण रकम पनि बढ्दै गएको छ । विप्रेषण आप्रवाह वि.स. २०५८ मा रु ४८ अर्ब रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा रु ७५५ अर्ब पुगेको छ जुन कुल ग्राहस्थ उत्पादनसँगको अनुपात २५.१ प्रतिशत हो । विश्व बैंकको २०१८ को प्रतिवेदन अनुसार विश्वभर नेपाल लगायत टेगो, किर्गीस्तान, ताजकिस्तान र हाइटी गरी ५ मुलुकहरुमा कुल गार्हस्थ उत्पादनमा विप्रेषणको अनुपात २५ प्रतिशत भन्दा वढी रहेको छ ।

चित्र ४: प्राप्त विप्रेषण (रु अर्वमा) र कूल ग्राहस्थ आय (जिडिपी) अनुपात

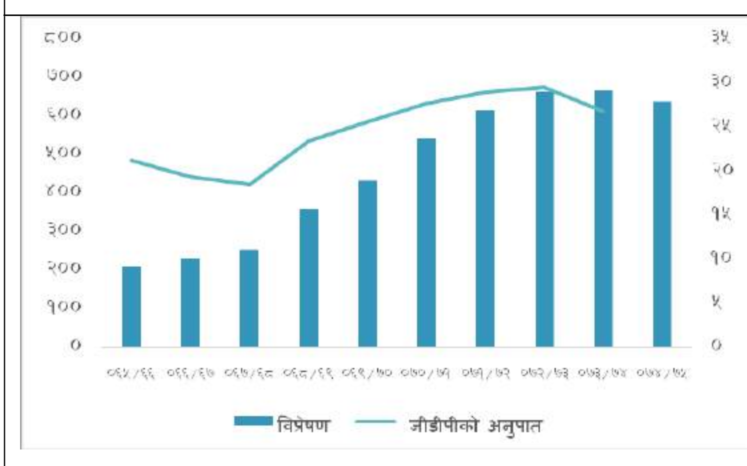

श्रोतः विश्व बैंक /WDI: 2018

नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण, २०११ (Nepal Living Standard Survey, 2011) अनुसार घरपरिवारको कुल आम्दानीमा विप्रेषणको अंश १७ प्रतिशत रहेको छ भने विप्रेषण प्राप्त गर्ने घरपरिवारमा उक्त अंश ३१ प्रतिशत रहेको छ । उक्त सर्वेक्षण अनुसार कूल घरपरिवार मध्ये एक तिहाइ घर परिवारले

विप्रेषण भित्र्याउने गरेका छन् । तराईमा प्रत्येक तीन मध्ये दुई घरपरिवारले र पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा प्रत्येक दुईमा एक घरपरिवारले विप्रेषण रकम प्राप्त गर्ने गरेकाछन् । तराई क्षेत्रमा भित्रिने विप्रेषण आय पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रको तुलनामा २.५ गुणा बढी रहेको छ । अध्ययनहरुले देखाए अनुसार दश वर्ष लामो सशस्त्र द्वन्द्वमा समेत गरिवी घट्नुमा विप्रेषणबाट प्राप्त आम्दानीलाई एक प्रमुख कारक मानिएको छ ।

चित्र ५: विप्रेषण उपयोग हुने क्षेत्रहरु

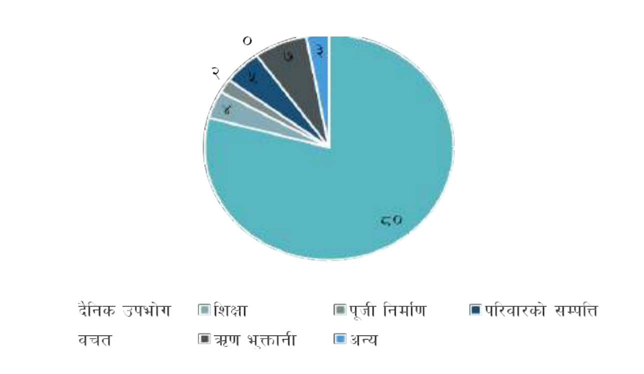

स्रोतः नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण, २०१०/११

नेपालमा विदेशी मुद्राको प्रमुख स्रोतको रुपमा विप्रेषण रहेको छ । आ.व. २०७४/७५ मा विप्रेषण आम्दानी नेपालको कुल वैदेशिक मुद्रा संचितिको ६८.५ प्रतिशत रहेको छ । तर विप्रेषणबाट प्राप्त रकमको ८० प्रतिशत अंश उपभोगमै खर्च हुने गरेको हुदा पूँजी निर्माणमा विप्रेषणको योगदान न्यून रहेको छ । जसका कारण विप्रेषणले आर्थिक वृद्धि र विकासमा उल्लेख्य योगदान गर्न सकेको छैन । अतः विप्रषणवाट प्राप्त अधिकतम् रकमको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी वढाउन उपयुक्त रणनीति र कार्यक्रम तय गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

३.४ विप्रेषणको देशगत स्थिति

विगत चार वर्ष (आ.व. २०७१/७२ देखि २०७४/७५) को विप्रेषणको अवस्था हेर्दा नेपालमा प्राप्त हुने विप्रेषणको ५० प्रतिशत भन्दा वढी खाडी मुलुक र मलेसियाबाट मात्र प्राप्त भएको छ । सन् २०१७ मा यी मुलुकहरु मध्ये सबभन्दा वढी विप्रेषण साउदी अरेविया (८८ करोड ७४ लाख अमेरिकी डलर) बाट प्राप्त भएको थियो भने कतार दोश्रो (७६ करोड ७० लाख अमेरिकी डलर) मा थियो । यस्तै मलेसिया (६७ करोड ५ लाख) र यूनाइटेड अरव इमिरेट्स तेस्रो (६६ करोड ८३ लाख) मा रहेका थिऐ । गन्तव्य मुलुकको आर्थिक स्थिति, गन्तव्य मुलुकमा अन्य मुलुकहरुबाट आउने श्रमिकसंग नेपाली श्रमिकहरुको प्रतिस्पर्धी क्षमता आदिका कारणले विदेशी वजारमा नेपाली श्रमिकको मागलाई असर गर्ने हुदा विप्रेषणको आकार र देशगत अंशमा समेत तलमाथि हुने गर्दछ ।

चित्र ६: मुख्य श्रम गन्तव्य मुलुकबाट नेपालमा भित्रिएको विप्रेषणको विवरण (अमेरिकी डलर)

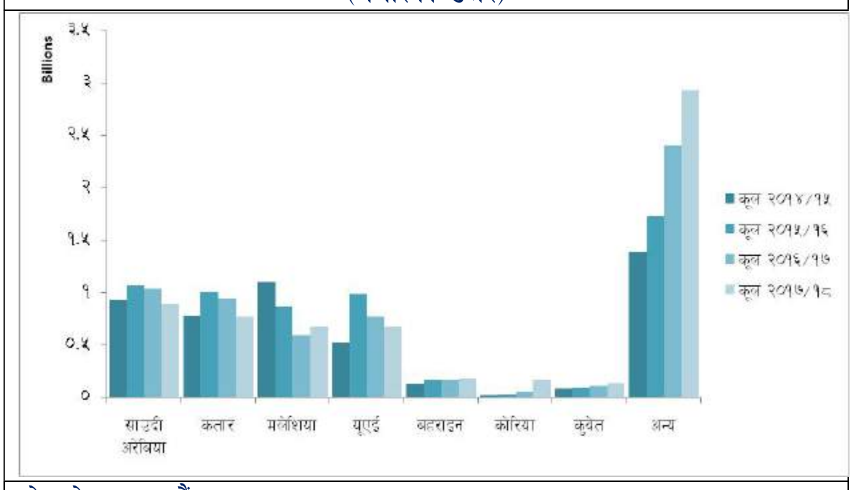

श्रोतः नेपाल राष्ट्र बैंक

समग्रमा हेर्दा नेपालमा विप्रेषण आउने मुलुकमा संयुक्त राज्य अमेरिका अर्को प्रमुख देश हो[१४] । जसले कुल विप्रेषणको झण्डै एकचौथाइ हिस्सा ओगटेको छ । यस वाहेक जापान र दक्षिण कोरीया विप्रेषण प्राप्त हुने अन्य प्रमुख देशहरु हुन् ।

३.५ विप्रेषण भित्र्याउने माध्यमहरु

३.५.१ औपचारिक माध्यम

विदेशबाट नेपालमा आफन्तहरुलाई पैसा पठाउने औपचारिक माध्यमहरुमा बैंक तथा रेमिट्यान्स कम्पनीहरु पर्दछन् । बैंक खातामा भन्दा रेमिट्यान्स कम्पनीबाट पैसा पठाउन तुलनात्मक रुपमा सस्तो र सरल हुने हुदा यसतर्फ मानिसहरुको आकर्षण वढेको देखिन्छ । नेपालमा औपचारिक माध्यमबाट प्राप्त हुने विप्रेषणको ६० प्रतिशत रकम रेमिट्यास कम्पनी र ४० प्रतिशत रकम बैंकिङ्ग प्रणालीबाट आउने गरेको छ । प्रमुख रेमिट्यान्स कम्पनीहरुमा Western Union Money Transfer, International Money Exchange, Money Gram, प्रभु मनि ट्रान्सफर र सिटी मनि एक्स्प्रेस रहेका छन् ।

चित्र ७: विप्रेषणमा संलग्न वैंकहरुको स्थिती (प्रतिशतमा)

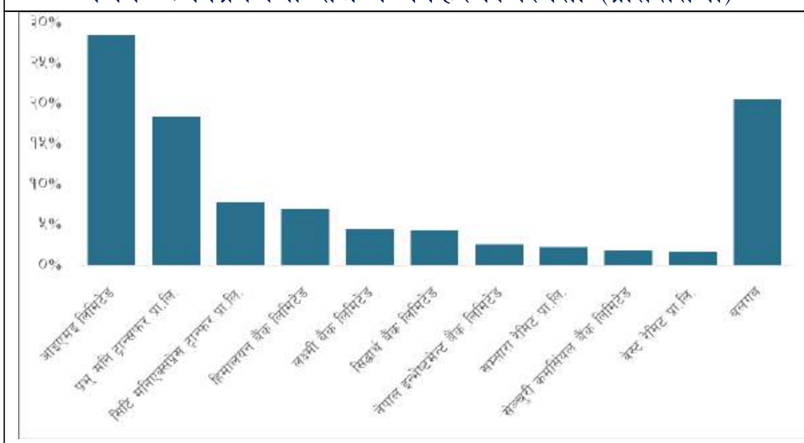

श्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०१६

विप्रेषण पठाउने विभिन्न माध्यमको प्रयोग मुलुक पिच्छे फरक फरक रहेको पाइन्छ । उदाहरणको लागि साउदी अरेवियाबाट ४८ प्रतिशत, युनाइटेड अरव इमरेट्सबाट ६३ प्रतिशत, मलेसियाबाट २८ प्रतिशत तथा कतारबाट ३३ प्रतिशत विप्रेषण बैंकिङ्ग प्रणालीबाट नेपाल आउने गरेको छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा पठाउने विकासोन्मुख मुलुकहरु मध्ये नेपालको विप्रेषण व्यवसाय तुलनात्मक रुपमा प्रतिस्पर्धि र परिपक्क रहेको भन्ने गरिन्छ । यस कार्यमा धेरै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मनि ट्रान्सफर कम्पनीहरु, बैंक तथा अन्य वित्तीय संस्थाहरु दुर्गम क्षेत्रसम्म पुगेकाछन् । केही बैंकहरुले विप्रेषण पठाउने वा प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरुका लागि वचत तथा मुद्दति खाता, घरायसी ऋण, स्वास्थ्य तथा जीवन वीमा जस्ता सेवा उपलब्ध गराउने गरेका छन् ।

३.५.२ अनौपचारिक माध्यम

नेपालमा अनौपचारिक क्षेत्रबाट प्राप्त हुने विप्रेषणको आधिकारिक तथ्याङ्क उपलब्ध नभएपनि समग्र आर्थिक गतिविधिमा यसको प्रभाव उल्लेख्य रहेको छ । खास गरेर अन्तराष्ट्रिय व्यापार, न्यून विजकको भूक्तानी, सीमापार पूँजी पलायन, सुनचाँदीको कारोवार आदिमा अनौपचारिक क्षेत्रको हिस्सा उल्लेख्य (Significant) रहेको छ । यी र यस्तै अनौपचारिक कारोवारको भूक्तानी राफसाफ गर्ने कार्यको लागि हुण्डीको कारोवार फस्टाएको भन्ने गरिन्छ । वैदेशिक रोजगारीमा गएका श्रमिकहरु

[१४] श्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

हुण्डी लगायत अन्य अनौपचारिक माध्यमतर्फ आकर्षित हुने विभिन्न कारणहरु छन् । श्रमिक र वित्तीय संस्थाहरुसंग भएको छलफल अनुसार विप्रेषण पठाउँदा औपचारिक माध्यमबाट भन्दा सस्तो पर्ने, विनिमयदर वढी हुने, छिटो छरितो एवं सहजरुपमा रकम पठाउन सकिने, नेपालमा सिघ्र भुक्तानी हुने र घरदैलो मै सेवा प्राप्त हुने लगायतका कारण हुण्डी कारोवार फष्टाएको छ । यस वाहेक प्रमुख श्रम गन्तब्य मुलुकहरुमा जाने श्रमिकहरुको शैक्षिक स्तर कमजोर हुने हुँदा अनौपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाउँदा हुने जोखिम आंकलन गर्न नसक्नु, बैंक एवं वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच सहज नहुनु, काम गर्ने कम्पनीहरुबाट सहजीकरण नहुनु, सरकारबाट औपचारिक माध्यमका बारेमा एथेष्ट जानकारी दिन नसक्नु र औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउन उत्प्रेरित गर्ने उपयुक्त नीति र कार्यक्रम नहुनु जस्ता कारणहरुले गर्दा समेत श्रमिकहरु हुण्डी तर्फ आकर्षित हुने गरेका छन् ।

वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका नेपाली एवं सम्वद्ध सरोकारवालाहरुसँग गरिएको लक्षित समूह छलफल (Focus Group Discussion) अनुसार देशगत र पेशागत दुवै रुपमा हुण्डी कारोबार हुने गर्दछ । जस्तै आवागमन कठिन भएका घरेलु कामदारहरु, स्रोत खुलाउन नसक्ने आम्दानी (जस्तैः पेट्रोल इन्डष्ट्रिजमा काम गर्ने श्रमिकहरु), गैर कानुनी रुपमा बसोबास गरिरहेका आप्रवासीहरुको आम्दानी र बैंक तथा वित्तीय संस्था एवं रेमिट कम्पनीहरुको पहुँच नपुगेको नेपाली श्रमिकहरुले काम गर्ने कम्पनी र कार्यस्थलमा हुण्डीका एजेन्टहरु सक्रिय रहने हुदा यस्ता क्षेत्रमा हुण्डी कारोवार वढी हुने गरेको पाइन्छ । रेमिट कम्पनी एवं वैंकहरुको उपयुक्त प्रयास भएमा र सरकारको नियमन प्रभावकारी हुन सकेमा यस्तो हुण्डी कारोवारलाई नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । दक्षिण कोरियामा विगत २ वर्षमा विप्रेषण कम्पनीहरु भित्रिएका कारणले यहाबाट हुने हुण्डी कारोबारमा कमी आएको देखिन्छ । तर खुल्ला सीमाना र नगद रकम लिएरै नेपाल आउन पाउने व्यवस्थाका कारण भारतबाट भित्रिने अधिकांस विप्रेषण अनौपचारिक माध्यमबाट आउने गरेको पाइन्छ ।

३.६ विप्रेषण सम्वन्धी लागत

विप्रेषण सम्वन्धी लागतको तुलनात्मक विश्लेषण गर्दा नेपालमा विप्रेषण पठाउने लागत अन्य कतिपय मुलुकको तुलनामा कम भन्न मिल्ने देखिदैंन । नेपाली श्रमिकका प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरुबाट नेपालमा एक पटकमा २०० अमेरिकी डलर पठाउँदा औषत ४.५ प्रतिशत र ५०० अमेरिकी डलर पठाउँदा ३ प्रतिशत लागत लाग्ने गरेको छ । तर अधिकांश नेपाली श्रमिकहरु अदक्ष वा अर्धदक्ष रहेको सर्न्दभमा उनीहरुले एक पटकमा घर पठाउन सक्ने रकम सामान्यतया २०० अमेरिकी डलर हुन्छ र यसको औषत खर्च ४.५ प्रतिशत हुने गर्दछ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

परिच्छेद-४: विप्रेषण सम्बन्धी अभ्यास

४.१ परिचय

यस परिच्छेदमा वैदेशिक रोजगारीमा गएका नेपालीहरूले आर्जन गरेको रकमलाई अधिकाधिक मात्रामा औपचारिक माध्यमबाट कसरी नेपालमा भित्र्याउन सकिन्छ र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त पूँजी र सीपको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा चर्चा गरिएको छ ।

४.२ औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउन नेपालले अवलम्वन गरेका उपायहरु

विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट पठाउन प्रोत्साहित गर्नको लागि नेपालले हाल अपनाएका सुधारका केही उपायहरु निम्न बमोजिम रहेका छन्:

- आर्थिक ऐन, २०७४ ले वैदेशिक रोजगारीमा गएका श्रमिकहरुले बैंकिग प्रणाली मार्फत विप्रेषण प्राप्त भएको बैंकको प्रमाणित कागजातको आधारमा त्यस्तो विप्रेषणबाट खरीद हुने जग्गाको लिखतमा पच्चीस प्रतिशत रजिष्ट्रेशन दस्तुर छुट दिने ।

- आ.व. २०७४/७५ को वजेटद्वारा वैदेशिक रोजगारीमा जानु अगाडी अनिवार्य रुपमा बैंक खाता खोल्नु पर्ने व्यवस्था गरेको ।

- विप्रेषण कारोवार गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था र रेमिट्यान्स कम्पनीहरुले वि.सं. २०७४ साउनबाट रु. २ लाख भन्दा वढी विप्रेषण वापतको रकम भूक्तानी गर्नु पर्दा अनिवार्य रुपमा बैक खाता वा चेक मार्फत गर्नुपर्ने ।

- लघुवित्त कम्पनीहरुले नेपाल राष्ट्र बैंक बाट नियमानुसार इजाजतपत्र प्राप्त गरी विप्रेषण भित्र्याउन पाउने ।

- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट वैदेशिक रोजगार बचतपत्र निष्काशन गर्ने । इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था वा कम्पनी मार्फत यो बचतपत्र बिक्री गरिन्छ । उदाहरणका लागि वि.सं. २०८० असारमा साँवा भूक्तानी हुने बचतपत्र संकलनका लागि १३ वटा विक्री एजेन्टहरु (बैंक तथा वित्तीय संस्थाका प्रतिनिधिहरु) (१) अमेरिका (२) संयुक्त अरब इमिरेट्स (३) दक्षिण कोरिया (४) साउदी अरेबिया (५) कतार (६) मलेसिया (७) कुवेत (८) इराक (९) ईजरायल (१०) र भारत मा खटाइएका छन् । वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको निष्काशन सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची २ मा संलग्न छ । वैदेशिक रोजगार बचतपत्रमा प्राप्त हुने ब्याजदर स्वदेशमा बस्ने नेपाली नागरिकले लगानी गर्ने अन्य बचतपत्रहरुमा प्राप्त गर्ने ब्याजदर भन्दा बढी हुन्छ । यस्तो लगानी भुक्तानी अवधि नपुग्दै पैसाको जरुरत परेमा तत्काल दोश्रो बजारमा विक्री हुने व्यवस्था गरिएको र लगानीकर्ताले बचतपत्र विक्री गर्दा अघिल्लो दिनसम्मको दिनगन्तीले ब्याज प्राप्त गर्ने हुदाँ अन्यन्त्र लगानी गर्नु भन्दा वैदेशिक रोजगार बचतपत्र बढी लाभकारी छ ।

- भारत स्थित नेपालीहरुले स्वदेशमा नै सस्तो र सहज रुपमा विप्रेषण पठाउनका लागि सहजीकरण गर्न भारतको केन्द्रिय वैंकले सन् २००९ देखि Indo-Nepal Remittance Scheme संचालन गर्दै आएको छ । यस स्किम अन्तर्गत कामदारले बैंक खाता नभए पनि वर्षको १२ पटकसम्म प्रति कारोबार भारतीय रुपैया पचास हजार बैकिङ्ग प्रणालीबाट नेपाल पठाउन सक्दछन् । यस स्किमसँग आवद्ध वैंकहरुले National Electronic Fund Transfer

मार्फत State Bank of India (SBI) को Dedicated Accounting Unit मा रकम Transfer गर्छन् । नेपाल एस वि आई बैंक लिमिटेड (NSBL) ले आफ्नो शाखा र प्रभु मनि ट्रान्सफर मार्फत पैसा ग्राहकको हातमा पुऱ्याउने गर्दछ । NSBL मा बैंक खाता हुने श्रमिक वा तिनको परिवारको हकमा नेपालमा विप्रेषण पठाउन कुनै शुल्क लाग्दैन भने सो बैंकमा खाता नभएको खण्डमा भारतीय रुपैया पाँच हजार सम्मको लागि भारतीय रुपैँया ५०।- र भारतीय रुपैँया पाँच हजार देखि पचास हजार सम्म भारतीय रुपैँया ७५।- शुल्क लाग्ने व्यवस्था रहेको ।

- वित्तीय साक्षरता, वित्तीय समावेशीकरण तथा वित्तीय पहुच वृद्धि कार्यक्रम संचालन । जस्तै सामी परियोजना अन्तर्गत वैदेशिक रोजगारीमा जाने श्रमिक र उनको परिवारलाई वित्तीय साक्षरता सम्वन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको ।
- वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्डले Radio Message मार्फत विप्रेषण सम्वन्धी प्रचार प्रसार कार्य गर्दै Pre-Departure Orientation मा श्रमिकहरुलाई वैधानिक र औपचारिक माध्यमद्वारा विप्रेषण पठाउन सचेतना अभिवृद्धि हुने गरी सूचना र जानकारी सम्प्रेषण गर्ने गरेको ।

४.३ विप्रेषणको उपयोग उत्पादनमूलक क्षेत्रमा अभिवृद्धि गर्न भएका प्रयासहरु

विप्रेषणको प्रयोग उत्पादनमूलक क्षेत्रमा अभिवृद्धि गर्नका लागि नेपालमा देहाय बमोजिम का प्रयासहरु गरिएका छन् :

४.३.१ विप्रेषण जलविद्युत कम्पनी (**Remit Hydro Limited)**

वार्षिक रुपमा नेपाल भित्रिने रु. ५५ अर्व भन्दा बढि रकमको अधिकांश हिस्सा (वि.सं. २०६८ को नेपाल जीवनस्तर मापन सर्वेक्षण अनुसार करिव ८० प्रतिशत) उपभोगमा खर्च भइरहेको छ । विप्रेषणलाई सामुहिक लगानीमा प्रोत्साहन गर्न Hydro Electricity Investment and Development Company Limited (HIDCL) को Subsidiary को रुपमा Remit Hydro Limited स्थापन गरिएको छ । यसको उद्देश्य वैदेशिक रोजगारीमा गएका श्रमिकहरुले आर्जन गरेको रकमबाट मध्यम खालको जलविद्युत आयोजनाको विकास गरी वैदेशिक राजेगारीमा गएका श्रमिकहरुलाई आर्थिक वृद्धि र विकास गतिविधिमा संलग्न गराउनु हो । हालसालै यस कम्पनीले मध्यम खालका दुईवटा Run-of-the-River जलविद्युत आयोजना:

(क) 71. 5 MW Ghunsa Khola Hydropower Project

(ख) 53. 7 MW Sinbuwa Khola Hydropower Project

संचालन गर्ने इजाजत पाएको छ । यी दुई परियोजनाको कूल लगानी रु. १९ अर्व रहेको छ । उक्त लागतको २४ प्रतिशत रकम वैदेशिक रोजगारीमा गएका श्रमिकहरुबाट संकलन गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।[१५]

४.३.२ सहुलियतपूर्ण ऋणको व्यवस्था

वैदेशिक रोजगारीको क्रममा विशेष ज्ञान, सीप र दक्षता आर्जन गरेर नेपाल फर्की स्वदेशमै पेशा, व्यवसाय र उद्यम गर्न ईच्छुक व्यक्तिहरुका लागि चालु आ.व. २०७५/७६ मा रु १० लाख सम्मको

[१५] लागतको वाँकी हिस्सा रेमिट हाइड्रोबाट ५१ प्रतिशत, स्थानिय वासिन्दाबाट १० प्रतिशत र IPO बाट १५ प्रतिशत

सरल कर्जा प्रदान गर्ने नीति रहेको छ । यस्तो कार्यको बिमा गरिने र सुरक्षणको व्यवस्था मिलाईएको छ । सोही नीति बमोजिम वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्डले इच्छुक व्यक्तिहरुबाट आवेदन संकलन गरी सम्बन्धित बैंकहरुमा शिफारिस गर्ने तयारी गरेको छ ।

४.४ विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन भएका अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरु

विप्रेषणलाई अधिकाधिक रुपमा औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउनका लागि प्रोत्साहित गर्न विभिन्न देशहरुले अवलम्वन गरेका केही अभ्यासहरु देहाय बमोजिम छन्:

४.४.१ पाकिस्तान विप्रेषण योजना (Pakistan Remittance Initiative)[१६] कार्यान्वयन

Ministry of Overeseas Pakistani, Ministry of Finance र State Bank of Pakistan को समन्वयमा सन् २००९ देखि Pakistan Remittance Initiative को सुरुवात भएको हो । पाकिस्तानमा भित्रिने विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यम बाट द्रुत, कम लागत र सहज रुपमा प्रवाह गराउनु यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । यस प्रणालीलाई वढी सुरक्षित र भरपर्दो मानिएको छ । अत: श्रमिकहरु यस तर्फ आकर्षित भएका छन् । त्यस्तै पाकिस्तनमा विदेशी मुद्राको संचिती न्यून भएको र अनौपचारिक विप्रेषणको कारोवार उच्च भएकोले पनि सरकारले यो योजना कार्यान्वयन गरेको हो । उल्लेखित उद्देश्य हासिल गर्नका लागि यस योजना अन्तर्गत देहाय बमोजिमका कार्यहरु गरिएका छन् :

चित्र ८: पाकिस्तान विप्रेषण योजना

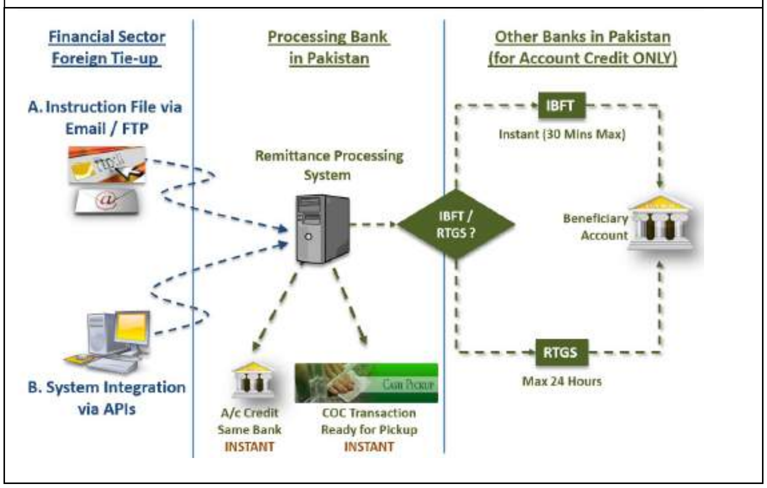

(क) वित्तीय पहुँच वृद्धि

पाकिस्तानी कामदारको गन्तब्य मुलुक र पाकिस्तान भित्रै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच बृद्धि गरिएको छ । पाकिस्तान भित्र Micro Finance, पाकिस्तान हुलाक, Telecommunication लगायत धेरै संख्यामा बैंकहरु विप्रेषणमा कारोबार गर्दछन् । यसै गरी पाकिस्तानका वित्तीय संस्था र गन्तव्य मुलुकका वित्तीय संस्थाहरुवीच ६०० भन्दा बढी Non Exclusive द्विपक्षीय सम्झौता गरिएको छ । जवकि सन् २००९ मा यो संख्या ८० मात्र थियो ।

(ख) विप्रेषण पठाउदा लाग्ने शुल्क कम

- २०० यु.एस्. डलर भन्दा बढी पठाउँदा पठाउने कामदार र पाउने घरपरिवार दुवैलाई Free Send Model अन्तर्गत कुनै शुल्क नलाग्ने र सरकारले वैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई विप्रेषण लागत भुक्तान गर्दछ ।

[१६] Cho. Y, L. Bossavie, S. Yi, A. Qureshi, and U.Khadka. 2018. "A Migrant's Journey for Better Opportunities: The Case of Pakistan." *Mimeo.* Washington, DC: World Bank.

(ग) सरल भूक्तानी प्रणाली

- Pakistan Real Time InterBank Settlement Mechanism (PRISM) मार्फत विदेशमा रहेको व्यक्तिले आफ्नो बैंकको शाखामा जम्मा गरेको रकम प्रापकले आफ्नो जुनसुकै बैंकको जुनसुकै शाखाबाट तुरुन्त प्राप्त गर्न सक्ने गरी विद्युतीय रकम स्थानान्तरण (Electronic Transfer) को व्यवस्था गरिएको छ ।

- IBFT (Inter Bank Fund Transfer) का माध्यमद्वारा प्रापकले ATM मार्फत जुनसुकै बैंकको शाखाबाट भुक्तानी पाउने र भूक्तानी दिने वित्तीय संस्थाबाट कामदारका आफन्तले SMS प्राप्त गर्दछन् ।

- Remittance मा कार्ड प्रविधिको प्रयोगको साथै प्रबिधिमा आधारित भई घर घरमा विप्रेषण पुऱ्याउने जस्ता उत्प्रेरणात्मक विधिहरु प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

- Cash Over the Counter भूक्तानी प्रविधि सबै प्रमुख बैंकहरुमा लागू गरी तत्काल भुक्तानी हुने व्यवस्था मिलाइएको छ । जसले गर्दा अनौपचारिक Channel सँग प्रतिस्पर्द्धा गर्न सफलता प्राप्त भएको छ ।

- तोकिएको समयभित्र Remittance आप्रवाह गर्न नसक्दा जरिवानाको व्यवस्था पनि यो Scheme मा समावेश गरिएको छ ।

(घ) बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई प्रोत्साहन

- विप्रेषणको क्षेत्रमा उत्कृष्ट काम गर्ने बैंकहरुलाई Best Performers Award को व्यवस्था गरिएको छ ।

(ङ) वित्तीय साक्षरता र सूचना प्रवाह

- वैदेशिक रोजगारमा जान चाहनेहरुका लागि देश छाड्नु अगाडी बैंकमा खाता खोल्न र औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाउन Pre- Departure Briefing को व्यवस्था मिलाइएको छ ।

- Pakistan Remittance Initiative र Ministry of Finance बाट विप्रेषण प्रवाह सम्बन्धी सरोकारवाला निकायहरु जस्तै मन्त्रालय, गन्तव्यमा रहेका पाकिस्तानी नियोगहरु आदिमा कार्यरत कर्मचारीहरुलाई नियमित तालिमको व्यवस्था गरिएको छ । पाकिस्तानका ८ वटै अर्न्तराष्ट्रिय विमानस्थलमा Pakistan Remittance Initiative सम्बन्धी जानकारी पुस्तिका (Broucher) वितरण गर्ने गरिएको छ ।

(च) गुनासो सुनुवाई गर्नेः

- Call Centre, Web Site तथा Email द्वारा विप्रेषण सम्वद्ध गुनासो सुन्ने र समस्याको समाधान गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

पाकिस्तानमा विप्रेषण सम्वन्धी भएका विशेष सुविधाहरु तलको वक्समा दिईएको छ :

बक्स ४: पाकिस्तानमा विप्रेषण सम्वन्धी विशेष सुविधाहरु

- विदेशमा रहेका पाकिस्तानीले वार्षिक अमेरिकी डलर २५०० देखि ५०००० सम्म पठाएमा निम्न प्रकारका थप सुविधाहरु पाउने व्यवस्था छः
  - विप्रेषणबाट पठाएको रकम अनुसार ५ प्रकारका विप्रेषण कार्डहरु,
  - विप्रेषण पठाउनेहरुको लागि पाकिस्तानका सवै अन्तर्राष्ट्रिय हवाई स्थलहरुमा छुट्टै काउण्टरको व्यवस्था,
  - पासपोर्ट निशुल्क रुपमा तुरुन्तै जारी गर्ने वा नवीकरण गर्ने व्यवस्था,
  - विप्रेषण कार्डको प्रकार अनुसार महसुल क्रेडिट हुने प्रणाली,
  - टेलिभिजन, रेफ्रिजेरेटर, deep freezer, microwave oven, cooking range, washing machine, air conditioner जस्ता वस्तुको महसुल क्रेडिट गर्न पाइने
- ड्यूटी क्रेडिट साथमा ल्याएको सामान वा साथमा नल्याएको सामान वा शुल्क मुक्त पसल (Duty Free Shop) बाट गरेको खरीदमा समायोजन गर्न पाइने ।

४.४.२ वैदेशिक रोजगार विप्रेषण कार्ड (Foreign Employers Remittance Card) को व्यवस्था

माथि उल्लेखित सेवा सुविधाको अतिरिक्त पाकिस्तानले Foreign Employers Remittance Card पनि लागू गरेको छ । यस अन्तर्गत स्वदेशमा पठाएको विप्रेषणको रकम अनुसार कामदारलाई औपचारिक माध्यमबाट विभिन्न किसिमका प्रोत्साहन (Incentives) उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ । Remittance Card को Category र सो वापत पाइने सेवा सुविधा वक्समा दिइएको छ ।

बक्स ५: Remittance Card को Category र सो वापत पाइने सेवा सुविधा

कार्डको प्रकार	प्राप्त विप्रेषणको रकम	भन्सार क्रेडिट	अन्य सुविधाहरु
सिल्भर	२५००+	१०,००० रुपैया	Free Passport Issuance, Separate counter for special handling at arrival and departure lounges. duty for 7electronic items or for baggage or to purchase from duty free shops
सिल्भर प्लस	५०००+	२०,००० रुपैया	
गोल्ड	१०००+	३०,००० रुपैया	
गोल्ड प्लस	२५,०००+	५०,००० रुपैया	
प्ल्याटिनम	५०,०००+	१,००,००० रुपैया	

श्रोतः: www. opf. org. pk/services/ferc/

४.४.३ विप्रेषण आप्रवाहमा प्रविधिको प्रयोग

विगत केही वर्षदेखि विप्रेषण पठाउने माध्यमहरुमा विविधता आएको छ । विभिन्न Remittance Corridor हरुमा विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने खर्चको जानकारी दिनका लागि Website हरुको व्यवस्था (Remittance Price Comparison Websites) गरिएको छ जुन Real Time Basis मा Update गरिन्छ । केही देशका त्यस्ता केही उपयोगी Website तल बक्समा दिइएको छ ।

अन्तरदेशीय रकम Transfer का लागि आजभोली मोबाइल एप्लिकेशन (Mobile Application) को प्रयोग पनि वढ्दोछ । उदाहरणका लागिः

(क) फिलिपिन्सले G-Cash, Hongkong-Phillipines करिडोरमा AliPayHK

(ख) मलेसियाको Valyou नामक कम्पनीले बंगलादेशको Bkash, कम्बोडियाको Wing, पाकिस्तानको Easypaisa सँग प्रणाली एकीकरण गरी Mobile to Mobile विप्रेषण पठाउन सक्ने व्यवस्था गरेका छन् ।

बक्स ६ः विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने खर्चको जानकारीका लागि Website

संयुक्र अधिराज्य बेलायत	www. sendmoneyhome. org || www.comparemoneytransfer. co. uk
अस्ट्रेलिया	www. sendmoneyhomepacific. org www. sendmoneyasia. org
संयुक्त राज्य अमेरिका	www. remitright. com www. enviacentroamerica. org
फ्रान्स	www. envoidargent. fr
जर्मनी	GeldtransFair. de

४.५ विप्रेषणलाई पूँजीमा रुपान्तरण गरी उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रवाहित गर्न भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरु

४.५.१ वैदेशिक रोजगार बचतपत्र

यो गैर-आवासीय नागरिकहरुबाट रकम संकलन गरी सरकारको प्राथमिकतामा प्रयोग गर्ने र निश्चित अवधी पश्चात ब्याज सहित फिर्ता गरिने वित्तीय औजार “Diaspora Bond" हो । विभिन्न मुलुकहरुले यो वित्तीय औजारलाई सफलतापूर्वक प्रयोग गरिसकेका छन् । यस औजारको प्रयोग Eligibility, Intention and Context मा फरक पर्न सक्छ [१७] जस्तैः इजरायलले संसारभर रहेका Jew हरुलाई एकतामा आवद्ध गर्नका लागि यस्तो बचतपत्र जारी गरेको थियो । भारतले देशमा आर्थिक संकट उत्पन्न भएको बखत (सन् १९९१ भूक्तानी सन्तुलनको संकट समाधान गर्न र सन् १९९८ को Nuclear सम्बन्धी नाकाबन्दीको सामना गर्न) यस्तो बचतपत्र जारी गरेको थियो ।

(क) <u>भारत वैदेशिक रोजगार बचतपत्रः</u>[१८]

- सन् १९९१ मा “भारत विकास वोण्ड” को नामबाट १.६ विलयन अमेरिकी डलरको वोण्ड जारी गरेको थियो, जसमा ९.५ प्रतिशत व्याज दिइएको थियो ।
- सन १९९८ मा ४.२ विलियन अमेरिकी डलर जारी गरेको थियो, जसमा ७.७५ प्रतिशत व्याज दिइएको थियो ।
- सन २००० मा अमेरिकी डलर ५.५ विलियनको India Millenium Deposits जारी गरिएको थियो, जसमा ८.५ प्रतिशत व्याज दिइएको थियो ।

[१७] Ketker, S. and Ratha, D. (2009). "Innovative Fianance for Development". World Bank, Washington DC.

[१८] ibid

(ख) इजरायल वोण्ड:

इजराइलले सन् १९५१ देखि शुरुगरी हालसम्म अमेरिकी डलर ४१ विलियन भन्दा बढी रकमको Bond जारी गरिसकेको छ । हाल अफ्रिकन राष्ट्रहरुले पनि यस्ता बचतपत्रहरु जारी गर्ने गरेका छन् । जसको ब्याजदर पनि न्युन रहेको छ ।[१९] बंगलादेशले ५ वर्ष वा त्यस पछि Mature हुने Wage Earner's Development Bond[२०] जारी गरेको छ । यसमा १२ प्रतिशत ब्याज दिइएको छ । नाइजेरीयाले सन् २०१७ मा ३०० मिलियन अमेरिकी डलर को वोण्ड जारी गरेको थियो । फिलिपिन्सले सामाजिक सुरक्षा फ्लेक्सी फण्ड फिलिपिन्स को व्यवस्था गरेको छ ।

४.५.२ होमटाउन एशोसयिसन[२१]

होमटाउन एशोसियसनले प्रवासी नेपालीहरु तथा तिनीहरुको गाउँघरको समुदायसँग सम्पर्क बढाउने काम गर्दछ । यसले वैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरु, उनीहरुको घर परिवारका सदस्यहरु, स्थानीय समुदाय तथा स्थानीय सरकार बीच सामिप्यता कायम गर्दछ । फिलिपिन्सले सन् १९८९ देखि लागू गरेको Lingkod Sa Kapwa Philipino Programme (LINKAPIL) ले आप्रबासी कामदारहरुले उठाएको रकमलाई फिलिपिन्सका समुदाय तथा क्षेत्रले पहिचान गरेका सामुदायिक विकास कार्यक्रम र अन्य आवश्यकतासंग आबद्ध गर्ने गर्दछ । सन् १९९० र २०१२ बीच यसमा ५० मिलियन अमेरिकी डलर भन्दा बढी रकम जम्मा भएको थियो ।

भारतको विकास फाउण्डेसनले प्रवासीहरुको परोपकारी लगानी (Diasporas' Philanthropic Investment) लाई विकास अभियानमा लगाउन सहज वनाएको छ ।

मेक्सिको ले "Tres por Uno" or "Three for One" को नामले एउटा सफल कार्यक्रम संचालन गरेको छ । यसको उद्देश्य संयुक्त राज्य अमेरिका तथा यूरोपमा बसेका मेक्सिकन आप्रावासीको लगानीलाई मेक्सिकोमा स्वास्थ्य चौकी निर्माण लगायतका सामुदायिक परियोजनाहरुमा प्रवाहित गर्न प्रोत्साहित गर्ने, परियोजना निर्माणमा मद्दत गर्ने तथा ती परियोजनाहरुको रेखदेख गर्ने रहेको छ । यो कार्यक्रम मेक्सिकन प्रवासीले गरेको हरेक डलर योगदान बराबर मेक्सिन सरकार तथा स्थानीय सरकारले एक, एक डलर बराबरीको रकम साझेदारी गरी लगानी तीन गुणाले बढाउने सिद्धान्तमा आधारित छ ।

होमटाउन एशोसियसन र स्थानीय विकासको अभ्यास कोलम्बिया, एल सल्भाडोर लगायत अन्य मुलुकहरुमा पनि गरिंदै आएको पाइन्छ ।

माथि उल्लेखित दुवै Pooled Remittance का उदाहरण हुन् । दुवैमा राष्ट्रवाद प्रमुख उत्प्रेरक भएपनि Diaspora Bond राष्ट्रिय लगानी कार्यक्रम हो । होमटाउन एशोसियसन स्थानीय तह केन्द्रित तर सानो सामुदयिक विकास कार्यक्रम हो ।

४.५.३ राष्ट्रिय वचत/सामाजिक सुरक्षा योजना

फिलिपिन्सको Flexi-fund[२२] लाई वचत बढाउने राम्रो अर्न्तराष्ट्रिय अभ्यासको रुपमा लिइन्छ । यो एउटा स्वेच्छिक वचत कार्यक्रम हो । जसको प्रतिफल बैंक बचतको भन्दा बढी हुन्छ र यसमा कर

---

[१९] ibid

[२०] http://www.inafiasia.net/download/bangladesh_chapter/INAFI%20Bangladesh%20Working%20Paper%20Series-Harnessing%20Remittance%20for%20economic%20development%20of%20Bangladesh.pdf

[२१] https://www.migrationpolicy.org/article/migrant-hometown-associations-and-opportunities-development-global-perspective

[२२] https://www.sss.gov.ph/sss/appmanager/viewArticle.jsp?page=NR2016_032

लाग्दैन । यसलाई सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम संग पनि आबद्ध गरिएको छ । यसका लागि प्रतिव्यक्ति १७६० PHP सामाजिक सुरक्षा कोष (देशका सम्पूर्ण नागरिकहरुको लागि) मा जम्मा हुन्छ र त्यसभन्दा बढी २०० को गुणकमा Flexi- fund (वैदेशिक रोजगारीमा जाने नागरिकको लागि) मा थप गरिन्छ । अवकास पछिको प्रयोजनका लागि यो कार्यक्रम लागू गरिएको भएता पनि आफूले चाहेको बखत यो वचत निकाल्न सकिन्छ । तर यस बापत केही रकम तिर्नुपर्ने हुन्छ । Flexi- fund को रकमको लगानी सरकाले गर्ने हुँदा यसमा जोखिम रहँदैन । त्यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफल उच्च भएको हुदा फिलिपिन्सबाट बैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारहरु यस तर्फ आकर्षित भएका छन् ।

यस्तै गरी फिलिपिन्समा PagIBIG[23] नामको National Saving Programme पनि रहेको छ । यसमा उच्च प्रतिफलका साथै ५ वर्ष Maturity Period रहेको छ । लगातार २४ महिना सम्म बचत कोषमा योगदान गर्नेहरुका लागि बहुउद्देश्यीय ऋण, आकस्मिक ऋण, Loyalty Card को व्यवस्था समेत गरिएको छ । जसमा Pag-IBIG सदस्य संस्थाहरु मार्फत छुट प्राप्त हुन्छ । यसको मुख्य विशेषता भनेको घर कर्जा भए तापनि यसमा औषधी पसल, विद्यालय जस्ता निकायबाट थप सुबिधाहरु पाइन्छ । यसमा वचतकर्ताले ५.५५ प्रतिशत ब्याजदरमा ६ मिलियन फिलिपिन्स पेसो सम्म ऋण प्राप्त गर्न सक्दछन् ।

४.५.४ वित्तीय साक्षरता प्रबर्द्धन कार्यक्रम

विप्रेषणको उपयोग सम्वन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विभिन्न अनुभव हासिल भएको छ । उदाहरणका लागि फिलिपिन्समा BSP ले सन २०१० मा Economic and Financial Learning Program[24] लागू गरेको थियो । यसको मुलभूत उद्देश्य वैदेशिक रोजगारीमा गएका फिलिपिनोहरु र फिलिपिन्समा रहेका तिनका परिवारका सदस्यहरु लाई शैक्षिक गतिविधिलाई आवद्ध गर्ने थियो । यसले वचत गर्ने र विप्रेषणलाई व्यापारी तथा वित्तीय लगायतका उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्ने विषयमा जोड दिन्छ ।

कतारमा भारतको केरलाबाट वैदेशिक रोजगारीमा गएकाहरुका लागि वित्तीय साक्षरता सम्वन्धी विशेष प्रशिक्षण दिइएको थियो । यसको प्रभाव सकारात्मक रहेको छ [25] । दक्षिण कोरियामा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केकाहरुलाई आफ्नो आवश्यकता अनुसार उद्यमशिलता कक्षाहरु (Entrepreneurship Classes) लिन पाउने सुविधा छ । भ्एक् अन्तर्गत उद्यमशिलता प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरु समावेश गरी विप्रेषण लगानी वढाउने प्रयास भएको छ ।

४.६ अनुभव र सीपको उपयोग

हालसम्म नेपालमा वैदेशिक रोजगारीमा गएका नेपालीहरुले आर्जन गरेको सीप, दक्षता एवं क्षमतालाई स्वदेशमा उपयोग गर्न सकिएको छैन । वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका कामदारहरुले के कस्ता सीप आर्जन गरेर स्वदेश फर्किए सो को एकिन अभिलेख समेत नहुँदा सरकारले निजहरुको लागि उपयुक्त नीति र कार्यक्रमहरु ल्याउन सकेको छैन । हालसालै सरकारले अन्तराष्ट्रिय विमानस्थलमा वैदेशिक रोजगारीबाट स्वदेश फर्केका नागरिकहरुको सीप सम्बन्धी अभिलेख राख्ने प्रक्रिया अगाडी बढाएको छ । विदेशबाट सीप सिकेर फर्केका युवा उद्यमीको सीप उपयोग गर्न निजहरुले सिकेको सीपको बारेमा अभिलेख राखी सोही बमोजिम कार्यक्रमहरु संचालन गर्न आवश्यक छ । आर्थिक वर्ष ०७५/०७६ को बजेटमा विदेशबाट फर्केका युवाको सीप प्रमाणीकरण

---

[२३] http://www.pagibigfund.gov.ph/

[२४] www.bsp.gov.ph/about/advocacies_eflp.asp

[२५] Seshan, G. K. (2015). Evaluating financial literacy training for migrant workers in the Gulf. Gulf Labor Markets and Migration, (4).

गरी त्यस्ता युवालाई सम्बन्धित व्यवसाय संचालन गर्न परियोजनामा आधारित भै रु १० लाखसम्मको ऋण उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । यस सम्बन्धमा केही अर्न्तराष्ट्रिय अनुभव देहाय बमोजिम रहेका छन्:

- श्रीलंकाले National Plan on Returnee and Reintegration[२६] नीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । यस नीतिले सामाजिक, आर्थिक र मनोवैज्ञानिक पुनःएकीकरणलाई सँगसँगै लगेको छ ।

- फिलिपिन्सको OWWA /National Reintegration Centerले[२७] वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका कामदारको ऋणमा पहुँच, Family Counseling and Training जस्ता पुनःएकिकरण सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । साथै फिलिपिन्सले सन् २०१७ मा राष्ट्रिय स्तरमा पुनःएकिकरण सम्मेलन गरेको थियो । जसमा “राष्ट्रिय पुनःएकीकरण घोषणापत्र” जारी भएको थियो । हाल फिलिपिन्सले पुनःएकिकरण नीति तयार गरिरहेको छ ।

- BaLinkBayan One-Stop Online Portal for Diaspora Engagement: विश्वभर रहेको एक करोड फिलिपिनो आप्रवासीहरु समक्ष कुनैपनि समयमा पुग्नको लागि Commission of Filipinos Overseas (CFO) ले BaLinkBayan नामक Flagship program लागू गरेको छ । यो विदेशमा रहेका प्रवासी फिलिपिनोहरुलाई फिलिपिन्समा लगानी गर्न, व्यापार गर्न, दान दिन, स्वयंसेवा गर्न र सरकारी साझेदार इकाई तथा स्थानीय सरकारसंग सम्पर्क कायम गर्न प्रोत्साहन गर्ने एकद्वार onlineportal हो । BaLinkBayan ले स्थानीय तहमा व्यापार तथा लगानीका अवसर र आवश्यकता अनुसारका Diaspora Philanthropy का बारेमा जानकारी दिने गर्दछ ।

- भारतले वैदेशिक लगानी सम्वन्धमा एकद्वार प्रणाली लागू गरेको छ । यस सन्दर्भमा सन् २००८ मा Invest India (Joint Venture Company) नामको गैरमुनाफामूलक आप्रवासी भारतीय सहायता केन्द्र स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रले भारतीय कम्पनीहरुलाई गैर आवासीय भारतीयहरु संग मिलेर काम गर्न मद्दत गर्ने गर्दछ ।

[२६] https://www.colomboprocess.org/images/pdfs/wcms_497323.pdf

[२७] www.nrco.dole.gov.ph

परिच्छेद-५: सिफारिस एवं सुझाव

विप्रेषणको उत्पादनमूलक प्रयोग सम्वन्धमा नीतिगत बहस गर्दा केही महत्वपूर्ण विषयहरु विचारणीय हुन सक्दछन् । विप्रेषण व्यक्तिगत आय हो र उक्त आय आफुखुसी प्रयोग गर्न व्यक्ति स्वतन्त्र हुन्छ भन्ने दृष्टिकोण पनि राख्ने गरेको पाइन्छ । सरकारले व्यक्तिगत आम्दानीलाई यसरी खर्च गर वा नगर भन्न उपयुक्त नहुने भएपनि विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट मुलुकमा भित्र्याउने र यसको उत्पादनमूलक प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने विषयलाई व्यवस्थित गर्न नीतिगत व्यवस्था गर्नु बान्छनीय देखिन्छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालीहरु प्रायः न्यून वा मध्यम आय वर्गका हुने भएकोले उनीहरुले भित्र्याउने विप्रेषण उत्पादनमूलक क्षेत्र भन्दा पनि दैनिक उपभोगको लागि नै खर्च हुने गरेको छ । अधिकांश श्रमिकहरु अदक्ष तथा अर्ध-दक्ष भएकोले उनीहरुले प्राप्त गर्ने न्यून पारिश्रमिकबाट ठूलो मात्रामा वचत गर्ने सम्भावना रहदैन । तथापि औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण नेपाल भित्र्याउने, यसको उत्पादनमूलक उपयोग प्रोत्साहित गर्ने र वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त अनुभव तथा सीपलाई देश विकासको पक्षमा प्रयोग गर्ने सम्बन्धमा केही सुझावहरु देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

५.१. नीतिगत, संस्थागत एवं कानूनी व्यवस्था

विद्यमान नीतिगत, संस्थागत एवं कानूनी व्यवस्थाहरुबाट विप्रेषणको उच्चतम उपयोग हुन सकेको देखिँदैन । तसर्थ विप्रेषणलाई अधिकाधिक मात्रामा औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा प्रयोग गर्न उत्प्रेरित गर्न देहाय बमोजिम नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ :

- विप्रेषण व्यवस्थापनका लागि धेरै निकायहरु अप्रत्यक्ष रुपमा संलग्न रहेका छन् । यस सम्वन्धमा छुट्टै स्थायी संयन्त्रको व्यवस्था नभएकोले यस विषयमा श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, परराष्ट्र मन्त्रालय, नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, वैदेशिक रोजगार विभाग, वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्ड, नेपाल वैंकर्स संघ वैदेशिक रोजगार व्यवसायी संघ र नेपाल रेमिटर्स संघ जस्ता प्रमुख रुपमा जिम्मेवार निकायहरुको प्रतिनिधित्व हुने गरि एक **स्थायी प्रकृतिको संयन्त्र** (**जस्तैः विप्रेषण व्यवस्थापन समिति**) को व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- औपचारिक रुपमा प्राप्त विप्रेषणको तथ्याङ्क उपलब्ध भएपनि अनौपचारिक रुपले प्राप्त हुने विप्रेषण, वस्तुगत रुपमा आउने विप्रेषण तथा श्रमिकहरुले रोजगारदाताबाट प्राप्त गर्ने अन्य सुविधाहरुको एकिन तथ्याङ्क छैन । यस क्षेत्रमा सीमित मात्र अध्ययन, अनुसन्धान भएका छन् भने भएका केही अध्ययन प्रतिवेदनहरु पनि व्यवस्थित र अनुसन्धान पद्धतिमा आधारित रहेको पाइदैन । तसर्थ यस क्षेत्रमा नियमित रुपमा **अध्ययन अनुसन्धान गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क उपलव्ध हुन सक्ने सूचना प्रणाली विकास** गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- वैदेशिक व्यापारमा हुने न्यून विजकीकरण एवं अनौपचारिक कारोवार नियन्त्रण गर्न नेपाल सरकारले विभिन्न मुलुकहरुसँग वार्ता एवं सम्झौता गरी त्यस्ता अनौपचारिक वित्तीय कारोबारको नियमन एवं नियन्त्रण गर्न विद्यमान कानूनी व्यवस्थामा समेत सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी **गन्तव्य मुलुकहरुसँग श्रम सम्झौता गर्दा घरेलु श्रमिक लगायत सवै श्रमिकहरुको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा अनिवार्य रुपमा वैंक खाता मार्फत भूक्तानी हुने व्यवस्था** मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- गन्तव्य मुलुकका केन्द्रिय वैंकहरुसँग **विप्रेषण आप्रवाहको लागत न्यूनीकरण गर्ने एवं अनौपचारिक वित्तीय कारोबार निरुत्साहित गर्ने विषयमा समझदारी/सम्झौता** गर्न आवश्यक

देखिन्छ । स्वदेशी तथा विदेशी भुक्तानी सेवा प्रदायकहरुलाई एक अर्कासँग समन्वय र सहयोगमा काम गर्ने कानूनी व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।

- वैदेशिक रोजगारिबाट भित्रिने विप्रेषण रकम वैदेशिक रोजगारिमा जाने क्रममा श्रमिकमा पर्ने व्ययभार एवं उनीहरुको तलब सुविधामा निर्भर रहने हुँदा वैदेशिक रोजगारिको **लागत न्युनीकरण गर्ने तथा सीप तथा तालिम दिएर** मात्र वैदेशिक रोजगारिमा पठाउने नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- वैदेशिक रोजगारीलाई Global Compact on Migration **(GCM) को उद्देश्य र नीति अवलम्वन** गरी पठाउने व्यवस्था भएमा विप्रेषणलाई प्रोत्साहित गर्न वल पुग्ने देखिन्छ ।
- कोलम्वो प्रक्रिया अन्तर्गत विप्रेषण सम्वन्धी एक प्राविधिक कार्य समूह (Remittance Thematic Area Working Group) समेत भएकोले १२ वटै सदस्य राष्ट्रहरुले अवलम्बन गरेका विप्रेषण व्यबस्थापन सम्बन्धी **असल अभ्यासहरुको आदान प्रदानबाट** समयानुकुल नीति निर्माण गर्ने ।

५.२. औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउने उपाय सम्बन्धी सुझावहरु

अनौपचारिक माध्यमलाई निरुत्साहन गरी वढी भन्दा वढी विप्रेषण रकम औपचारिक माध्यम बाट भित्र्याउन देहाय बमोजिम को रणनीति अवलम्वन गर्ने तर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

५.२.१. विप्रेषणको लागत न्यूनीकरण

विप्रेषण पठाउँदा अनौपचारिक माध्यमको प्रयोग हुनुका कारणहरु मध्ये यसको लागत प्रमुख कारण हो । प्रमुख श्रम गन्तब्य मूलुकहरुबाट नेपालमा विप्रेषण पठाउँदा सरदर ४.५ प्रतिशत लागत लाग्ने देखिएको छ । उक्त लागत विप्रेषण प्राप्त गर्ने अन्य देशहरुसँग तुलना गर्दा ठूलो अन्तर नरहेतापनि दीगो विकास लक्ष्य २०३० ले उक्त लागतलाई ३ प्रतिशतमा सीमित गर्ने लक्ष्य लिएको सन्दर्भ समेत विचार गरी यसलाई घटाउने वा विप्रेषणकर्तामा यसको भार कम पार्ने तर्फ ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।

विप्रेषणको लागत न्यूनीकरण गर्ने विभिन्न उपायहरु मध्ये सरकारद्वारा लागत शोधभर्ना गर्ने प्रणाली एक प्रमुख उपाय हो । यो व्यवस्था पाकिस्तानमा अवलम्बन गरिएको छ । नेपालको सर्न्दभमा प्रमुख श्रम गन्तब्य मूलुकहरुबाट विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने खर्च र ती मुलुकहरुबाट प्राप्त कूल विप्रेषणका आधारमा अध्ययन गर्दा वार्षिक रुपमा करिब १८.६ अर्व सम्मको व्ययभार सरकारलाई थपिने र उक्त व्ययभार क्रमशः बढ्दै जाने देखिन्छ । यसबाट सरकारलाई वर्षेनी ठूलो आर्थिक भार पर्ने तर विप्रेषणकर्तालाई हुने प्रोत्साहन सम्वन्धमा एकिन नभई सकेको अवस्थामा नेपालको लागि यो उपाय दीगो हुन कठिन देखिन्छ । यस सम्बन्धी गरिएको बिश्लेषण अनुसूचि ३ मा छ ।

५.२.२. विप्रेषणकर्ता र परिवारलाई प्रोत्साहन प्याकेज

औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाउने विप्रेषणकर्ता वा विप्रेषण प्राप्तकर्ता लाई लक्षित गरी विशेष प्रोत्साहन प्याकेज कार्यान्वयन गरेर औपचारिक माध्यमको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ । औपचारिक माध्यमबाट पठाएको विप्रेषण रकमको आधारमा Reward Point को गणना गर्ने व्यवस्था गरी सरकारबाट प्राप्त हुने सेवाको शुल्कमा छुट एवं मिनाहाका साथै सेवा प्रवाहमा विशेष प्राथमिकता दिई प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ । उक्त Reward Point को आधारमा वैदेशिक रोजगारबाट नेपाल आउदा ल्याउने निश्चित सामानहरुमा लाग्ने भन्सार महशुलमा छुट दिने व्यवस्था समेत गर्न सकिन्छ ।

विप्रेषणकर्ताले स्वदेशमै उद्यम व्यवसाय सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले आयात गर्ने पूँजीगत यन्त्र र उपकरणमा भन्सार महशुलमा सहुलियत समेत प्रदान गर्न सक्ने देखिन्छ। त्यसैगरी Reward Point का आधारमा विप्रेषकलाई सम्मानपूर्ण व्यवहार गर्ने लगायतका अप्रत्यक्ष प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न सकिन्छ।

हालको विप्रेषण सूचना प्रणाली एवं विद्यमान संस्थागत संयन्त्रबाट उपर्युक्त प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न सम्भव नहुने भएकोले देहाय बमोजिम को व्यवस्था गरी प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न सकिने देखिन्छ :

(क) <u>**एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (Integrated Management Information System)**</u>

विप्रेषण सम्बन्धी तथ्याङ्कको एकीकृत र अद्यावधिक विवरण उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्नका लागि विभिन्न विप्रेषण कम्पनी तथा विप्रेषण कारोबार गर्ने बैकहरुसँग भएको विप्रेषण कारोवारको तथ्याङ्क नेपाल राष्ट्र वैंकको केन्द्रिय सर्भरमा पठाउने र उक्त सर्भरबाट आवश्यकता अनुसार एकीकृत रुपमा तथ्याङ्क लिन सक्ने व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । यो रिपोर्टिङ्ग पद्धती Foreign Employmet Information System (FEIMS) सँग आवद्ध गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले संचालन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । उपर्युक्त एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको खाका देहायबमोजिम प्रस्ताव गरिएको छ ।

चित्र ९: एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली

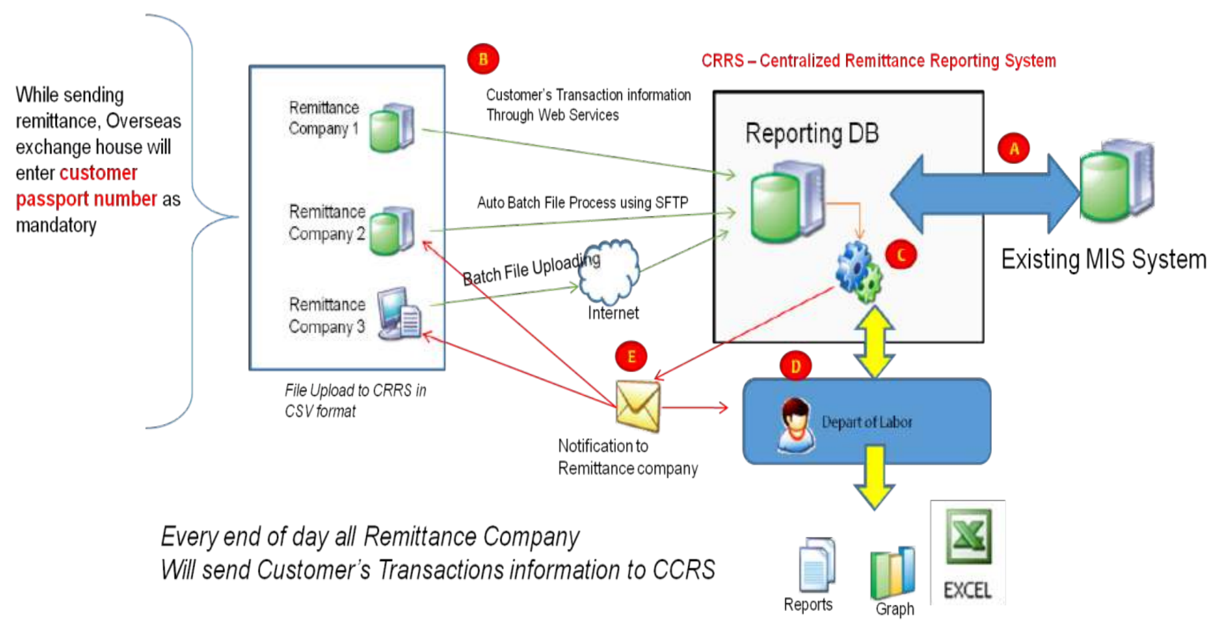

(ख) <u>**प्रवासी श्रमिक कार्ड (Migration Labour Card) को व्यवस्था**</u>

वैदेशिक रोजगार सूचना व्यवस्थापन प्रणालीबाट उपलब्ध हुने विवरण समेत समावेश गरी प्रवासी श्रमिक कार्डको व्यवस्था गर्न उपयुक्त देखिन्छ। सो कार्डमा श्रमिकले औपचारिक माध्यमबाट नेपाल पठाएको विप्रेषणको अभिलेख समेत अध्यावधिक हुने व्यवस्था मिलाउन सकिन्छ । विप्रेषणको अभिलेख समेतका आधारमा प्रवासी श्रमिक कार्डको वर्गीकरण गरी प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरुसँग आवद्ध गर्न सकिन्छ। प्रवासी श्रमिक कार्डको उपयोग प्रोत्साहनका प्रत्यक्ष कार्यक्रमसँग आवद्ध गर्न

मद्दत पुग्नुका साथै श्रम स्टिकरलाई प्रतिस्थापन गर्न तथा श्रमिकको परिचय पत्रको रुपमा प्रयोग गर्ने जस्ता वैदेशिक रोजगार व्यवस्थापनका अन्य पक्षहरुमा समेत उपयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ । यसको उपयोगका क्षेत्रहरुलाई देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ :

- यो श्रमिकको आधिकारिक परिचय पत्रको रुपमा रहने र यसले श्रम स्टीकरलाई समेत प्रतिस्थापन गर्न सहयोग गर्दछ ।
- यो कार्ड विप्रेषणकर्ताको लागि आम्दानीको प्रमाणको रुपमा प्रयोग हुन सक्दछ । साथै यसले विप्रेषणकर्ता को Credit History को प्रमाणको रुपमा समेत कार्य गर्दछ ।
- प्रोत्साहनहरुः औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाएको आधारमा विप्रेषणकर्ता तथा तिनको परिवारलाई विभिन्न छुट, सहुलियत तथा सुविधाको व्यवस्था गरेमा अनौपचारिक माध्यम निरुत्साहित भई औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषणको आप्रवाह बढ्ने देखिन्छ । यसको लागि औपचारिक माध्यमबाट पठाएको विप्रेषण रकमको आधारमा विप्रषणकर्ताको खातामा Reward Point जम्मा हुने र उक्त Point लाई विभिन्न पुरस्कार वा प्रोत्साहन प्रदान गर्न प्रयोग गर्न सकिन्छ । त्यस्तै, निजको खातामा duty credit हुने व्यवस्था गरी उक्त credit वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित कार्य वा भन्सार शुल्क भूक्तानी लगायतका कार्यमा खर्च गर्न पाउने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ । विप्रेषणकर्तालाई औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाएको प्रमाणको आधारमा अन्य सुविधाका कार्यक्रमहरुमा पनि आवद्ध गर्न सकिन्छ ।

(ग) <u>प्रोत्साहन/पुरस्कार प्याकेज अन्तर्गत सम्भावित सुविधाहरु</u>

✓ राहदानी नविकरण गर्दा निश्चित प्रतिशत दस्तुर मिनाहा र द्रुत मार्गबाट सेवा दिने व्यवस्था गर्ने ।

✓ औपचारिक माध्यबाट विप्रेषण भित्र्याएको प्रमाणको आधारमा पुन: श्रम अनुमति शुल्क निश्चित प्रतिशत वा पूरै मिनाहा गर्ने ।

✓ विप्रेषणकर्ता वा निजको तर्फबाट व्यवसाय संचालन गर्ने उद्देश्यले आयात गर्ने पूँजीगत यन्त्र उपकरणमा भन्सार महशुलमा सहुलियत प्रदान गर्ने ।

✓ विद्यमान भन्सार महसुल छुट सुविधाको पुनरावलोकन गरी श्रमिकहरु वैदेशिक रोजगारबाट नेपाल आउँदा उनीहरुले पठाएको विप्रेषण रकमको आधारमा निजहरुले साथमा ल्याएको सामानको भन्सार महशुल सुविधाको सीमा बढाइदिने र कर वा महशुल भुक्तानी गर्दा Credited Duty बाट मिलान गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।

✓ विभिन्न हवाइ सेवा सञ्चालकहरुसँग समन्वय गरी प्रवासी श्रमिक कार्डको प्रकारको आधारमा (Reward Point बमोजिम) Priority Check-In, Extra Baggage, Lounge Access / Seat Upgrade जस्ता सुविधा उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाउने ।

✓ वैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुसँग समन्वय गरी विगतमा विप्रेषण पठाएको कारोवार विवरणको आधारमा ऋण, विमा, वचत जस्ता Financial Product विकास गर्ने । जस्तैः सरकारी बैंकहरुको संजाल उपयोग गरेर Emergency Pay Day Loan को सिद्धान्त अनुसार नियमित विप्रेषण पठाउने या पाउने व्यक्तिलाई सानो रकमको ऋण लिने सुविधा दिन सकिन्छ । यस्तो ऋण अल्पकालिन अवधिको लागि विना धितो र सहुलियतपूर्ण व्याजदरमा उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।

- ✓ सबैभन्दा बढी विप्रेषण पठाउने १५ जना विप्रेषकलाई Commercially Important Person (CIP) को सम्मान दिने ।
- ✓ टेलिफोन सेवा प्रदायक संस्थाहरुसँग समन्वय गरी विप्रेषक वा विप्रेषण प्राप्त गर्ने निजको परिवारको सदस्यलाई विप्रेषण रकम समेतको आधारमा Mobile Credit Top-up सुविधा उपलब्ध हुने गरी व्यवस्था मिलाउने ।

५.२.३. वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको प्रभावकारीता

विप्रेषणबाट पनि पूँजी निर्माण गर्ने अभिप्रायले वैदेशिक रोजगारीमा रहेका व्यक्तिलाई लक्षित गरी वैदेशिक रोजगार वचत पत्रको निष्काशन गर्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त वचत पत्रको निष्काशन शुरु भएदेखि हालसम्मको तथ्याङ्क अनुसूची १ मा प्रस्तुत गरिएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा कामदारहरु पठाउने देशहरु जस्तै इजरायल, भारत, नाइजेरिया लगायतका देशहरुको अनुभव एवं अध्ययनबाट वैदेशिक रोजगार बचतपत्रको स्कीमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि देहाय बमोजिमका कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

चित्र १०: वैदेशिक रोजगार बचतपत्र

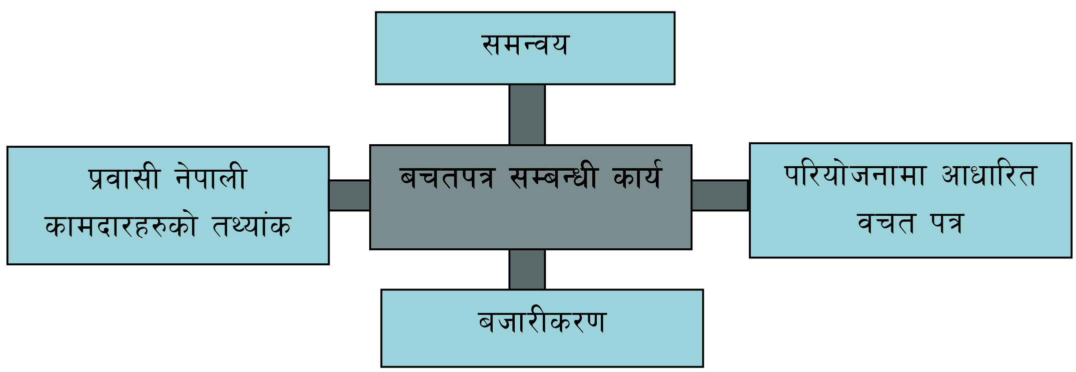

(क) <u>समन्वयात्मक कार्य</u>

- ○ हाल वैदेशिक रोजगार बचतपत्र विक्री सम्बन्धी व्यवस्थापनको कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकको राष्ट्रऋण व्यवस्थापन विभागबाट भैरहेता पनि सरोकारवालाहरुसँग उचित समन्वयको अभाव खड्किएको देखिन्छ । वैदेशिक रोजगारीमा प्रत्यक्ष रुपमा संलग्न हुने वैदेशिक रोजगार विभाग र वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्ड जस्ता निकायहरुसँग वैदेशिक रोजगार बचतपत्र सम्बन्धी कार्यक्रम कार्यान्वयनका सन्दर्भमा नेपाल राष्ट वैंक र ती निकायहरुवीच निरन्तर समन्वय एवं सहकार्य हुन जरुरी छ । वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को दफा ३९ अनुसार नेपाली कामदारले विदेशमा कमाएको आय सरल र सुलभ तरिकाले नेपाल भित्र्याउने सम्बन्धमा आवश्यक प्रबन्ध मिलाउनको लागि नेपाल सरकारलाई परामर्श दिने कार्यका साथै विप्रेषणसंग सम्बन्धित विषयमा सूचना प्रवाह, जनजागरण र अभिमूखिरण एवं तालिम सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी भएको वैदेशिक रोजगार प्रबर्धन बोर्डको सार्थक सहभागिता रहनु पर्ने देखिन्छ ।
- ○ वैदेशिक रोजगारिमा जानुपुर्व सूचना प्रवाह एवं वित्तीय साक्षरता जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा वैदेशिक रोजगार वचत पत्र जस्ता अवसरहरुको वारेमा जानकारी गराउन उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी वैदेशिक रोजगारीका लागि पूर्व स्वीकृती एवं श्रम स्वीकृती प्रदान गर्दा

श्रमिकहरुलाई लक्षित गरी वैदेशिक रोजगार विभाग र श्रम तथा रोजगार कार्यालयहरुले वैदेशिक रोजगार बचतपत्रका वारेमा प्रचारप्रसारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

- विदेशस्थित नेपाली कुटनीतिक नियोगहरु विप्रेषण आप्रवाहसँग सम्वन्धित श्रमिक एवं वैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुसँग निरन्तर सम्पर्क, सम्वाद र समन्वयमा रही वैदेशिक रोजगार वचत पत्रको बजार प्रवर्द्धन सम्वन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन हुन सकेमा औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउने कार्यमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

(ख) <u>बजारीकरण</u>

विप्रेषण आप्रवाहसँग सम्वन्धित निकायहरु एवं बजारीकरणको क्षेत्रमा अनुभव प्राप्त व्यक्तिहरुलाई सहभागी गराई आप्रवासन सम्वन्धी खण्डीकृत तथ्यांकको आधारमा लक्षित वर्ग केन्द्रित बजारीकरण योजना वनाउनु पर्ने देखिन्छ । न्यून आय भएका श्रमिकहरुको आम्दानीको ठूलो हिस्सा दैनिक उपभोगका लागि खर्च हुने भई वैदेशिक रोजगार वचत पत्र खरिद गर्न सक्ने सम्भावना न्यून रहन्छ । तसर्थ तुलनात्मक रुपमा वढी प्रतिफलयुक्त रोजगारीमा रहेका दक्ष एवं सीपयुक्त जनशक्ति रहेको संख्या तथा स्थान पहिचान गरी फरक फरक बजारीकरणका रणनीति र कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

(ग) <u>प्रोत्साहन प्रणाली</u>

- परियोजनामा आधारित वैदेशिक रोजगार बचतपत्र जारी गर्ने,
- वैदेशिक रोजगार बचतपत्रमा गरिएको लगानीबाट आर्जित ब्याज आम्दानीमा आयकर छुट दिने,
- वैदेशिक रोजगार बचतपत्रमा लगानी गर्न रकम पठाउँदा लाग्ने लागतमा छुट दिने,
- वैदेशिक रोजगार बचतपत्रबाट आउने ब्याजदर बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रदान गर्ने भन्दा अधिक कायम गर्ने, कामदार स्वदेश फर्केको एक वर्ष सम्म बचतपत्र किन्न सक्ने व्यस्था गर्ने,
- हाल बचतपत्र विक्री गर्ने प्रतिनिधि (Agent) हरुले ०.६५५ प्रतिशत कमिशन पाउने गर्दछन् । बचतपत्र विक्रिका लागि प्रोत्साहन गर्न विक्री गरिएको रकम वा कारोवारमा संलग्न व्यक्तिको संख्याको आधारमा कमिशनको प्याकेजलाई थप आकर्षक वनाउन सकिन्छ ।

५.२.४. वित्तीय पहुँच विस्तार र वित्तीय साक्षरता

विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउन आवश्यक अर्को महत्वपूर्ण पक्ष वित्तीय पहुँच हो । Finscope को उपभोक्ता सर्वेक्षण सन् २०१४ अनुसार नेपालमा करिब ४० प्रतिशत मानिसहरुको वैंक सम्म पहुँच, २१ प्रतिशतको अन्य औपचारिक संस्थाहरुसँग पहुँच, २१ प्रतिशतको अनौपचारिक पहुँच र करिब १८ प्रतिशत मानिसहरु पूर्णरुपले वित्तीय पहुँच भन्दा बाहिर रहेका छन् । कुल ७५३ स्थानीय तहमध्ये २०७५ भाद्र मसान्तसम्म ८७ वटा स्थानीय तहमा बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध हुन सकेको छैन । यस परिप्रेक्ष्यमा वित्तीय पहुँच विस्तार सरकारको प्राथमिकतामा रहनु पर्दछ । वैङ्किंङ तथा वित्तीय सेवा पुगेका स्थानहरुमा विप्रेषण व्यवस्थापन गर्न देहायका उपायहरु अवलम्बन गर्न सक्ने देखिन्छ ।

- श्रम स्वीकृति लिनको लागि वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिको बैंक खाता हुनैपर्ने अनिवार्य व्यवस्थालाई कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- वित्तीय पहुँचको सुनिश्चितताका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्जाल विस्तार र विप्रेषण संग आवद्ध नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले अख्तियार गरेको नीतिको पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने ।
- नेपाली श्रमिकका प्रमुख गन्तब्य मुलुकहरुमा सार्वजनिक विदाको दिन पनि बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने व्यवस्थाका लागि नेपाली बैंक तथा रेमिट्यान्स कम्पनीहरुले ती देशहरुमा सम्पर्क विस्तार एवं अन्य आवश्यक पहल गर्ने ।
- प्रमुख श्रम गन्तव्य मुलुकहरुमा जाने धेरैजसो नेपाली कामदारहरु न्यून मानव विकास सूचकाँक भएका जिल्ला (सप्तरी, सिरहा, धनुषा, पर्सा, रौतहट, बारा) का रहेका छन् । उनीहरुमा वित्तीय जानकारीको कमी रहेको देखिन्छ । त्यसैले नेपाल राष्ट्र बैंकले हाल संचालन गर्दै आएको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम र वैदेशिक रोजगारीलाई लक्षित गरी सामी, सक्षम जस्ता परियोजनाहरुले सञ्चालन गरेको वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमलाई अभियानकै रुपमा सञ्चालन गर्ने ।
- विप्रेषणको कारोवार गर्ने स्वदेश तथा विदेशमा राम्रो सम्पर्क सञ्जाल (Network) भएका वैंक तथा वित्तीय कम्पनीहरुसँग सहकार्य गरी प्रभावकारी पोस्टल रेमिट को माध्यमबाट विप्रेषणलाई जनताका घरदैलोमा पु¥याउने व्यवस्था मिलाउने । यसका लागि हुलाक सेवा विभाग र मातहतका कार्यलयहरुको संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने ।

बक्स ८: वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन कार्यक्रम को लागि रणनीतिक व्यवस्था

- पाठ्यक्रम विकास केन्द्रसँग समन्वय गरी माध्यमिक तहको पाठ्यक्रममा रहेको आप्रवासन सम्वन्धी विषयमा विप्रेषण र वित्तीय साक्षरताको विषय समेत समावेश गर्ने । साथै सो भन्दा माथिल्लो तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई लक्षित गरी वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम संचालन गर्ने,
- वैदेशिक रोजगारीमा जानु अघि दिइने प्रशिक्षणमा वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी प्रशिक्षण अनिवार्य रुपले समावेश गर्ने । यसलाई विशेष प्राथमिकता/भार दिने र उक्त साक्षरता कार्यक्रममा वैदेशिक रोजगारीसंग सम्बन्धित पक्षहरु जस्तै: विप्रेषण पठाउँदा औपचारिक माध्यमको प्रयोग, औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाउँदा प्राप्त हुने अवसर, वचतको महत्व, विप्रेषणलाई उत्पादनशिल उपयोगमा लगाउने अवसर र तरिका आदिलाई समावेश गर्ने ।
- नेपाली डायस्पोरा एवं गन्तब्य मुलुकमा रहेका नेपाली नियोगहरुबाट समेत नेपाली कामदारहरुलाई प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा विप्रेषण र यसको उपयोग सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुका साथै नेपालका प्रमुख श्रम गन्तव्य मूलुकमा रहेका नेपाली नियोगहरुले मासिक रुपमा पठाउने प्रगति विवरणमा वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन गर्न गरेका गतिविधि समेत समावेश गर्ने व्यवस्था गर्ने,
- प्रत्येक स्थानीय तहले वैदेशिक रोजगारीमा रहेका व्यक्तिका परिवारका सदस्यलाई लक्षित गरी वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम संचालन गर्ने । यस कार्यको लागि स्थानीय तह र बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई परिचालन गर्न उपयुक्त हुने,
- वैदेशिक रोजगारीमा जाने/रहेका व्यक्तिहरुलाई लक्षित गरी सूचनामूलक प्रकाशन सामाग्री (Brochure) बनाई रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डद्वारा विमानस्थल, स्थानीय तह र सूचना केन्द्रहरु, विदेशस्थित नेपाली कुटनीतिक नियोगहरु लगायत वैदेशिक रोजगारीसँग सम्बन्धित अन्य नियकायहरुबाट वितरण हुने व्यवस्था गर्ने,
- वैदेशिक रोजगार विभाग, विमानस्थल, विदेशस्थित नेपाली नियोग लगायत वैदेशिक रोजगारीसँग सम्बन्धित नियकायमा वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धीत वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी प्रचार सामाग्री (Display Board) को व्यवस्था गर्ने,
- वित्तीय साक्षरता प्रवर्द्धन कार्यक्रम/प्याकेज निमार्ण गर्दा वैदेशिक रोजगारीका प्रमुख गन्तब्य मुलुकको वित्तीय पद्धतिलाई समेत समावेश गर्न उपयुक्त हुन्छ । ती देशहरुमा उपलब्ध वित्तीय सुविधा, विप्रेषण पठाउन र प्राप्त गर्न अवलम्वन गर्नुपर्ने प्रक्रिया, मोवाइल एप्लीकेशन जस्ता विषयमा जानकारी दिने । गन्तब्य मूलुकमा रहेका नेपाली बैंक तथा विप्रेषण कम्पनी वा तिनका एजेन्ट तथा नेपाली नियोगहरुको संयुक्त पहलमा वित्तीय सचेतना कार्यक्रम संचालन गर्ने,
- वैदेशिक रोजगारी लक्षित वित्तीय साक्षरता सम्बन्धी विशेष श्रव्य दृष्य सामाग्री निमार्ण गरी रेडियो, टेलिभिजन तथा अन्य सामाजिक सञ्जालमा प्रचार प्रसार गर्ने व्यवस्था वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्ड र वैदेशिक रोजगार विभागबाट मिलाउने ।

५.२.५. नवप्रवर्तन तथा प्रतिस्पर्धा

- विप्रेषणको कारोवार गर्ने कम्पनी एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अघिल्लो आर्थिक वर्ष भन्दा न्यूनतम् १५ प्रतिशत बढी परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा विप्रेषण भित्र्याएमा सरकारले ती संस्थाहरुलाई Best Remittance Company Award जस्ता सम्मान प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- नेपालमा हाल देश भित्र रकम आदान प्रदान गर्नका लागि E- Wallet/ Mobile Banking को प्रयोग बढ्दो छ । अबको आवश्यकता यस प्रविधिलाई Cross Border Transfer मा प्रयोग गर्ने हो । सकारले नेपाल र गन्तव्य मुलुकको विचमा Product Integaration गर्ने विषयमा प्रोत्साहन गर्नका लागि आवश्यक नीतिगत, कानूनी एवं संस्थागत व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । Cross-Border Integration का लागि High User Base चाहिन्छ । यसका लागि वित्तीय साक्षरता कार्यक्रममा m-wallets को प्रयोग गर्ने विषय समावेश गर्न उपयुक्त हुने । E-Wallet बाट रकम कारोवार गर्ने सीमाको पुनरावलोकन गरी बढी व्यवहारिक र आकर्षक बनाइनु पर्दछ ।
- विप्रेषण पठाउन लाग्ने लागत तुलना गर्न मिल्ने र सवैभन्दा नजिकको विप्रेषण कम्पनीको बारेमा जानकारी दिने गरी वेबसाईट र मोवाइल एप मार्फत सार्वजनिक गर्ने । यस्तो वेबसाइट वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्ड र नेपाल राष्ट्र वैंकले आपसी समन्वयमा नियमित रुपमा अद्यावधिक गर्ने ।
- Blockhain Technology लाई अन्य मुलुकहरुले कसरी विप्रेषण पठाउन प्रयोग गरिरहेका छन् र नेपालको सन्दर्भमा यसलाई कसरी अपनाउन सकिन्छ भन्ने विषयमा अध्ययन गर्ने ।
- नेपाली कामदारको प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरु र नयाँ उदाउँदै गरेका श्रम गन्तव्य मुलुकहरुमा वैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको पहुँच बद्धि गर्न प्रोत्साहन गर्ने नीति लिने ।

५.२.६ प्रिमियम विनिमय दर (**Premium Exchange Rate)**

वैदेशिक रोजगारीमा रहेका व्यक्तिलाई लक्षित गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विशेष वचत खाता खोलि प्रिमियम व्याजदरको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । यस्तो विनिमय दर सामान्य भन्दा केही बढी हुने भएकोले विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट पठाउन प्रोत्साहन मिल्ने देखिन्छ । यस सम्वन्धमा तथ्यगत रुपमा थप अध्ययन गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

५.३. विप्रेषणको उत्पादनमूलक उपयोगमा प्रोप्साहन गर्ने उपाय सम्बन्धी सुझावहरु

विप्रेषण रकमलाई वढीभन्दा वढी उत्पादनमूलक कार्यमा लगाउन देहायका उपायहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छः

५.३.१ अनुभव र सीपको उपयोग

नेपालमा वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त हुने विप्रेषण रकमलाई बढी प्राथमिकता दिने गरिएको छ । तर विप्रेषणको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष सामाजिक विप्रेषण जस्तै विदेशमा सिकेको सीप, अनुभव आदिलाई कम महत्व दिइन्छ । आगामी दिनमा यसलाई प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । नेपाल सरकारले वैदेशिक रोजगारीबाट फर्कने व्यक्तिहरुको तथ्याङ्क व्यवस्थित गर्ने प्रयास सुरु गरेको छ । उक्त तथ्यांक प्रणालीमा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरुले सिकेको सीप, अनुभव र उनीहरुले नेपालमा गर्न चाहेको व्यवसाय वा रोजगार आदि तथ्याङ्क समेत राख्नु पर्दछ (नमुना फारम अनुसूची ४ मा दिईएको छ) । यस्तो अभिलेखलाई वैदेशिक एवं रोजगार सूचना केन्द्रहरुसँग आवद्ध गर्नु उपयुक्त

हुन्छ । साथै वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरुको सञ्जाल (Network) बनाउन सरकारद्वारा आवश्यक सहजीकरण गर्नु पर्दछ । यस कार्यमा स्थानीय तहले रोजगार सूचना केन्द्रहरुलाई समेत परिचालन गरी वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धी परामर्श सेवा दिने व्यवस्था मिलाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

(क) **स्वरोजगार कार्यक्रम**

- सीप प्रमाणीकरण गर्ने र आवश्यक परेमा थप प्राविधिक सीप सिकाउने,
- विदेशबाट फर्केका युवालाई व्यवसाय संचालन गर्न सक्षम बनाउन थप सीप तथा ज्ञान प्रदान गर्न वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन वोर्डको अग्रसरतामा सामुदायिक संस्था सँगको सहकार्यमा व्यवसायिक योजना (Business Plan) तर्जुमा तालिम प्याकेज निर्माण गरी संचालन गर्ने,
- प्रत्येक जिल्लाका उद्योग वाणिज्य संघको कार्यालयभित्र रहने गरी व्यवसायिक परामर्श सेवा केन्द्रको व्यवस्था गर्ने र सो को लागि आवश्यक रकम वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड र स्थानीय उद्योग बाणिज्य सँघले संयुक्त रुपमा व्यवस्था गर्ने,
- स्वरोजगार कार्यक्रममा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवालाई आवद्ध गराउन नेपालमा व्यवस्था रहेका निम्न सहुलियतपूर्ण ऋण कार्यक्रमको जानकारी गराई आवद्ध हुन प्रेरित गर्ने:
  - व्यवसायिक कृषि तथा पशुपन्छी कर्जा *(पाँच करोड रुपैंयाँसम्म)*
  - शिक्षित युवा स्वरोजगार कर्जा *(सात लाख रुपैंयाँसम्म)*
  - विदेशबाट फर्केका युवा परियोजना कर्जा *(दश लाख रुपैंयाँसम्म)*
  - महिला उद्यमशील कर्जा *(पन्ध्र लाख रुपैंयाँसम्म)*
  - दलित समुदाय व्यवसाय विकास कर्जा *(दश लाख रुपैंयाँसम्म)*
  - उच्च र प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा कर्जा *(पाँच लाख रुपैयाँसम्म)*
  - भूकम्प पीडितहरुको निजी आवास निर्माण कर्जा *(तीन लाख रुपैंयाँसम्म)*

- विदेशबाट फर्केका युवालाई लक्षित गरी परियोजना कर्जा प्रदान गर्दा निजले विदेशमा काम गर्दा औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण पठाएको प्रमाण पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गर्ने,
- यी व्यवस्थाको बारेमा प्रमुख श्रम गन्तब्य मुलुकहरुमा रहेका नेपाली नियोगहरु मार्फत ती देशमा रहेका नेपाली श्रमिकलाई जानकारी गराउने व्यवस्था गर्ने । यसैगरी वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका श्रमिकलाई युवा स्वरोजगार कार्यक्रम, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरु सँग पनि आवद्ध गराउने,
- केही महत्वपूर्ण आर्थिक कृयाकलापहरुलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र तोकि ती क्षेत्रहरुमा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरुको अनुभव र सीपको प्रयोग सम्बन्धी प्याकेज निर्माण गर्ने । जस्तैः श्रमिकहरुले कुनै कृषि व्यवसाय गर्न चाहेमा निशुल्क वा सहुलियत कृषि सामाग्री उपलब्ध गराउने, (टनेल, मल, विउ, रासायनीक मल आदि) साथै व्यवसायको लागि आवश्यक भूमि नेपाल सरकारबाट सहज रुपले लिजमा उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्ने ।
- स्वरोजगारीका लागि समुहमा आधारित सहुलियतपूर्ण ऋण, अनुदान वा प्राविधिक सहायता दिने व्यवस्था गर्ने । साथै वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका श्रमिकलाई स्वदेशमा व्यवसाय संचालन गर्न Challenge Fund को व्यवस्था गरी सामुहिक उद्यमशीलता समेत प्रवर्द्धन गर्ने,
- वैदेशिक रोजगारीबाट नेपाल फर्किएका सर्वोकृष्ट व्यवसायीलाई सरकारबाट सम्मानीत हुने व्यवस्था मिलाउने । यसबाट वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका अन्य व्यक्तिहरुलाई समेत उत्प्रेरित गर्ने गरी सम्मानका कार्यक्रमहरुको व्यापक प्रचार प्रसार गर्ने ।

(ख) **रोजगारी कार्यक्रम**

- वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरुको सीप प्रमाणिकरण गर्ने र आवश्यक परेमा थप प्राविधिक सीप सिकाउने,
- रोजगार सूचना केन्द्र द्वारा Job Portal, Job Fair, Career Counseling आदि जस्ता Job Placement Service उपलब्ध गराउने,
- वैदेशिक रोजगारीमा गई जोखिममा परेर फर्केका श्रमिकलाई व्यबसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व (CSR) अन्तर्गत नेपालका रोजगारदाताहरु मार्फत रोजगारी उपलब्ध गराउने ।

५.३.२ स्थानीय विकासमा साझेदारी

- स्थानीय स्तरमा सरकार, प्रवर्द्धन बोर्ड, Returnee, निजी क्षेत्र, बैंक र स्थानीय स्तरमा सक्रिय समुहको प्रतिनिधी समावेश गरी परियोजना पहिचान एवं विकासका लागि समन्वय समिति गठन गर्ने ।
- स्थानीय तहमा प्राथमिकता प्राप्त परियोजनाको पहिचान गर्ने र वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरुलाई यसमा आवद्ध गर्ने । त्यस्ता परियोजनामा वैदेशिक रोजगारमा जानेहरुले गरेको लगानी बराबरको रकम सरकार (स्थानीय वा संघीय) बाट पनि साझेदारी गर्ने ।
- Pilot Project को रुपमा बढी मात्रामा वैदेशिक रोजगारीमा निर्भर स्थानीय तहको छनोट गरी उक्त स्थानीय तहहरुमा विप्रेषण कोषको स्थापना गरी मासिक वा वार्षिक रुपमा विप्रेषणकर्ताले कोषमा रकम जम्मा गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने । स्थानीय सरकारले पनि उक्त कोषमा योगदान गर्ने । यसरी जम्मा भएको रकमबाट वैदेशिक रोजगारीमा रहेका व्यक्तिको परिवारका सदस्यले व्यवसाय संचालनका लागि सहुलियतपूर्ण ऋण सुविधा प्रदान गर्ने ।

५.३.३ प्राथमिक शेयरको बाँडफाँडमा प्राथमिकता दिने

बक्स ८: धितोपत्रको सार्वजनिक निष्काशनमा आरक्षण व्यवस्था					
विद्यमान व्यवस्था			प्रस्तावित व्यवस्था		
१	कर्मचारी	५ प्रतिशत	१	कर्मचारी	५ प्रतिशत
२	सामुहिक लगानी कोष	५ प्रतिशत	२	सामुहिक लगानी कोष	५ प्रतिशत
३	आयोजना प्रभावित स्थानीय वासिन्दा	१० प्रतिशत	३	आयोजना प्रभावित स्थानीय वासिन्दा	१० प्रतिशत
			४	विप्रेषणकर्ता वा निजको परिवार	५ प्रतिशत

विभिन्न कम्पनीका प्राथमिक शेयरहरुमा कर्मचारी, स्थानीय वासिन्दा र सामुहिक लगानी कोषलाई आरक्षण प्रदान गरेजस्तै वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली वा निजको परिवारका सदस्यले आवेदन गर्न पाउने गरी प्राथमिक शेयरको निश्चित प्रतिशत आरक्षण गर्नु उपयुक्त हुने । यस व्यवस्थाको लागि धितोपत्र दर्ता तथा निष्काशन नियमावली, २०७३, मा संशोधन गर्न आवश्यक देखिन्छ । साथै शेयरमा लगानी गर्ने रेमिटेन्स पठाउँदा लागेको शुल्क शोधभर्ना हुने व्यवस्था मिलाउने ।

५.३.४ विप्रेषण लगानीको व्यवस्था

विप्रेषण रकम लगानीको अवसर उपलब्ध गराई यसको उत्पादनमूलक उपयोगको सुनिश्चितता गर्न वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीलाई लक्षित गरी "विप्रेषण लगानी कोष" स्थापना गर्न सकिन्छ ।

तर समान प्रकृतिको कोष Remit Hydro को नामले यस अघिनै संचालनमा रहेकोले यस संग नवाभिने गरी कोष स्थापना गर्न उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषण रकमलाई लक्षित गरी राष्ट्रिय गौरवका आयोजनामा लगानी गर्ने अवसर उपलव्ध गराउन सकिन्छ । त्यस्ता परियोजनामा लगानी आकर्षण गर्न वैदेशिक रोजगारीका प्रमुख गन्तव्य मुलुकहरुमा लगानी प्रवर्द्धनका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नु जरुरी हुन्छ । विप्रेषणकर्ता वा गैर आवासीय नेपालीले स्वेच्छिक रुपमा शेयर लगानी गर्न पाउने गरी परियोजनाको लागत नजुटे सम्म र परियोजना सम्पन्न नभए सम्मका लागि सरकारले निश्चित प्रतिशत प्रतिफल (व्याज) प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्न सके यसबाट लगानीकर्तामा प्रोत्साहन पुग्ने हुन्छ । सम्भावित ठूला परियोजनाहरुको अध्ययन सर्वेक्षण पश्चात तयार गरिएको परियोजना बैंक (Project Bank) हरु पनि विप्रेषण लगानीका लागि उपयुक्त विकल्प वन्न सक्छन् ।

५.४ सिफारिस एवं सुझावको सार संक्षेप

क) नीतिगत तथा संस्थागत पक्ष

(१) विप्रेषण व्यवस्थापन र समन्वयको लागि उच्चस्तरको एक स्थायी संयन्त्र विप्रेषण व्यवस्थापन समिति गठन र संचालन गर्ने ।

(२) वैदेशिक रोजगार र विप्रेषणका क्षेत्रमा नियमित अध्ययन अनुसन्धान गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क उपलब्ध हुन सक्ने सूचना प्रणाली विकास गरी लागु गर्ने ।

(३) गन्तव्य मुलुकहरुसँग श्रम सम्झौता सवै श्रमिकको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा अनिवार्य रुपमा वैंक खाता मार्फत भूक्तानी गर्ने व्यवस्था प्रभावकारी ढंगले लागु गर्ने ।

(४) गन्तव्य मुलुकका केन्द्रिय वैंकहरुसँग विप्रेषण आप्रवाहको लागत न्यूनीकरण गर्ने एवं अनौपचारिक वित्तीय कारोबार निरुत्साहित गर्ने विषयमा समझदारी/सम्झौता गर्ने ।

(५) वैदेशिक रोजगारीको लागत न्यूनीकरण गर्ने तथा सीप तथा तालिम दिएर मात्र वैदेशिक रोजगारिमा पठाउने नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।

(६) Global Compact on Migration (GCM) तथा Sustainable Development Goals (SDGs) को उद्देश्य र नीति अवलम्वन गरी विप्रेषणलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

ख) औपचारिक माध्यमबाट विप्रेषण भित्र्याउने

(१) विप्रेषणलाई औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याउने उपायको रुपमा औपचारिक माध्यमबाट भित्र्याएको विप्रेषण रकमको आधारमा विप्रेषकलाई प्रोत्साहन प्याकेज को व्यवस्था गर्ने ।

(२) प्रोत्साहन प्याकेजको कार्यान्वयनको लागि एकिकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तथा प्रवासी श्रमिक कार्डको व्यवस्था गर्ने।

(३) विप्रेषण रकमको आधारमा Reward Point को गणना गरी विप्रेषणकर्ता र परिवारलाई प्रोत्साहन प्याकेज लागु गर्ने (जस्तैः सेवा शुल्कमा छुट, मिनाहा, निश्चित सामानहरुमा लाग्ने भन्सार महशुलमा छुट, आदि) ।

(४) विद्यमान भन्सार महसुल छुट सुविधाको पुनरावलोकन गरी श्रमिकहरुले पठाएको विप्रेषण रकमको आधारमा सामानको भन्सार महशुल सुविधाको सीमा बढाउने र कर वा महशुल भुक्तानी गर्दा Credited Duty बाट मिलान गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।

(५) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुसँग समन्वय गरी विगतमा विप्रेषण पठाएको कारोवार विवरणको आधारमा ऋण, विमा, वचत जस्ता Financial Product विकास गरी कार्यक्रम संग आवद्ध गर्ने ।

(६) विदेशस्थित नेपाली कुटनीतिक नियोगहरु विप्रेषण आप्रवाहसँग सम्वन्धित श्रमिक एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुसँगको समन्वयमा वैदेशिक रोजगार वचत पत्रको बजार प्रवर्द्धन सम्वन्धी कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।

(७) वित्तीय पहुँच विस्तार र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम प्रभावकारी ढंगले संचालन गरी वैदेशिक रोजगारी र विप्रेषण सम्बन्धी सम्पूर्ण कारोवारलाई औपचारीक प्रणालीमा आवद्ध गर्ने ।

(८) विप्रेषणको कारोवार गर्ने कम्पनी एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाले अघिल्लो आर्थिक वर्ष भन्दा न्यूनतम् १५ प्रतिशत बढी परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा विप्रेषण भित्र्याएमा सरकारले ती संस्थाहरुलाई Best Remittance Company Award जस्ता सम्मान प्रदान गर्ने ।

(९) विप्रेषण प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न नविन सूचना प्रविधिको विकास गरी Cross Border Transfer मा प्रयोग गर्ने । विप्रेषण पठाउन लाग्ने लागत तुलना गर्न मिल्ने र सवैभन्दा नजिकको विप्रेषण कम्पनीको बारेमा जानकारी दिने गरी वेबसाईट र मोवाइल एप मार्फत सार्वजनिक गर्ने ।

ग. विप्रेषणको उत्पादनमूलक उपयोग

(१) विभिन्न कम्पनीका प्राथमिक शेयरहरुमा वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपाली वा निजको परिवारका सदस्यले आवेदन गर्न पाउने गरी प्राथमिक शेयरको निश्चित प्रतिशत आरक्षण गर्ने ।

(२) जलविद्युत, पर्यटन, कृषि, उद्योग लगायत अन्य ठूला योजनाहरु संचालनका लागि नेपालमा सम्भावित ठूला परियोजनाहरुको अध्ययन सर्वेक्षण पश्चात परियोजना बैंक बनाउने र उक्त परियोजनाको लागत जुटाउन विप्रेषणकर्ताले स्वच्छेक रुपमा शेयर लगानी गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।

(३) स्थानीय विकासमा साझेदारी गर्न सरकार, प्रवर्द्धन बोर्ड, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका श्रमिक, निजी क्षेत्र, बैंक र स्थानीय स्तरमा सक्रिय समुहको प्रतिनिधि समावेश गरी स्थानीय तहमा समन्वय समिति गठन गर्ने । स्थानीय स्तरमा संघिय सरकार, स्थानीय सरकार र विप्रेषणकर्ताको संयुक्त योगदान रहने गरी विप्रेषण कोषको स्थापना गर्ने । उक्त समिति मार्फत स्थानीय तहमा प्राथमिकता प्राप्त परियोजनाहरुको पहिचान गरी उक्त कोषबाट लगानी गर्ने र विप्रेषणकर्ता वा निजको परिवारका सदस्यहरुले व्यवसाय संचालन गर्न सहुलियतपुर्ण ऋण प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गर्ने ।

(४) विदेशमा सिकेको सीप, प्राप्त गरेको पूँजी, अनुभव र विकास गरेको क्षमता जस्ता सामाजिक विप्रेषण को अभिलेख राख्ने र वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरुलाई लक्षित गरी रोजगार एवं स्व:रोजगारका कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

अनुसूचीहरु

अनुसूची १

विभिन्न देशबाट नेपलामा विप्रेषण पठाउँदा लाग्ने खर्च (सन् २०१८ को तेश्रो त्रयमास)

क.स.	गन्तव्य देशहरु	कुल लागत प्रतिशतमा		
		अमेरिकी डलर २००	अमेरिकी डलर ५००	कैफियत
1_	मलेसिया	3=6	2=5	
2_	कतार	4=6	3=1	
3_	साउदी अरेविया	5=4	3=8	
4_	संयुक्त अरब इमिरेट्स	4=3	2=6	
5_	ओमान	4=9	3=2	
औषत (क.स. १ देखि ५)		4=5	3=0	3=8
6_	भारत	1=7	0=7	
औषत (क.स. १ देखि ६)		4=1	2=7	3=4
7_	संयक्त अधिराज्य	6=8	5=0	
8_	संयुक्त राज्य अमेरिका	5=5	3=8	
औषत (क.स. १ देखि ८)		4=6	3=1	3=8

Source: https://remittanceprices.worldbank.org/en/countrycorridors

अनुसूची २

वैदेशिक रोजगार बचतपत्र निष्काशन सम्बन्धी कालक्रमिक तथ्याङ्क

नाम	जारी मिति	वचत पत्र परिपक्व हुने मिति	निष्काशन भएको रकम (करोडमा)	विक्रि भएको रकम	ब्याजदर	विक्रि प्रतिशत	समय
आ.व. ०६६/६७							
FESB 2072	2067/03/31	2072/03/31	100=00	0=40	9=75	0=40	5 वर्ष
आ.व. ०६७/६८							
FESB 2073	2068/03/12	2073/03/12	500=00	0=34	10=50	0=07	5 वर्ष
आ.व. ०६८/६९							
FESB 2074	2069/03/28	2074/03/28	100=00	0=87	10=00	0=87	5 वर्ष
आ.व. ०६९/७०							
FESB 2075	2070/03/30	2075/03/30	100. 00	4=29	10=50	4=29	5 वर्ष
आ.व. ०७०/७१							
FESB 2075 **A**	2070/09/28	2075/09/28	25=00	2=64	9=00	10=56	5 वर्ष
FESB 2075 **B**	2070/12/30	2075/12/30	25=00	5=00	9=00	20=00	5 वर्ष
आ.व. ०७१/७२							
FESB 2077	2072/03/24	2077/03/24	25=00	5=00	9=00	20=00	5 वर्ष
आ.व. ०७२/७३							
FESB 2077 **A**	2072/12/29	2077/12/29	25=00	8=21	9=00	32=83	5 वर्ष
FESB 2078	2073/01/29	2078/01/29	25=00	8=00	9=00	32=83	**5** वर्ष
FESB 2078 **A**	2073/03/29	2078/03/29	33=79	11=24	9=00	33=27	5 वर्ष
आ.व. ०७३/७४							
FESB 2078 **B**	2073/11/23	2078/11/23	50=00	4=23	10=00	8=45	5 वर्ष
FESB 2078 **C**	2073/12/30	2078/12/30	25=00	0=74	10=00	8=45	5 वर्ष
FESB 2079	2074/01/29	2079/01/29	25=00	0=24	10= 00	0=97	5 वर्ष

अनुसूचि ३

विप्रषणको लागत शोधभर्ना गर्न लाग्ने अनुमानित दायित्व (रकम रु अर्व र दर प्रतिशतमा)

2074÷75	लागत दर	जम्मा लागत		कुल लागतको अनुपात प्रतिशतमा			
विप्रेषण आप्रवाह*		सत् प्रतिशत लागत व्यहोर्दा	50 प्रतिशत लागत व्यहोर्दा	देशको कुल वजेटको प्रतिशत	चालु खर्च	पूँजीगत खर्च	सामाजिक सुरक्षा खर्च
413=8	4=6	19=0	9=5	1=3	2=3	6=1	16=8
413=8	4=5	18=6	9=3	1=3	2=2	5=9	16=5
413=8	4=1	17=0	8=5	1=2	2=0	5=4	15=0
413=8	3=8	15=7	7=9	1=1	1=9	5=0	13=9
413=8	3=4	14=1	7=0	1=0	1=7	4=5	12=4
413=8	3=1	12=8	6=4	0=9	1=5	4=1	11=4
413=8	2=7	11=2	5=6	0=8	1=3	3=6	9=9

* प्रमुख श्रम गन्तव्य मुलुकहरुबाट प्राप्त देशगत विप्रेषणको आधारमा अनुमान (Estimate) गरिएको ।

विप्रेषणको लागत अनुमान गर्दा वैदेशिक रोजगारीका प्रमुख गन्तब्य मुलुकहरुबाट प्राप्त देशगत विप्रेषण आप्रवाहको २०७५ असार मसान्तको तथ्याङ्कको आधारमा अनुपात निकाली ती मुलुकहरुको कुल विप्रेषण अनुमान गरिएको छ । आ.व. २०७४/७५ को अन्तमा उक्त अनुपात ५४.८ प्रतिशत रहेको र कुल विप्रेषण आप्रवाह रु ७५५ अर्व रहेकोले प्रमुख श्रम गन्तव्य मुलुकको विप्रेषण अनुमान ४१३.८ अर्व हुन गएको हो । यसको आधारमा लागत अनुमान गर्दा अधिकतम् रु १८.६६ अर्व खर्च लाग्ने देखिएको छ । उक्त रकम देशको कुल बजेटको १.२ प्रतिशत, चालु खर्चको २.२ प्रतिशत, पूँजीगत खर्चको ५.४ प्रतिशत र सामाजिक सुरक्षा खर्चको १५ प्रतिशत हुने देखिन्छ ।

अनुसूची ४

वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका व्यक्तिहरुको अभिलेख फारम

लाभग्राहिको विवरण	
लाभग्राहीको नाम	
उमेर	
लिङ्ग	
शैक्षिक योग्यता	
तालिम	
श्रम स्वीकृति नम्बर	
राहदानी नम्बर	
सम्पर्क नम्बर	
बुबाको नाम	
आमाको नाम	
श्रीमान्/श्रीमतीको नाम्	
लाभग्राहीको हकवाला र सम्पर्क नम्बर	
स्थायी ठेगाना	
वैदेशिक रोजगारीको अनुभवको विवरण (वहुउत्तर दिन सकिने)	
वैदेशिक रोजगारीमा गएको देश	
काम गरेको कम्पनी	
काम गरेको अवधि	
काम गरेको क्षेत्र	
काम गरेको तह	
वैदेशिक रोजगारीमा पून जाने वा नजाने	
सरकारबाट सहयोगको अपेक्षा गरेको क्षेत्र	
मनोवैज्ञानिक/सामाजिक/स्वास्थ्य सम्बन्धी	
मनोवैज्ञानिक/सामाजिक परामर्श	
पारिवारिक परामर्श	
स्वास्थ्य सम्बन्धी सल्लाह/सहयोग	

आर्थिक सहयोग	
सहुलियतपूर्ण ऋण	
अनुदान	
व्यवसायीक सहयोग	
सीप प्रमाणीकरण	
थप तालीमको व्यवस्था	
व्यवसायिक तालिम	
व्यवसायीक परामर्श	
व्यवसायको लागि स्थानको व्यवस्था	
व्यवसायमा अपेक्षित छुट तथा सुविधाहरु	
रोजगारीको अवसर	
सामाजिक पुनः एकिकरण	
निशुल्क कानुनी सहायता	
सार्वजनिक सेवामा सहुलियत	
पारिवारिक पूनर्मिलनमा सहयोग	
वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरुको सम्पर्क सञ्जाल (Network) मा आवद्ध गर्न सहयोग गर्ने	

अनुसूची ५

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय
विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग
२०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय
विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग
२०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय
विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग
२०६७

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

[illegible]

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : [illegible]

२. परिभाषा: [illegible]

[illegible]

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

[illegible]

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : [illegible]

२. परिभाषा: [illegible]

[illegible]

नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७

[illegible]

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : [illegible]

२. परिभाषा: [illegible]

[illegible]

[redacted]

(ङ) "सञ्चालक" भन्नाले विप्रेषणको कारोबार गर्ने प्रयोजनको लागि फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता गर्ने संस्थापक तथा अधिकार सम्पन्न व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहलाई सम्झनु पर्छ।
(च) "विदेशी मुद्रा" भन्नाले नेपाली मुद्रा बाहेकका अन्य मुद्रा सम्झनु पर्छ र सो शब्दले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट रकम झिक्ने विशेष अधिकार (स्पेशल ड्रइङ राइट्स), एसियन करेन्सी युनिट, युरोपियन करेन्सी युनिट तथा राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिएको अन्य उपकरण समेतलाई जनाउँछ।
(छ) "परिवर्त्य विदेशी मुद्रा" भन्नाले राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भनी तोकिदिएको विदेशी मुद्रा सम्झनु पर्छ।
(ज) "इजाजतपत्र" भन्नाले विदेशबाट बैंकिङ प्रणाली मार्फत नेपालमा विदेशी मुद्रा ल्याई लाभग्राहीलाई नेपाली रुपैयाँमा भुक्तानी उपलब्ध गराउने कार्य गर्न राष्ट्र बैंकले मुद्रा विप्रेषकको नाममा जारी गरेको इजाजतपत्र सम्झनु पर्छ।

परिच्छेद - २
इजाजतपत्र प्रदान गर्ने कार्यविधि

३. **इजाजतपत्र लिनु पर्ने**: विप्रेषणको कारोबार गर्न चाहने फर्म, कम्पनी वा संस्थाले त्यस्तो कारोबार गर्नका लागि ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) बमोजिम राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र लिनु पर्ने छ।

४. **निवेदन दिने** : (१) राष्ट्र बैंकले देहाय बमोजिमको प्रकृया अपनाई इजाजतपत्र दिन सक्नेछ :-
(क) विप्रेषण कारोबार गर्ने इच्छा विज्ञापन गरी निवेदन आह्वान गरेर, वा
(ख) विप्रेषण कारोबार गर्न चाहने आवश्यक कागजात संलग्न गरी निवेदकबाट सिलबन्दी निवेदन प्राप्त गरेर।
(२) उपविनियम (१) बमोजिम विप्रेषणको कारोबार गर्न उपविनियम (३) बमोजिम योग्यता पुगेका इच्छुक फर्म, कम्पनी वा संस्थाका सञ्चालकले अनुसूची-१ बमोजिमको ढाँचामा विभागमा निवेदन दिनुपर्नेछ। निवेदनसाथ विप्रेषण कारोबारका लागि सम्बन्धित निकायमा फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता भएको प्रमाणपत्र, स्थायी लेखा नम्बर, सम्बन्धित फर्म, कम्पनी वा संस्थाको तर्फबाट काम कारवाही गर्न प्रदान भएको अख्तियारी, सम्बन्धी कागजातहरूको प्रमाणित प्रतिलिपि संलग्न हुनुपर्नेछ।[1]
(३) उपविनियम (१) बमोजिमको निवेदन दिन देहायको योग्यता पुगेको हुनु पर्नेछ :-
(क) नेपालको नागरिक,
(ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋणी कालोसूचीमा नपरेको वा सो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले कम्तीमा तीन वर्ष पुगेको,
(ग) मानसिक सन्तुलन ठीक भएको,
(घ) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट सजाय पाएको भए त्यस्तो सजाय भुक्तान भएको मितिले पाँच वर्ष पुगेको।
(४) यस विनियममा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि कुनै सरकारी, सार्वजनिक वा बैंक वा वित्तीय संस्थाको सेवाबाट बर्खास्त भएको र ऋण तिर्न नसकी साहूको दामासाहीमा परेको व्यक्तिले उपविनियम (१) बमोजिम निवेदन दिन पाउने छैन।

(ङ) "सञ्चालक" भन्नाले विप्रेषणको कारोबार गर्ने प्रयोजनको लागि फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता गर्ने संस्थापक तथा अधिकार सम्पन्न व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहलाई सम्झनु पर्छ।
(च) "विदेशी मुद्रा" भन्नाले नेपाली मुद्रा बाहेकका अन्य मुद्रा सम्झनु पर्छ र सो शब्दले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट रकम झिक्ने विशेष अधिकार (स्पेशल ड्रइङ राइट्स), एसियन करेन्सी युनिट, युरोपियन करेन्सी युनिट तथा राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिएको अन्य उपकरण समेतलाई जनाउँछ।
(छ) "परिवर्त्य विदेशी मुद्रा" भन्नाले राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भनी तोकिदिएको विदेशी मुद्रा सम्झनु पर्छ।
(ज) "इजाजतपत्र" भन्नाले विदेशबाट बैंकिङ प्रणाली मार्फत नेपालमा विदेशी मुद्रा ल्याई लाभग्राहीलाई नेपाली रुपैयाँमा भुक्तानी उपलब्ध गराउने कार्य गर्न राष्ट्र बैंकले मुद्रा विप्रेषकको नाममा जारी गरेको इजाजतपत्र सम्झनु पर्छ।
परिच्छेद - २
इजाजतपत्र प्रदान गर्ने कार्यविधि
३. इजाजतपत्र लिनु पर्ने: विप्रेषणको कारोबार गर्न चाहने फर्म, कम्पनी वा संस्थाले त्यस्तो कारोबार गर्नका लागि ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) बमोजिम राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र लिनु पर्ने छ।
४. निवेदन दिने : (१) राष्ट्र बैंकले देहाय बमोजिमको प्रकृया अपनाई इजाजतपत्र दिन सक्नेछ :-
(क) विप्रेषण कारोबार गर्ने इच्छा विज्ञापन गरी निवेदन आह्वान गरेर, वा
(ख) विप्रेषण कारोबार गर्न चाहने आवश्यक कागजात संलग्न गरी निवेदकबाट सिलबन्दी निवेदन प्राप्त गरेर।
(२) उपविनियम (१) बमोजिम विप्रेषणको कारोबार गर्न उपविनियम (३) बमोजिम योग्यता पुगेका इच्छुक फर्म, कम्पनी वा संस्थाका सञ्चालकले अनुसूची-१ बमोजिमको ढाँचामा विभागमा निवेदन दिनुपर्नेछ। निवेदनसाथ विप्रेषण कारोबारका लागि सम्बन्धित निकायमा फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता भएको प्रमाणपत्र, स्थायी लेखा नम्बर, सम्बन्धित फर्म, कम्पनी वा संस्थाको तर्फबाट काम कारवाही गर्न प्रदान भएको अख्तियारी, सम्बन्धी कागजातहरूको प्रमाणित प्रतिलिपि संलग्न हुनुपर्नेछ।[1]
(३) उपविनियम (१) बमोजिमको निवेदन दिन देहायको योग्यता पुगेको हुनु पर्नेछ :-
(क) नेपालको नागरिक,
(ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋणी कालोसूचीमा नपरेको वा सो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले कम्तीमा तीन वर्ष पुगेको,
(ग) मानसिक सन्तुलन ठीक भएको,
(घ) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट सजाय पाएको भए त्यस्तो सजाय भुक्तान भएको मितिले पाँच वर्ष पुगेको।
(४) यस विनियममा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि कुनै सरकारी, सार्वजनिक वा बैंक वा वित्तीय संस्थाको सेवाबाट बर्खास्त भएको र ऋण तिर्न नसकी साहूको दामासाहीमा परेको व्यक्तिले उपविनियम (१) बमोजिम निवेदन दिन पाउने छैन।

(ङ) "सञ्चालक" भन्नाले विप्रेषणको कारोबार गर्ने प्रयोजनको लागि फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता गर्ने संस्थापक तथा अधिकार सम्पन्न व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहलाई सम्झनु पर्छ।
(च) "विदेशी मुद्रा" भन्नाले नेपाली मुद्रा बाहेकका अन्य मुद्रा सम्झनु पर्छ र सो शब्दले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषबाट रकम झिक्ने विशेष अधिकार (स्पेशल ड्रइङ राइट्स), एसियन करेन्सी युनिट, युरोपियन करेन्सी युनिट तथा राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी तोकिदिएको अन्य उपकरण समेतलाई जनाउँछ।
(छ) "परिवर्त्य विदेशी मुद्रा" भन्नाले राष्ट्र बैंकले आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन र प्रसारण गरी परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भनी तोकिदिएको विदेशी मुद्रा सम्झनु पर्छ।
(ज) "इजाजतपत्र" भन्नाले विदेशबाट बैंकिङ प्रणाली मार्फत नेपालमा विदेशी मुद्रा ल्याई लाभग्राहीलाई नेपाली रुपैयाँमा भुक्तानी उपलब्ध गराउने कार्य गर्न राष्ट्र बैंकले मुद्रा विप्रेषकको नाममा जारी गरेको इजाजतपत्र सम्झनु पर्छ।
परिच्छेद - २
इजाजतपत्र प्रदान गर्ने कार्यविधि
३. इजाजतपत्र लिनु पर्ने: विप्रेषणको कारोबार गर्न चाहने फर्म, कम्पनी वा संस्थाले त्यस्तो कारोबार गर्नका लागि ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) बमोजिम राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र लिनु पर्ने छ।
४. निवेदन दिने : (१) राष्ट्र बैंकले देहाय बमोजिमको प्रकृया अपनाई इजाजतपत्र दिन सक्नेछ :-
(क) विप्रेषण कारोबार गर्ने इच्छा विज्ञापन गरी निवेदन आह्वान गरेर, वा
(ख) विप्रेषण कारोबार गर्न चाहने आवश्यक कागजात संलग्न गरी निवेदकबाट सिलबन्दी निवेदन प्राप्त गरेर।
(२) उपविनियम (१) बमोजिम विप्रेषणको कारोबार गर्न उपविनियम (३) बमोजिम योग्यता पुगेका इच्छुक फर्म, कम्पनी वा संस्थाका सञ्चालकले अनुसूची-१ बमोजिमको ढाँचामा विभागमा निवेदन दिनुपर्नेछ। निवेदनसाथ विप्रेषण कारोबारका लागि सम्बन्धित निकायमा फर्म, कम्पनी वा संस्था दर्ता भएको प्रमाणपत्र, स्थायी लेखा नम्बर, सम्बन्धित फर्म, कम्पनी वा संस्थाको तर्फबाट काम कारवाही गर्न प्रदान भएको अख्तियारी, सम्बन्धी कागजातहरूको प्रमाणित प्रतिलिपि संलग्न हुनुपर्नेछ।[1]
(३) उपविनियम (१) बमोजिमको निवेदन दिन देहायको योग्यता पुगेको हुनु पर्नेछ :-
(क) नेपालको नागरिक,
(ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋणी कालोसूचीमा नपरेको वा सो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले कम्तीमा तीन वर्ष पुगेको,
(ग) मानसिक सन्तुलन ठीक भएको,
(घ) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट सजाय पाएको भए त्यस्तो सजाय भुक्तान भएको मितिले पाँच वर्ष पुगेको।
(४) यस विनियममा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि कुनै सरकारी, सार्वजनिक वा बैंक वा वित्तीय संस्थाको सेवाबाट बर्खास्त भएको र ऋण तिर्न नसकी साहूको दामासाहीमा परेको व्यक्तिले उपविनियम (१) बमोजिम निवेदन दिन पाउने छैन।

४. **पूँजी सम्बन्धी व्यवस्था** :(१) [illegible] ...

(क) [illegible]

(ख) [illegible]

(ग) [illegible]

(२) [illegible]

५. **इजाजतपत्र प्रदान गर्ने** : (१) [illegible]

(२) [illegible]

(क) [illegible]

(ख) [illegible]

(३) [illegible]

(क) [illegible]

(ख) [illegible]

(४) [illegible]

(५) [illegible]

[illegible]

४. **पूँजी सम्बन्धी व्यवस्था** :(१) [illegible]

५. **इजाजतपत्र प्रदान गर्ने** : (१) [illegible]

[illegible]

४. **पूँजी सम्बन्धी व्यवस्था** :(१) [illegible]

५. **इजाजतपत्र प्रदान गर्ने** : (१) [illegible]

[illegible]

[redacted]

परिच्छेद - ३

विप्रेषकको काम, कर्तव्य

[illegible]

परिच्छेद - ३

विप्रेषकको काम, कर्तव्य

[illegible]

परिच्छेद - ३

विप्रेषकको काम, कर्तव्य

[illegible]

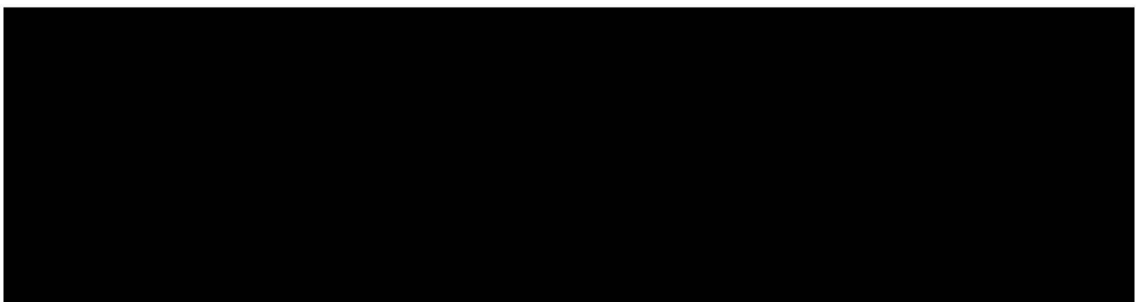

(ङ) विदेशकले सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभ नियुक्त गर्नु परेमा कार्यनीति तथा सम्बन्ध [illegible] आन्तरिक नियम बनाई नियुक्त गर्न सक्नेछ र यसरी नियुक्त गरेको सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभहरूको अद्यावधिक विवरण अनुसूची-४ बमोजिमको ढाँचामा विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ।

(च) विदेशकले नियुक्ति गरेको सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभले निर्धारित कार्यनीति तथा नियम बमोजिम कार्य नगरेमा एजेन्ट/डिलरसिपले त्यस्ता सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभलाई हटाउने तथा नियमानुसार कारबाही गर्नु पर्नेछ र यसरी हटाएको वा कारबाही गरेको सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटिभको अद्यावधिक विवरण अनुसूची-४ बमोजिमको ढाँचामा विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ।

(छ) विदेशकले सब-एजेन्ट वा सब-रिप्रिजेन्टेटिभ नियुक्ति गर्दा आफ्नो कम्पनीको बाहेक अन्य कम्पनीको सब-एजेन्ट वा सब-रिप्रिजेन्टेटिभ भई काम गर्न नपाउने शर्त राख्न सक्नेछ।

(ज) ऐन तथा सो अन्तर्गत बनेका नियम वा राष्ट्र बैंकद्वारा जारी गरिएका परिपत्र वा निर्देशन विपरीत कामकाज भएको पाइएमा जुनसुकै बखत राष्ट्र बैंकबाट प्रदान भएको विदेशको कारोबार गर्ने इजाजतपत्र निलम्बन वा खारेज गरी प्रचलित कानून बमोजिम कारबाही समेत हुन सक्नेछ।

(झ) आफ्नो कारोबारको सिलसिलामा विदेश जानु पर्ने भएमा विदेश जाँदा आवश्यक पर्ने प्रक्रिया (भिसा) लगायतका सम्पूर्ण व्यवस्था विदेशक स्वयम्ले नै मिलाउनु पर्नेछ।

(ञ) विदेशको विनिमयबाट प्राप्त विदेशी मुद्रा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) प्रयोजनका लागि [illegible] छ वा छैन भन्ने कुरामा ध्यान दिनु पर्नेछ। सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी कुनै प्रकारको कारोबार भएको पाइएमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ बमोजिम कारबाही हुनेछ।

(ट) विदेश मार्फत प्राप्त हुने विदेशी मुद्रा कुनै एक व्यक्तिको नाममा [illegible] रूपमा वा [illegible] बढी हुने गरी प्राप्त भएको खण्डमा अनुसूची-५ बमोजिमको विवरण तयार गरी विभागमा पठाउनु पर्नेछ।

(ठ) अनुसूची-१ बमोजिमको इजाजतपत्र कारोबार गर्ने स्थानमा सर्वसाधारणले देख्ने गरी राख्नु पर्नेछ।

८. **अभिलेख राख्ने** : (१) विदेशकले विदेशमा गरी ल्याएको विदेशी मुद्रा [illegible] र [illegible] तथा भुक्तानी गरेको रकमको विस्तृत विवरण तयार गरी अद्यावधिक रूपमा त्यस्तो अभिलेख ५ वर्षसम्म सुरक्षितसाथ राख्नु पर्नेछ।[illegible]

९. **विवरण पेश गर्ने तरीका** : (१) विदेशकले विदेशमा गरी ल्याएको विदेशी मुद्रा [illegible] तथा पार्टी वा कम्पनीलाई रकम अनुसूची-७ अनुसारको ढाँचामा विवरण तयार गरी मासिक रूपमा महिना समाप्त भएको पन्ध्र दिन भित्र विभागमा पेश गर्नुपर्नेछ।

(२) इजाजतपत्रप्राप्त विदेशकले प्रचलित नेपाल लेखामान अनुरूप कम्पनी ऐन, २०६३ द्वारा निर्धारित अवधिमा लेखापरीक्षण गराई प्रत्येक आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन लेखापरीक्षण समाप्त भएको मितिले एक महिनाभित्र विभागमा पेश गर्नु पर्नेछ।

(३) उप-नियम (१) र (२) बमोजिमको विवरणका अतिरिक्त राष्ट्र बैंकले समय समयमा माग गरे अनुसारको विवरण पेश गर्नु सम्बन्धित विदेशकको दायित्व हुनेछ।

[illegible]

[illegible]

[redacted]

परिच्छेद - ४

निरीक्षण

परिच्छेद - ५

विविध

परिच्छेद - ४

निरीक्षण

परिच्छेद - ५

विविध

परिच्छेद - ४

निरीक्षण

परिच्छेद - ५

विविध

(क) आफ्नै सफ्टवेयर प्रयोग गरी एजेन्टमार्फत विप्रेषण कार्य गर्ने प्रत्येक इजाजतपत्र नवीकरणको लागि पाँच हजार रुपैयाँ ।
(ख) विप्रेषकको सफ्टवेयर प्रयोग गरी एजेन्ट भई विप्रेषण कार्य गर्ने प्रत्येक एजेन्टको इजाजतपत्र नवीकरणको लागि दुई हजार रुपैयाँ ।
(ग) विप्रेषकले उपविनियम (१) बमोजिमको अवधिभित्र इजाजतपत्रको नवीकरण नगराएमा [illegible] नवीकरण गर्ने म्याद भुक्तान भएको मितिले [illegible] दिनभित्र [illegible] थप दस्तुर लिई इजाजतपत्र नवीकरण गर्न सकिनेछ ।
(घ) इजाजतपत्र प्राप्त विप्रेषकले खण्ड (ग) को अवधिभित्र पनि नवीकरण नगराएमा र त्यस्तो नवीकरण गर्ने म्याद भुक्तान भएको छ महिनाभित्र पुनः नवीकरणको लागि निवेदन दिएमा उपविनियम (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम लाग्ने [illegible] प्रत्येक महिनाको लागि [illegible] लिई अन्तिम पटकका लागि इजाजतपत्र नवीकरण गर्न सकिनेछ । [illegible]
(२) उपविनियम (१) बमोजिम इजाजतपत्र नवीकरण गर्दा देहायका कागजातहरू पेश गर्नु पर्नेछ :-
(क) विनियम ६ को उपविनियम (३) बमोजिमको बैंक ग्यारेण्टी ।
(ख) [illegible] विप्रेषण कारोबार सञ्चालन [illegible] ।
(ग) स्थायी लेखा नम्बरको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि ।
(घ) कर चुक्ता गरेको प्रमाणपत्र वा कर कार्यालयमा आय विवरण बुझाएको निस्सा ।
(ङ) लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको प्रमाणित प्रतिलिपि ।
(च) विप्रेषकको इजाजतपत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि ।
(छ) विप्रेषकको लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको प्रमाणित प्रतिलिपि ।
(ज) विगत एक वर्षको कारोबार विवरण ।

१६. **इजाजतपत्रको निलम्बन तथा खारेजी** : (१) विप्रेषण कारोबार गर्ने इजाजतपत्रको म्याद समाप्त भएको छ महिनाभित्र [illegible] इजाजतपत्रको नवीकरण नगराएमा [illegible] इजाजतपत्र स्वतः रद्द भएको मानिनेछ । [illegible]

[illegible]

(२) विप्रेषण कारोबारमा कुनै अनियमितता हुन गएको पाइएमा वा इजाजतपत्र प्रदान गर्दा [illegible] इजाजतपत्र रद्द गर्ने वा [illegible] कारबाही गर्न सकिनेछ ।

१७. **कारोबार बन्द गर्ने**: (१) विप्रेषकले कुनै कारणवश आफ्नो कारोबार बन्द गर्न चाहेमा [illegible] पूर्व स्वीकृति लिनु पर्नेछ ।
(२) [illegible] विप्रेषकको कारोबार बन्द गर्ने निर्णय गर्नु पूर्व उक्त विप्रेषकसँग [illegible] तथा अन्य [illegible] राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा [illegible] सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[redacted]

(२) विप्रेषकले विभागको स्वीकृतिमा आफ्नो कारोबार बन्द गर्दा वा विभागले त्यस्तो विप्रेषण सम्बन्धी कारोबार बन्द गर्ने आदेश दिंदा विप्रेषकको सम्झौतामा विप्रेषकले कसैलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकम तथा सो सम्बन्धी सम्पूर्ण खर्च आफै व्यहोर्नु पर्नेछ ।

१८. **विप्रेषक** : विनिमय कम्पनी वा एजेन्टले विप्रेषण कारोबारको सञ्चालन तथा प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक पर्ने विदेशी मुद्राको सटहीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकमा अनुरोध गर्न सक्नेछ र त्यसरी माग हुन आएको रकम उपयुक्त देखिएमा विप्रेषकले आर्जन गरेको अघिल्लो महिनाको रकमको आधारमा तोकिए बमोजिम सटही सुविधा पाउनेछ ।****

१९. **बाधा अड्काउ फुकाउने** : यस विनियमावलीको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अड्काउ आइपरेमा त्यस्तो बाधा अड्काउ गभर्नरले फुकाउन सक्नेछ ।

२०. **बचाउ** : यो विनियमावली लागू हुनु अघि राष्ट्र बैंकले विप्रेषण कारोबार गर्न प्रदान गरेका सबै इजाजतपत्र तथा सो सम्बन्धी कारोबार यसै विनियमावली अन्तर्गत भए गरेको मानिनेछ ।

**** [illegible]

(२) विप्रेषकले विभागको स्वीकृतिमा आफ्नो कारोबार बन्द गर्दा वा विभागले त्यस्तो विप्रेषण सम्बन्धी कारोबार बन्द गर्ने आदेश दिंदा विप्रेषकको सम्झौतामा विप्रेषकले कसैलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकम तथा सो सम्बन्धी सम्पूर्ण खर्च आफै व्यहोर्नु पर्नेछ ।

१८. **विप्रेषक** : विनिमय कम्पनी वा एजेन्टले विप्रेषण कारोबारको सञ्चालन तथा प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक पर्ने विदेशी मुद्राको सटहीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकमा अनुरोध गर्न सक्नेछ र त्यसरी माग हुन आएको रकम उपयुक्त देखिएमा विप्रेषकले आर्जन गरेको अघिल्लो महिनाको रकमको आधारमा तोकिए बमोजिम सटही सुविधा पाउनेछ ।****

१९. **बाधा अड्काउ फुकाउने** : यस विनियमावलीको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अड्काउ आइपरेमा त्यस्तो बाधा अड्काउ गभर्नरले फुकाउन सक्नेछ ।

२०. **बचाउ** : यो विनियमावली लागू हुनु अघि राष्ट्र बैंकले विप्रेषण कारोबार गर्न प्रदान गरेका सबै इजाजतपत्र तथा सो सम्बन्धी कारोबार यसै विनियमावली अन्तर्गत भए गरेको मानिनेछ ।

**** [illegible]

९

(२) विप्रेषकले विभागको स्वीकृतिमा आफ्नो कारोबार बन्द गर्दा वा विभागले त्यस्तो विप्रेषण सम्बन्धी कारोबार बन्द गर्ने आदेश दिंदा विप्रेषकको सम्झौतामा विप्रेषकले कसैलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकम तथा सो सम्बन्धी सम्पूर्ण खर्च आफै व्यहोर्नु पर्नेछ ।

१८. **विप्रेषक** : विनिमय कम्पनी वा एजेन्टले विप्रेषण कारोबारको सञ्चालन तथा प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक पर्ने विदेशी मुद्राको सटहीका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकमा अनुरोध गर्न सक्नेछ र त्यसरी माग हुन आएको रकम उपयुक्त देखिएमा विप्रेषकले आर्जन गरेको अघिल्लो महिनाको रकमको आधारमा तोकिए बमोजिम सटही सुविधा पाउनेछ ।****

१९. **बाधा अड्काउ फुकाउने** : यस विनियमावलीको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अड्काउ आइपरेमा त्यस्तो बाधा अड्काउ गभर्नरले फुकाउन सक्नेछ ।

२०. **बचाउ** : यो विनियमावली लागू हुनु अघि राष्ट्र बैंकले विप्रेषण कारोबार गर्न प्रदान गरेका सबै इजाजतपत्र तथा सो सम्बन्धी कारोबार यसै विनियमावली अन्तर्गत भए गरेको मानिनेछ ।

**** [illegible]

९

अनुसूची - १

[illegible]

श्री नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय
विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग
बालुवाटार, काठमाडौं ।

महोदय,

[illegible]

विवरण

[illegible]

भवदीय,

सही :
नाम :
मिति :

अनुसूची - १

[illegible]

श्री नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय
विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग
बालुवाटार, काठमाडौं ।

महोदय,

[illegible]

विवरण

[illegible]

भवदीय,

सही :
नाम :
मिति :

अनुसूची - १

[illegible]

श्री नेपाल राष्ट्र बैंक
केन्द्रीय कार्यालय
विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग
बालुवाटार, काठमाडौं ।

महोदय,

[illegible]

विवरण

[illegible]

भवदीय,

सही :
नाम :
मिति :

[redacted]

अनुसूची- २

विनियमावलीको विनियम ६ को उपविनियम (१) सँग सम्बन्धित

NEPAL RASTRA BANK
CENTRAL OFFICE
FOREIGN EXCHANGE MANAGEMENT DEPARTMENT
Money Remittance License

License No.: NRB (Fx.) MR .../ ....

This Money Remittance License is hereby issued to M/s (Name of Company) .... (Address) ...., in pursuant to sub-section (1) of section 3 of **Foreign Exchange (Regulation) Act, 2019**. The License holder may remit foreign currency from foreigners and Nepalese citizens who have right to send foreign currency to the country as per the terms and conditions mentioned below as well as given instructions attached herewith.

Place of business: ...., ...

Valid Untill: ....

Terms and Conditions:

1. (Name of Remittance Company)...................... is authorized only for inward remittance business in foreign currency.
2. This License is not transferable.
3. This License should be utilized only at the place of business where this authorization applies.
4. The company must comply with the instructions issued by the Nepal Rastra Bank from time to time.
5. The company must provide necessary information or data when Nepal Rastra Bank or other competent authority inspect or need it.
6. The company must follow the Foreign Exchange (Regulation) Act, 2019, Anti Money Laundering Act, 2064 and Rules, Bylaws, and Regulations made thereunder.
7. This License must be displayed at the place of business.
8. This License will expire on the day of ....
9. Renewal must be made within............days of after expire to continue business.

For and on the behalf of
Nepal Rastra Bank

Baluwatar, Kathmandu	(......................)	(......................)
Date:	**Assistant Director**	**Deputy Director**

अनुसूची- २

विनियमावलीको विनियम ६ को उपविनियम (१) सँग सम्बन्धित

NEPAL RASTRA BANK
CENTRAL OFFICE
FOREIGN EXCHANGE MANAGEMENT DEPARTMENT
Money Remittance License

License No.: NRB (Fx.) MR .../ ....

This Money Remittance License is hereby issued to M/s (Name of Company) .... (Address) ...., in pursuant to sub-section (1) of section 3 of **Foreign Exchange (Regulation) Act, 2019**. The License holder may remit foreign currency from foreigners and Nepalese citizens who have right to send foreign currency to the country as per the terms and conditions mentioned below as well as given instructions attached herewith.

Place of business: ...., ...

Valid Untill: ....

Terms and Conditions:

1. (Name of Remittance Company)...................... is authorized only for inward remittance business in foreign currency.
2. This License is not transferable.
3. This License should be utilized only at the place of business where this authorization applies.
4. The company must comply with the instructions issued by the Nepal Rastra Bank from time to time.
5. The company must provide necessary information or data when Nepal Rastra Bank or other competent authority inspect or need it.
6. The company must follow the Foreign Exchange (Regulation) Act, 2019, Anti Money Laundering Act, 2064 and Rules, Bylaws, and Regulations made thereunder.
7. This License must be displayed at the place of business.
8. This License will expire on the day of ....
9. Renewal must be made within............days of after expire to continue business.

For and on the behalf of
Nepal Rastra Bank

Baluwatar, Kathmandu (......................) (......................)
Date: .... **Assistant Director** **Deputy Director**

अनुसूची- २

विनियमावलीको विनियम ६ को उपविनियम (१) सँग सम्बन्धित

NEPAL RASTRA BANK
CENTRAL OFFICE
FOREIGN EXCHANGE MANAGEMENT DEPARTMENT
Money Remittance License

License No.: NRB (Fx.) MR .../ ....

This Money Remittance License is hereby issued to M/s (Name of Company) .... (Address) ...., in pursuant to sub-section (1) of section 3 of **Foreign Exchange (Regulation) Act, 2019**. The License holder may remit foreign currency from foreigners and Nepalese citizens who have right to send foreign currency to the country as per the terms and conditions mentioned below as well as given instructions attached herewith.

Place of business: ...., ...

Valid Untill: ....

Terms and Conditions:

1. (Name of Remittance Company)...................... is authorized only for inward remittance business in foreign currency.
2. This License is not transferable.
3. This License should be utilized only at the place of business where this authorization applies.
4. The company must comply with the instructions issued by the Nepal Rastra Bank from time to time.
5. The company must provide necessary information or data when Nepal Rastra Bank or other competent authority inspect or need it.
6. The company must follow the Foreign Exchange (Regulation) Act, 2019, Anti Money Laundering Act, 2064 and Rules, Bylaws, and Regulations made thereunder.
7. This License must be displayed at the place of business.
8. This License will expire on the day of ....
9. Renewal must be made within............days of after expire to continue business.

For and on the behalf of
Nepal Rastra Bank

Baluwatar, Kathmandu (......................) (......................)
Date: .... **Assistant Director** **Deputy Director**

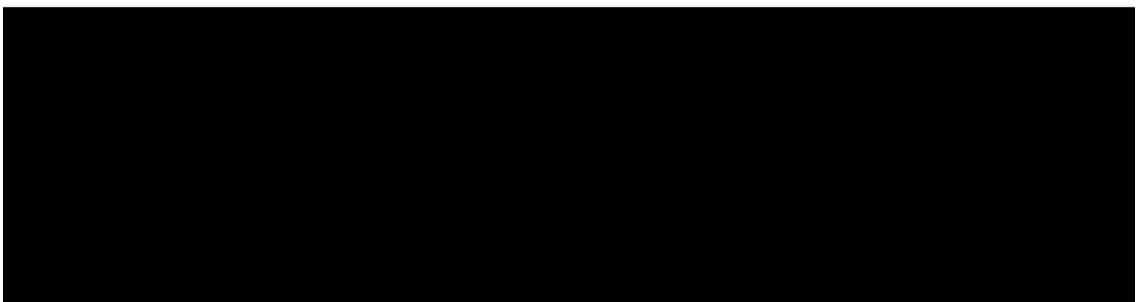

अनुसूची-

विनियमावलीको विनियम ७ सँग सम्बन्धित

पत्रसंख्या : मिति :

श्री ....

....

विषयः विप्रेषण सम्बन्धी कारोबार गर्दा पालना गर्नु पर्ने शर्तहरु ।

महाशय,

विदेशी मुद्रा विप्रेषण गर्दा पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू

[redacted]

[illegible]

भवदीय,

(..............) (..............)
सहायक निर्देशक उप-निर्देशक

[illegible]

भवदीय,

(..............) (..............)
सहायक निर्देशक उप-निर्देशक

[illegible]

भवदीय,

(..............) (..............)
सहायक निर्देशक उप-निर्देशक

[redacted]

अनुसूची-१

(विनियम ७ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित)

विदेशकको नियुक्ति गरेका सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभहरूको विवरण

२०७७..........को

क्र.सं.	सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभ नाम	ठेगाना	नियुक्ति मिति	वार्षिक कारोबार (भुक्तानी गरेको रकम) (रु.)	अहिलेको बाँकीका भुक्तानी गर्न बाँकी रकम (रु.)

अनुसूची-२

(विनियम ७ को खण्ड (ग) सँग सम्बन्धित)

विदेशकले हटाएको वा कारबाही गरेका सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभहरूको विवरण

२०७७..........को

क्र.सं.	सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभ नाम	ठेगाना	नियुक्ति मिति	हटाएको तथा कारबाही गरेको मिति	सब-एजेन्टहरूलाई भुक्तानी गर्न बाँकी रकम (रु.)	कारबाही गर्नुको कारण

अनुसूची-१

(विनियम ७ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित)

विदेशकको नियुक्ति गरेका सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभहरूको विवरण

२०७७..........को

अनुसूची-२

(विनियम ७ को खण्ड (ग) सँग सम्बन्धित)

विदेशकले हटाएको वा कारबाही गरेका सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभहरूको विवरण

२०७७..........को

अनुसूची-१

(विनियम ७ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित)

विदेशकको नियुक्ति गरेका सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभहरूको विवरण

२०७७..........को

अनुसूची-२

(विनियम ७ को खण्ड (ग) सँग सम्बन्धित)

विदेशकले हटाएको वा कारबाही गरेका सब-एजेन्ट तथा सब-रिप्रिजेन्टेटीभहरूको विवरण

२०७७..........को

[redacted]

अनुसूची- १

विनियमावलीको नियम ७ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)

STATEMENT OF INWARD REMITTANCE

(Equivalent to Rs. 10 Lakhs or more for one person)

For the Month of ....

S.No.	Name of person	Remittance in USD/ INR		Remittance in Rs.	
		Number Of Transactions	Amount	Number Of Transactions	Amount
	Total				

अनुसूची- १

विनियमावलीको नियम ७ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)

STATEMENT OF INWARD REMITTANCE

(Equivalent to Rs. 10 Lakhs or more for one person)

For the Month of ....

S.No.	Name of person	Remittance in USD/ INR		Remittance in Rs.	
		Number Of Transactions	Amount	Number Of Transactions	Amount
	Total				

अनुसूची- १

विनियमावलीको नियम ७ को खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)

STATEMENT OF INWARD REMITTANCE

(Equivalent to Rs. 10 Lakhs or more for one person)

For the Month of ....

S.No.	Name of person	Remittance in USD/ INR		Remittance in Rs.	
		Number Of Transactions	Amount	Number Of Transactions	Amount
	Total				

अनुसूची- [illegible]

[illegible]

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)
STATEMENT OF INWARD REMITTANCE (Company Wise Transaction)
For the Month of ....

S.No.	Name of Remitter	Remittance in USD/ INR		Remittance in Rs.	
		Number Of Transactions	Amount	Number Of Transactions	Amount
	Total				

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)
STATEMENT OF INWARD REMITTANCE (Country Wise Transaction)
For the Month of ....

S.No.	Name of Remitter	Remittance in USD/ INR		Remittance in Rs.	
		Number Of Transactions	Amount	Number Of Transactions	Amount
	Total				

Authorized Signature:
Name:
Designation:
Date:

* [illegible]

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)
STATEMENT OF INWARD REMITTANCE (Company Wise Transaction)
For the Month of ....

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)
STATEMENT OF INWARD REMITTANCE (Country Wise Transaction)
For the Month of ....

Authorized Signature:
Name:
Designation:
Date:

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)
STATEMENT OF INWARD REMITTANCE (Company Wise Transaction)
For the Month of ....

(NAME AND ADDRESS OF THE REMITTING FIRM, COMPANY OR INSTITUTION)
STATEMENT OF INWARD REMITTANCE (Country Wise Transaction)
For the Month of ....

Authorized Signature:
Name:
Designation:
Date:

सन्दर्भ सामग्री

- स्मार्ट प्राइभेट लिमिटेड, ९ असार, २०७४, विप्रेषणको उपयोग सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन
- Acosta, P., Fajnzylber, P., and Lopez, H. 2007. The Impact of Remittances on Poverty and Human Capital: Evidence from Latin American Household Surveys. World Bank Policy Research Working Paper 4247. The World Bank.
- Adams, J. 2005. Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? World Development. 33(10): 1645—1669
- Anyanwu, J.C., and Erhijakpor, E.O. (2010) 'Do remittances affect poverty in Africa?', African Development Review, 22(1): 51-91.
- Clemens, Michael A., Claudio E. Montenegro, and Lant Pritchett, "The Place Premium: Wage Differences for Identical Workers across the US Border," CGD Working Paper 148, Washington, DC: Center for Global Development 2008.
- Clemens, Michael A. and Timothy N. Ogden. 2014. "Migration as a Strategy for Household Finance: A Research Agenda on Remittances, Payments, and Development", CGD Working Paper 354. Washington, DC: Center for Global Development.
- Lokshin, M., Bonch-Osmolovski, M., & Glinskaya, E. (2010). Work-related migration and poverty reduction in Nepal. Review of Development Economics, 14, 323–332.
- Nepal Rastra Bank. 2073. विप्रेषणप्राप्त गर्ने घरपरिवारको बचत तथा लगानी प्रवृत्ति
- Panta, B. (2008). Remittance inflows to Nepal: Economic impact and policy options. Kathmandu: Nepal Rastra Bank (NRB).
- Prakash Dahal (2014): The impact of remittances on economic growth in Nepal: an analysis of a significant basis of development, Asia Pacific Journal of Public Administration
- Raju, Dhushyanth; Rajbhandary, Jasmine. 2018. Youth Employment in Nepal. International Development in Focus;. Washington, DC: World Bank.
- Sapkota, C. (2013). Remittances in Nepal: Boon or Bane? Journal of Development Studies, 49(10), 1316- 1331.
- World Bank. 2018. "Migration and Development Brief 29." World Bank, Washington, DC, April.
- Yoshino, N., F. Taghizadeh-Hesary, and M. Otsuka. 2017. International Remittances and Poverty Reduction: Evidence from Asian Developing Countries. ADBI Working Paper 759. Tokyo: Asian Development Bank Institute.